

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME
STRATEJİSİ VE TÜRK İMALAT SANAYİİ
KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA

SEMANUR SOYYİĞİT
2501060314

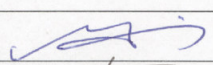
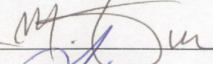
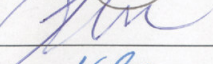
TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET İNCEKARA

İSTANBUL-2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM Dalında 2501060314 numaralı SEMANUR SOYYİĞİT'İN hazırladığı "İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ VE TÜRK İMALAT SANAYİ KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 10.07.2009 CUMA günü Saat:11.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Kabulü ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. AHMET İNCEKARA	Kabul	
PROF. DR. MİTHAT ZEKİ DİNÇER	Kabul	
DOÇ. DR. SEYHÜN DOĞAN	Kabul	
DOÇ. DR. NİLGÜN ÇİL YAVUZ	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. BAHAR ŞANLI	Kabul	

Tez Başlığı: İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi ve Türk İmalat Sanayi Kapsamında Etkinliği Üzerine Bir Uygulama

Hazırlayan: Semanur SOYYIĞIT

ÖZ

Gelişmiş ülkelerin bilgi toplumu niteliklerini taşıması, gelişmekte olan ülkelerin söz konusu ülkelere yetişmek için uygun stratejilerin seçilmesi konusunda daha dikkatli olmalarını gerektirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu yoldaki en temel sorunu da sanayileşmedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin öncelikli hedefi sanayi toplumu niteliklerine sahip olmaktır.

Bir gelişmekte olan ülke olarak, Türkiye için de aynı durum söz konusudur. Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze sanayileşmenin önemi vurgulanmış ve bu yönde çeşitli stratejiler izlenmiştir. Çalışma, 1980’den itibaren uygulanmakta olan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin imalat sanayi kapsamında Türk ekonomisindeki etkinliğini incelemekte ve 1995–2007 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem 1994 ekonomik krizinin etkilerini taşıyan, ticari ve finansal serbestleşme adına önemli adımların atıldığı bir dönemdir.

Çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı kullanılarak GSYİH, imalat sanayi ihracatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ara-yatırım malları ithalatı arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Analizin sonucunda doğrudan yatırımlar ile ihracat arasında ve GSYİH ile ithalat arasında tek yönlü nedensellik bulunmuştur. İhracat ile GSYİH arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Subject: Export-Led Growth Strategy and An Application On The Effectiveness Within Turkish Manufacturing Industry

Prepared by: Semanur SOYYIĞIT

ABSTRACT

Developed countries has the characteristics of ‘information society’ and this makes developing countries more careful in point of choosing appropriate strategies. The most fundamental problem of developing countries in that way, is ‘industrialization’. Consequently, primary target of developing countries is to get the characteristics of ‘industrial society’.

Turkey, as a developing country, is also in the same situation. Since the foundation of Republic In Turkey, the importance of industrialization has been emphasized and various strategies has been followed. This study analyses the effectiveness of export-led growth strategy, carried out since 1980, within the Turkish manufacturing industry from 1995 to 2007. This is a period which includes the economic effects of the economic crisis in 1994 and important progress has been made for commercial and financial liberalization.

In this study, the relationship between Gross Domestic Product (GDP), export of manufacturing industry, Foreign Direct Investment (FDI) and import of intermediate and capital goods by using Toda-Yamamoto causality approach has been analyzed. In conclusion, a causal relationship has been found between FDI and export, and between GDP and import. Bi-directional relationship between GDP and export has also been found.

ÖNSÖZ

Sanayileşme, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmasında kilit rol oynamaktadır. Bu sebeple de sanayileşme amacına yönelik olarak çeşitli stratejiler mevcuttur. Türkiye’de de Cumhuriyet’in ilanından günümüze dek sanayileşmenin vurgulanmış, ancak tam anlamıyla bir sanayi toplumu niteliği kazanılamamıştır. 1980 sonrasında dışa açık ekonomik yapıyla birlikte uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, dünya ticaretinden pay alması için Türkiye açısından bir fırsat olarak düşünülmektedir. Amaç, bu dönem uygulanan iktisat politikalarının bu fırsatı ne derece değerlendirdiğini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda, öncelikle teorik bir altyapı kurulmuş ve küreselleşme bağlamında Türkiye’de sanayileşme stratejilerinin gelişimi incelenmiştir. Dünya ekonomisinde rekabetin her geçen gün artması ve önem kazanması sebebiyle asıl olarak ilgilenilen sanayileşme stratejisi, ulusal piyasaları dünya piyasalarıyla bütünleştiren ihracata dayalı sanayileşme stratejisidir. Bu doğrultuda ağırlıklı olarak bu strateji incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ekonometrik yöntemler kullanılarak, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin yarattığı birtakım makro göstergeler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Ekonometrik çalışmanın kapsayacağı dönem, her bir değişkenin aynı periyoda ait değerlerine ulaşmakta yaşanan güçlükler sebebiyle 1995:Q1–2007:Q3 olarak belirlenmiştir.

Tez çalışmam süresince moral desteğini eksik etmeyen ve değerli görüşlerini esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Seyhun DOĞAN ve Yrd. Doç. Dr. Bahar ŞANLI’ya teşekkürü borç bilirim. Ekonometri bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Nilgün ÇİL YAVUZ’a tezimin ekonometrik kısmına ilişkin fikir ve yönlendirmeleri için ve Arş. Gör. Veli YILANCI’ya destekleri için çok teşekkür ederim.

Tez danışmanım İktisat Politikası Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA'ya tez çalışmam boyunca verdiği destek, moral ve yönlendirmeleri için teşekkürlerimi sunarım.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na da Yüksek Lisans aşaması boyunca sağladığı maddi destekten ötürü teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ (ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

1.1.STRATEJİ KAVRAMI VE SANAYİLEŞME.....	4
1.1.1.Strateji Kavramı.....	4
1.1.2.Sanayileşme	5
1.1.2.1.Tanımı ve Kapsamı.....	5
1.1.2.2.Sanayileşmenin Kalkınmadaki Rolü.....	7
1.2.SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	13
1.2.1.İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi.....	14
1.2.1.1.Amaçları.....	15
1.2.1.2.Aşamaları.....	16
1.2.1.2.1.İthal İkamesinin Birinci Aşaması.....	16
1.2.1.2.2.İthal İkamesinin İkinci Aşaması.....	17
1.2.1.3.Uygulanan Politikalar.....	18
1.2.1.3.1.Kur Politikaları.....	18

1.2.1.3.2.Dış Ticaret Politikaları.....	19
1.2.1.3.3.Mali Politikalar.....	20
1.2.1.4.Avantajları	21
1.2.1.5.Eleştiriler.....	22
1.2.2.İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi.....	23
1.2.2.1.Amaçları.....	24
1.2.2.2.Uygulanan Politikalar.....	25
1.2.2.2.1.Kur Politikaları.....	25
1.2.2.2.2.Dış Ticaret Politikaları.....	27
1.2.2.2.3.Mali Politikalar.....	28
1.2.2.3.Avantajları.....	29
1.2.2.4.Eleştiriler.....	29
1.2.2.5.Stratejinin Başarısında Etkili Faktörler	30
1.2.2.5.1.Makroekonomik İstikrar.....	30
1.2.2.5.2.Yatırım	31
1.2.2.5.3.Teşvikler.....	32
1.2.3.Karma Strateji.....	33

1.3. KÜRESELLEŞME VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME

STRATEJİSİ.....	33
1.3.1.Küreselleşme ve Serbestleşme Süreci.....	34
1.3.1.1.Ticari Serbestleşme.....	36
1.3.1.2.Üretimin Serbestleşmesi.....	40
1.3.1.3.Finansal Serbestleşme.....	45
1.3.2.İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi ve Yatırım Stratejileri.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE SONUÇLARI

2.1.TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ UYGULAMALARI....	51
2.1.1.Türkiye’de İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi.....	53
2.1.1.1.Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967).....	55
2.1.1.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	56
2.1.1.3.Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 – 1977).....	57
2.1.1.4.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983).....	58
2.1.2.Türkiye’de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi.....	59
2.1.2.1. 1980 – 1989 Dönemi.....	60
2.1.2.1.1.24 Ocak 1980 İstikrar Programı: Niteliği ve Amaçları.....	60
2.1.2.1.2.Serbestleşme Süreci.....	62
2.1.2.1.2.1.İthalatta Serbestleşme.....	63
2.1.2.1.2.2.İhracatın Teşviki	64
2.1.2.1.2.3.Yabancı Sermayenin Teşviki.....	65
2.1.2.2.1989 – 1994 Dönemi.....	67
2.1.2.3.1994 – 1999 Dönemi.....	69
2.1.2.3.1.5 Nisan 1994 Kararları ve Uygulamaları.....	69
2.1.2.3.2.1997 Asya ve 1998 Rusya Krizlerinin Türkiye’ye Etkisi	71
2.1.2.3.3.Türkiye’nin DTÖ’ye Üyeliği.....	71
2.1.2.3.4.Türkiye’nin Gümrük Birliği Üyeliği.....	73
2.1.2.4.2000’li Yıllar.....	74

2.2.TÜRKİYE’DE UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN SONUÇLARI.....	78
2.2.1.Makroekonomik Sonuçlar.....	78
2.2.1.1.İthal İkameci Dönemde Makroekonomik Göstergeler.....	78
2.2.1.2.İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Döneminde	
Makroekonomik Sonuçlar.....	80
2.2.2.Yapısal Sonuçlar.....	87
2.2.2.1.İthal İkameci Dönemde Yapısal Sonuçlar.....	88
2.2.2.1.1.Dış Ticaretin Yapısı.....	88
2.2.2.1.2.Sanayinin Yapısı.....	93
2.2.2.2.İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Döneminde	
Yapısal Sonuçlar.....	96
2.2.2.2.1.Dış Ticaretin Yapısı.....	97
2.2.2.2.2.Sanayinin Yapısı.....	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN TÜRK İMALAT SANAYİİ KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ

3.1.TÜRK İMALAT SANAYİİ: YAPISI VE GELİŞİMİ.....	111
3.1.1.İmalat Sanayinde Üretim ve Katma Değer.....	113
3.1.2.İmalat Sanayinde İstihdam.....	118
3.1.3.İmalat Sanayinde İhracat ve İthalat.....	122
 3.2.İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN TÜRK İMALAT SANAYİİ KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ: NEDENSELLİK ANALİZİ.....	131
3.2.1.Literatür Araştırması.....	132
3.2.2.Kavramlar ve Metodoloji.....	135
3.2.2.1.Durağanlık	135

3.2.2.2.Nedensellik Analizi.....	138
3.2.3.Ekonometrik Uygulama ve Bulgular.....	139
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	152
EK	172

TABLÖLER LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1: Türkiye’de Sanayileşme Politikaları.....	53
Tablo 2.2: İkinci BYKP Dönemine İlişkin İthalat ve İhracat Tahminleri.....	57
Tablo 2.3: Birinci BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	78
Tablo 2.4: İkinci BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	79
Tablo 2.5: Üçüncü BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	80
Tablo 2.6: 1980-1989 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	81
Tablo 2.7: 1980-1989 Yabancı Sermaye Gelişmeleri.....	81
Tablo 2.8: 1989-1994 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	83
Tablo 2.9: 1994-1999 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%).....	83
Tablo 2.10: Birinci BYKP Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Bin \$).....	88
Tablo 2.11: Birinci BYKP Dönemi İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı	89
Tablo 2.12: Birinci BYKP Dönemi İhracatın Ürün Grupları İtibariyle Dağılımı	90
Tablo 2.13: İkinci BYKP Döneminde Dış Ticaret Dengesi	90
Tablo 2.14: İkinci BYKP Döneminde İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı.....	91
Tablo 2.15: İkinci BYKP Döneminde İhracatın Ürün Grupları İtibariyle Dağılımı.....	91
Tablo 2.16: Üçüncü BYKP Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Bin \$).....	92
Tablo 2.17: Üçüncü BYKP Döneminde İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (1976 fiyatlarıyla, Milyon \$).....	92

Tablo 2.18:	Üçüncü BYKP Döneminde İthalatın Sektörel Dağılımı (1976 fiyatlarıyla, Milyon \$).....	93
Tablo 2.19:	Birinci BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları (%).....	93
Tablo 2.20:	Birinci BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı (%).....	94
Tablo 2.21:	İkinci BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları(%)...95	
Tablo 2.22:	İkinci BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı (%).....	95
Tablo 2.23:	Üçüncü BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları (%).....	95
Tablo 2.24:	Üçüncü BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı (%).....	96
Tablo 2.25:	Üçüncü BYKP Dönemi İstihdam Göstergeleri.....	96
Tablo 2.26:	1980-1989 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri.....	97
Tablo 2.27:	1989-1994 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri.....	98
Tablo 2.28:	1994-1999 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri.....	99
Tablo 2.29:	Toplam ve AB(27) Ülkeleriyle Gerçekleştirilen Ticaret sonucu Oluşan Dış Ticaret Açığı (1996-2009).....	100
Tablo 2.30:	2000 Sonrası Dönemde Dış Ticaret Göstergeleri.....	101
Tablo 2.31:	2000 Sonrası Döneme Ait İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (%).....	102
Tablo 2.32:	2000 sonrası Döneme Ait İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı	103
Tablo 2.33:	2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin Toplam İhracattaki Payları.....	103
Tablo 2.34:	2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin Toplam İthalattaki Payları.....	104
Tablo 2.35:	1980-1989 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları.....	105
Tablo 2.36:	1980-1989 Döneminde Sanayi İhracatının Toplam İhracattaki Payı	105

Tablo 2.37:	1980-1989 Dönemi İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%).....	105
Tablo 2.38:	1980-1989 Döneminde Sanayi İthalatının GSMH'deki Payı(%).....	106
Tablo 2.39:	1989-1994 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları.....	106
Tablo 2.40:	1989-1994 Dönemi Sanayi Sektörüne İlişkin Bazı Göstergeler.....	107
Tablo 2.41:	1989-1994 Döneminde Ana Sektörlerin İstihdamdaki Payları(%)...	107
Tablo 2.42:	1994-1999 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları.....	108
Tablo 2.43:	1994-1999 Dönemi Sanayi Sektörüne İlişkin Bazı Göstergeler.....	108
Tablo 2.44:	1994-1999 Döneminde Ana Sektörlerin İstihdamdaki Payları(%)...	109
Tablo 2.45:	2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları.....	109
Tablo 3.1:	Türkiye'de, Seçilmiş Bazı Ülkelerde ve Ülke Gruplarında GSYİH İçinde Sanayi Sektörünün ve İmalat Sanayinin Payı(%)....	112
Tablo 3.2:	Ana Sektörler İtibariyle Üretim Değerleri (1980-2006).....	114
Tablo 3.3:	Ana Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1980-2006).....	115
Tablo 3.4:	İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1980-2007).....	116
Tablo 3.5:	Sanayinin İstihdam Yapısı (1970-1988).....	119
Tablo 3.6:	İstihdamın Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus).....	120
Tablo 3.7:	İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2006).....	121
Tablo 3.8:	İstihdam Göstergeleri (%).....	122
Tablo 3.9:	Sektörler İtibariyle İhracat (1980-2009).....	123
Tablo 3.10:	İmalat Sanayi Alt Dallarının Teknolojik Özellikleri.....	124
Tablo 3.11:	1997 Yılında İhracatta Yer Alan İlk 20 Madde.....	125
Tablo 3.12:	2008 Yılında İhracatta Yer Alan İlk 20 Madde.....	126
Tablo 3.13:	1997 Yılında İthalatta Yer Alan İlk 20 Madde.....	127
Tablo 3.14:	2008 Yılında İthalatta Yer Alan İlk 20 Madde.....	128
Tablo 3.15:	Mal Grupları İtibariyle İhracatın Gelişimi (1989-2009).....	129
Tablo 3.16:	Mal Grupları İtibariyle İthalatın Gelişimi (1989-2009).....	130
Tablo 3.17:	Birim Kök Testi Sonuçları.....	144
Tablo 3.18:	Uygun VAR Gecikmesinin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler...	144
Tablo 3.19:	Nedensellik Analizi Sonuçları.....	145

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1: 24 Ocak 1980 İstikrar Programının Temel Çerçevesi.....	61

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 2.1: 1980-1989 Döneminde Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	82
Grafik 2.2: 2000 Sonrası Dönemde GSYİH Gelişme Hızı (1998 Fiyatlarıyla, %).....	84
Grafik 2.3: Toplam ve AB(27) Ülkeleriyle Yapılan Ticaret Sonucu Oluşan Dış Ticaret Açığı.....	100
Grafik 2.4: 2000 Sonrası Dönemde İstihdamın Ana Sektörler İtibariyle Dağılımı.....	110
Grafik 3.1: Ana Sektörler İtibariyle Üretim Değerleri (1980-2006).....	115
Grafik 3.2: İmalat Sanayii Sektörü Katma Değer (1980-2006).....	117
Grafik 3.3: İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (Eylül 2007-Eylül 2008, Bin Kişi).....	122
Grafik 3.4: Mal Grupları İtibariyle İhracat (1989-2008).....	130
Grafik 3.5: Mal Grupları İtibariyle İthalat (1989-2009).....	131
Grafik 3.6: İhracat, İthalat ve Yatırım Serilerinin Doğal Logaritmik Grafikleri.....	141
Grafik 3.7: LNGSYİH ve LNGSYİHSA Serilerinin Grafikleri.....	141

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Augmented Dickey Fuller
A.e.	: Aynı eser
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	: Adı geçen eser
AIC	: Akaike Criterion
AR-GE	: Araştırma – Geliştirme
a.y.	: Aynı yer
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
DF	: Dickey - Fuller
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECM	: Error-Correction Model
EKKY	: En Küçük Kareler Yöntemi
EMP	: Enflasyonla Mücadele Programı
FPE	: Final Prediction Error
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HQ	: Hannan-Quin
IMF	: International Monetary Fund
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KPSS	: Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin baş harflerinden oluşan durağanlık testi
LNGSYİHSA	: Mevsimsellikten Arındırılmış GSYİH Serisinin Doğal Logaritması
LNİHR	: İhracat Serisinin Doğal Logaritması
LNİTH	: İthalat Serisinin Doğal Logaritması
LNİYAT	: Yatırım Serisinin Doğal Logaritması
MB	: Merkez Bankası
PP	: Phillips – Peron
SC	: Schwarz Criterion
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜHİS	: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
VAR	: Vector Autoregressive Model
YTL	: Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal gelişim süreci üç büyük gelişim göstermiştir. Başlangıçta avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan ve yaşamını sürdüren ilkel insan topluluklarının toprağı kullanmayı keşfetmeleri ile birlikte yerleşik düzene geçilmiş ve ‘geleneksel tarım toplumu’ yapısı oluşmuştur. Daha sonraları, buharlı makinelerin üretim sürecinde kullanılması sanayi alanında bir sıçrama yaratmış, toplumsal üretimde sanayi ön plana çıkmış ve ‘sanayi toplumu’ olarak nitelenen toplum yapısına geçiş gerçekleşmiştir. Üçüncü aşama ise bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin neticesinde bilginin depolanması, kullanılması ve yeni bilgi üretilmesi ve bütün bunlara erişimdeki kolaylıklar doğrultusunda, sanayileşmeyi tamamlayan toplumların ulaştığı son aşamadır. Bu aşama da ‘bilgi toplumu’na geçiş aşaması olarak ifade edilmektedir.

Günümüz gelişmiş toplumları bilgi toplumu aşamasına ulaşmışken, çoğu gelişmekte olan ülke henüz sanayileşme aşamasını tamamlayabilmiş değildir. Türkiye de bu gelişmekte olan ülkeler grubunda yer almaktadır.

İktisat literatüründe dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu uzun yıllar öncesinden bu yana yer almaktadır. İlk defa Adam Smith tarafından ortaya atılan, ülkelerin uzmanlaşma yoluyla gerçekleştirecekleri dış ticaret sonucunda her ülkenin fayda sağlayacağı görüşü, sonrasında başka iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Daha sonraları da iktisadi büyüme ve ihracat arasında ilişki olduğu yönünde çeşitli ampirik çalışmalar yapılmış ve bu değişkenler arasında değişik nedensellik ilişkileri olduğu ortaya konmuştur.

Bunun yanı sıra, küreselleşmenin finansal boyutunun sonucu olarak gerçekleşen sermaye hareketliliğinin de ülkelerin kalkınmasında olumlu etkiler yaratan bir unsur olduğu ortaya konmuştur. Neo-klasik iktisatçılar tasarruf açığı olan ülkelerin tasarruf fazlası olan ülkelere bu fazlalığı çekerek ekonomileri üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceklerini savunmuşlardır. Finansal alanda gerçekleştirilen

serbestleşme hareketleri sonucunda ülkeye giriş yapan uzun vadeli sermayenin gerçekleştirdiği yatırımlar gerçekten de o ülkenin üretim ve istihdam kapasitesini arttırmaktadır. Kısa vadeli sermayenin ise, daha çok spekülâtif amaçla ülkeye giriş yaptığı ve çıkışı kolay olduğu için, ekonominin kırılganlığını arttırdığı iktisatçılar tarafından dile getirilen ve son yıllardaki kriz deneyimlerinden de açıkça anlaşılan bir durumdur.

Gelişmekte olan ülkelerin dünya dış ticaretinden pay alabilmeleri için sanayileşme sürecini tamamlamaları gerekmektedir. Ancak bu ülkeler kişi başı geliri ve tasarruf oranı düşük ülkeler olduğu için gerekli yatırımların yapılması açısından da kaynak sıkıntısı yaşamaktadırlar. Bu noktada yabancı sermaye girişi geliştirmekte olan ülkeler açısından önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle de finansal serbestleşme ve üretimin serbestleşmesi yoluyla uzun vadeli yatırım stratejisi ile ülkeye giriş yapan sermaye, geldiği ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye'de de gelişmiş ülke konumuna ulaşabilmede kilit noktanın sanayileşme olduğu sıkça dile getirilmiş, bu doğrultuda ekonomik anlamda pek çok strateji izlenmiş ve politikalar uygulanmıştır. Türkiye ekonomisinde dönem dönem liberal politikalar izlenmekle birlikte, 1980 yılına kadar genel anlamda içe dönük bir ekonomi yönetimi hâkim olmuştur. 1980 yılı ise Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Zira 24 Ocak kararları ile dışa açık bir strateji benimsenmiş ve hem ticari hem finansal açıdan serbestleşme hareketleri hakim olmuştur.

Türkiye'de 1980'den itibaren aşamalı olarak ticari serbestleşme yönünde politikalar uygulanmış, 1989 yılında ise finansal serbestleşme adına en önemli adım atılarak TL konvertibl duruma getirilmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye sıcak para girişine açık duruma gelmiştir. Yine bu dönem sonrasında Türkiye ekonomisi 1994 ve 2001 yıllarında olmak üzere iki büyük kriz atlatmıştır.

Çalışmada, Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi doğrultusunda uygulanan serbestleşme politikalarının, sanayi sektörü ile eş anlamda kullanılan imalat sanayi kapsamında ara-yatırım malları ithalatını azaltarak ihracatı arttırma, ekonomik büyümeye katkı sağlama anlamında etkinliği incelenecektir.

Sanayileşme stratejileri denildiğinde temel olarak ithal ikamesi sanayileşme stratejisi de anlaşılmakla birlikte, çalışmada daha çok 1980 sonrası politikalarla ilgilenildiğinden, bu stratejinin teorik yapısına ve Türkiye ekonomisindeki uygulamasına yer verilecektir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, strateji ve sanayileşme kavramları açıklanarak, sanayileşmenin gelişmekte olan ülkeler için kalkınmada ne tür bir rolü olduğu incelenmiş; sanayileşme stratejileri kapsamında ithal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejileri teorik boyutuyla ele alınmış; küreselleşme dalgasının ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile ilişkisi açıklanarak bunun yatırım stratejileri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

İkinci bölümde Türkiye’de ithal ikamesi politikaların uygulandığı dönem incelenmiş, ardından 1980 ve sonrası ihracata dayalı sanayileşme stratejisi serbestleşme dönemi ele alınarak; ticari ve ekonomik serbestleşme yolunda atılan adımlar ve sonuçları ele alınmıştır.

Çalışmada Türkiye’de ekonomik serbestleşme kapsamında, üretim faaliyetlerindeki serbestleşme ve finansal serbestleşme yoluyla ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı sermayenin imalat sanayi üretimi ve ihracatı üzerinde, bunun da ara-yatırım malları ithalatı ile büyüme üzerinde nasıl bir etki yarattığının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışmanın üçüncü bölümünde ekonometrik teknikler yardımıyla bir nedensellik analizi yapılarak, sonuçları değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sanayi ekonomisi niteliklerine kavuşmak amacıyla temel hedefleri olan sanayileşmeyi gerçekleştirme doğrultusunda seçilen stratejiler ve bu doğrultuda kullanılan politika araçları büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde sanayileşmenin önemi kapsamında sanayileşme stratejilerinin temel nitelikleri ve özellikle küreselleşen dünyada ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin fonksiyonu incelenecektir.

1.1. STRATEJİ KAVRAMI VE SANAYİLEŞME

Özellikleri, uygulanma biçimleri, avantaj ve dezavantajları ile sanayileşme stratejilerini ele alıp incelemekten evvel, strateji ve sanayileşme kavramları; sanayileşmenin gelişmekte olan ülkelerin neden öncelikli hedefi olduğu; bu bağlamda da sanayileşme ile kalkınma arasında ne tür bir ilişki olduğu ele alınmalıdır.

1.1.1. Strateji Kavramı

Strateji, faaliyetlerin bilinçli ve amaçlı olarak önceden tanımlanarak ilan edilen hedefler doğrultusunda yönlendirilmesini¹; politika ise hedefe ulaşmak için benimsenen strateji doğrultusunda kullanılan araçları ifade etmektedir. O halde; bir hedefe ulaşmak amacıyla benimsenen stratejiyle uyum sağlayacak politikaların uygulanması önemlidir.

Bu açıklamalar bağlamında, iktisat ilminde de ülkelerin ekonomi yönetimlerinin varmak istedikleri birtakım hedefleri söz konusu olmaktadır. Bu

¹ Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, “Sanayi Stratejisi”, **Sanayi ve Ticaret Bakanlığı II.Sanayi Şurası**, Ankara, 1995, s,5.

hedeflere yönelik olarak benimsenen stratejilerin başarısı da uygulanacak olan iktisat politikalarına bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerin nihai hedefi olan sanayileşme doğrultusunda seçtikleri stratejiler ve uygulayacakları politikalar da bu anlamda oldukça büyük bir öneme sahiptir.

1.1.2. Sanayileşme

Sanayileşme geliştirmekte olan ülkelerin aşmakta zorlandığı temel sorunlardan biri olmakla birlikte, günümüzün gelişmiş ülkelerinin seviyesine ulaşabilmeleri için de atlatmaları gereken bir merhaledir. Bu sebeple de geliştirmekte olan ülkeler bakımından büyük bir öneme sahiptir.

1.1.2.1. Tanımı ve Kapsamı

İnsanlık tarihi ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda üç önemli dönüm noktası yaşamıştır. Bunlardan ilki, ilkel toplumdaki geleneksel tarım toplumuna geçiş aşaması, ikincisi geleneksel tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşaması ve sonuncusu da sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş aşamasıdır. Özüne inildiğinde her bir aşamada toplumun üretim yapısında meydana gelen değişiklikler diğer açılardan tabana yayılarak toplumsal değişim süreçlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu da üretim biçiminin, toplumsal değişim ve gelişim açısından kilit nokta olduğunu kanıtlamaktadır.

Tarım toplumuna geçişle birlikte insanoğlunun yerleşik hayat düzeni oluşmaya başlamıştır. Böylelikle tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik yapı ve köyler arası ticari ilişkilerin şekillendiği bir dönem başlamıştır. Ticaret yollarının çoğalması, ticari ilişkileri de güçlendirmiş ve şehirleşme kavramını ortaya çıkarmıştır. Döneme damgasını vuran 18. yüzyılın sonlarındaki Sanayi Devrimi², toplumların kaderini etkileyecek önemli değişikliklerle birlikte gelmiştir. Buharlı makinelerin kullanılmaya başlanması ile birlikte bu makineler kas gücünün yerini

² William Knoke, *Cesur Yeni Dünya, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Bir Yol Haritası*, Henkel Yayınları, İstanbul, 1997, s.30.

almış, üretim araçlarında ve üretim yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş, üretim geleneksel tarzdan modern tarza bürünmüş, bütün bu gelişmelere paralel olarak işgücünün niteliğinde de birtakım değişimler meydana gelmiştir. Özellikle 1970’lerden itibaren yoğun olarak yaşanan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bilginin üretilmesini, depolanmasını, yayılmasını kolaylaştırmış ve sanayi toplumu özelliklerinin ötesine, bilgi toplumu özelliklerine ve bilgi çağına geçilmesini sağlamıştır. Ancak, bu yapısal geçişler hiçbir aşamada dünya ülkelerinin tümü açısından eşitlik arz etmemiştir. Kimi ülkeler bu gelişmenin önünde giderken kimileri sadece seyirci kalabilmiştir. Bu da gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayrımını daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde hala önemli sorunlardan biri gelişmiş - gelişmekte olan ülke ayrımında yaşanan karmaşadır. Sanayi toplumuna geçiş aşamasında yeterli sermaye, teknolojik bilgi ve bu bilgiyi kullanabilecek nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler öncelikli olurken; bilgi toplumuna geçiş aşamasında da AR-GE (Araştırma-Geliştirme) çalışmalarına önem veren, bilgi birikimi fazla olan ülkeler yine ön sıralarda yer almışlardır. Bu ülkeler gelişmiş ülke sınıflandırması içinde yer alırken, süreci geriden takip eden ülkeler gelişmekte olan ülkeler grubunu oluşturmuşlardır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu sanayileşme sürecine yöneliktir. Sanayileşme dar anlamıyla, üretimde makine kullanımına geçilmesi ve milli gelir içinde sanayi kesiminin payının artması olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda sanayileşme ise, üretimde yeni tekniklerin kullanılmaya başlanması, maliyetlerin azalması ve kalitenin arttığı bir üretimin gerçekleştirilmesidir. Böylelikle ülkede meydana gelecek ekonomik, sosyal ve siyasal değişiklikler sanayileşme sürecinin tamamlanması yolunda ilerlemeler sağlayacaktır³.

³ İbrahim Arısoy, “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi” , (Çevrimiçi) <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/dergi/dosyalar/2005.14.1.196.pdf> , 4 Kasım 2007, s.45.

1.1.2.2. Sanayileşmenin Kalkınmadaki Rolü

Ekonomik kalkınma kavramı, zaman zaman ekonomik büyüme kavramı ile aynı anlamda kullanılmasına rağmen, farklı anlamlara sahip iki kavramdırlar. Ekonomik büyüme, bir ekonominin milli gelirinde seneden seneye meydana gelen artışları ifade etmektedir. Yani nitel değil, nicel bir kavramdır⁴.

Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümeden farklı olarak ekonomideki yapısal ve nitel değişimleri ifade etmektedir. Kalkınma kavramı ekonomik, kültürel, sosyal ve tarihsel boyutları da içinde barındıran bir kavramdır⁵. Bazı iktisatçılar da Batının kapitalist ekonomilerinin Sanayi Devriminden sonraki kalkınma süreçlerinden hareketle kalkınmayı, kişi başına düşen milli geliri çok az olan bir ülkenin, bunu sürekli ve kendi kendini idame ettirebilir şekilde arttırabilme süreci olarak ifade etmiştir⁶.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, her ekonomik büyüme ekonomik kalkınma içermeyebilmektedir. Mesela, bir ekonomide birkaç sene ard arda meydana gelen büyüme, ekonomideki yapısal bir değişimden değil de, iklim koşullarının elverişli olması sonucu tarım sektöründeki yüksek üretimden kaynaklanıyor olabilmektedir. Ancak ekonomik kalkınma, uzun vadede ekonomik büyümeyi de beraberinde getirir. Çünkü kalkınma ile gelen yapısal değişim, üretimin verimliliğini de süreklilik kazandırarak arttırmaktadır.

Sanayi devrimi sonrasında sanayileşme sürecine giren ülkeler, bugünün gelişmiş ülkelerini oluştururken, sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen ülkeler de bugünün gelişmekte olan ülkelerini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kalkınma sorunu, gelişmekte olan ülkelerin sorunu olmaktadır.

⁴ Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, 2. bs., İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No.:417, 1978, s.2.

⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslar arası İktisat : Teori Politika ve Uygulama**, 13. bs., İstanbul, 1999, s.597.

⁶ Irma Adelman, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri**, Çev. Vural Savaş, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No.:3, 1972, s.1.

Ülkeler arasında gelişmişlik farkı yaratan sürecin başlangıcı olarak Sanayi Devrimi kabul edilmektedir. Sanayi devrimi, ülke ekonomilerinde statik tarımsal yapıdan dinamik sanayi yapısına geçişi sağlayarak çok önemli bir yapısal değişimi beraberinde getirmiştir. Böylelikle 18. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar gelen sanayileşme süreci, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının da büyümesine yol açmıştır⁷. Sanayi devriminin üretim yapısında meydana getirdiği bu değişiklik, artan işbölümü ile üretim sürecinde verimlilik artışlarını da beraberinde getirmiştir. Üretim sürecinde kullanılan yeni teknikler, geleneksel tarım toplumununkinden farklı olarak fabrika tipi örgütlenmeleri gerekli kılmış, bu da yatırımların önemini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yeni toplum yapısı olan sanayi toplumunda herkesin ekonomik faaliyetlerden eşit oranda pay alamaması toplumda da birbirinden kopuk sosyal kesimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁸.

Gelişmekte olan ülkeler açısından az gelişmişliğin temel göstergeleri, nüfus artış hızının yüksekliği, kırsal nüfusun yoğunluğu, okur-yazarlık oranının düşük, ortalama ömrün ise kısa oluşu vb. olarak sayılabilmektedir⁹. Ancak ekonomik anlamda en önemli gösterge, kişi başına milli gelir düzeyinin düşük olmasıdır. Bu da gelirin harcanmayan kısmı olarak tanımlanan tasarrufların yetersiz olmasına yol açmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelere gizli işsizliği de beraberinde getirmektedir. Diğer yandan üretilen malların ağırlıklı olarak hammadde ve tarımsal mallar olması ve teknik bilgi seviyesinin de sanayileşmesini tamamlamış ülkelere göre daha düşük olması gelişmekte olan ülkelerin genel özelliklerindendir¹⁰.

Gelişmekte olan ülkeler, tarım sektörünün ağırlığını koruduğu, teknolojinin geri olduğu ve sosyal meselelerin varlığını sürdürdüğü bir yapıya sahiptir. Refah seviyesinin yükseltilmesi için kalkınmayı hedefleyen bu ülkelerde, günümüz gelişmiş

⁷ Ergül Han, **Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, Eskişehir, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yayın No.:205/134, 1978, s.3,4.

⁸ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.4,5.

⁹ Seyidoğlu, a.y..

¹⁰ Henry J. Bruton, "Büyüme Modelleri ve Az Gelişmiş Ekonomiler", Çev. İ.Turan, **İktisadi Büyüme ve Gelişme: Seçme Yazılar**, İstanbul, İ.Ü.İ.F.İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayınları, Yayın No.:4, 1966, s.130.

lkelerinin sanayileşme ve kalkınma sürecinde sahip olduklarından farklı olarak tecrübe, teknolojik bilgi birikimi ve uzmanlaşma eksikliği söz konusudur. Sanayileşme ile ortaya çıkan yapısal değışiklikler ekonomideki diğerk sektörlere de yansıyacaktır ve diğerk sektörlerde de gelişme yaşanacaktır. Bu da ekonominin tümü açısından bir gelişme sağlanmasını beraberinde getirecektir. Dolayısıyla sanayileşme gelişmekte olan ülkeler için kalkınma ile eş-anlamalı kabul edilmektedir¹¹.

Literatürde gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik kalkınma açısından önceliğın tarım ve sanayi sektörlerinden hangisine verileceğı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber, bu iki sektör arasında kesin bir ayırım yapmak da güçtür. Kalkınmada önceliğın tarım sektörüne verilmesini savunan görüş, şü avantajları öne sürmektedir¹²:

- Tarım üretimi daha düşük sermayeli yatırımlarla sağlanabilmektedir ve sanayileşmeye yönelik sermaye birikimini sağlamada avantajlı olmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerin sıkıntısını çektiğı girişimci ve teknik bilgi yetersizliğı tarımsal üretimde çok büyük olumsuzluklar yaratmamaktadır.
- Tarım yatırımlarının ithal gereğinin azlığı, dış ticaret ve ödemeler bilânçosu açısından da sorun yaratmayacaktır.
- Gelişmekte olan ülkelerde hızlı artan nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da avantaj sağlayacaktır.

Kalkınmada önceliğın sanayi sektörüne verilmesi gerektiğini savunan görüşe göre, bu sektörü tarım sektöründen avantajlı kılan birtakım özellikleri mevcuttur. Bunlar da şü şekilde ifade edilmektedir¹³:

- Sanayi sektöründe arz elastikiyetinin yüksek oluşu üretimi arttırma-azaltma olanaklarının da yüksek olmasını sağlamaktadır.

¹¹ Yusuf Tuna, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990, s.18,19.

¹² Han, **a.g.e.**, s.15-17.

¹³ **A.e.**, s.21.

- Sanayi kesiminde tarım kesimine kıyasla teknik ilerlemelerden faydalanmak daha kolaydır. Sanayide teknoloji kullanımı verim artışını da beraberinde getirecektir. Tarım kesiminde ise doğal koşullar da verimlilik üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahiptir.

- Ölçeğe göre artan verim özelliği ile sanayi sektörünün yaratacağı katma değer daha yüksek olacaktır.

- Sanayi kesiminde girdi-çıkı ilişkileri dolayısıyla oluşan ileri ve geri bağlantılar sektörün gelişmesinde itici bir güç oluşturmaktadır.

Tarım veya sanayi sektörlerinden hangisinin kalkınmada öncelikli sektör olacağının tartışılması dışında iktisat literatüründe tartışma yaratan bir diğer konu da ekonomide sanayi içerisinde dengeli ya da dengesiz kalkınmadan hangisinin benimseneceği sorunudur. Çalışma konusu olarak ele alınan ve dış ticaret kapsamında yer alan ithal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejileri politik yatırım kriterleri çerçevesinde dengesiz kalkınma teorileri içerisinde yer almaktadır¹⁴. Bu sebeple aşağıda dengeli ve dengesiz kalkınma teorilerinin temel mantığına kısaca değinilmektedir.

Friedrich List'in tarım, ticaret ve imalat sektörleri arasında dengeli gelişmenin önemine dikkat çekerek ortaya attığı dengeli kalkınma modeli, daha sonra Rosenstein-Rodan, Nurkse, Scitovsky ve Lewis tarafından daha detaylı olarak ele alınmıştır. Dengeli kalkınma düşüncesi temel olarak, ekonominin bütün kesimlerinin aynı anda geliştirilmesi düşüncesine dayanmaktadır¹⁵.

Rosenstein-Rodan'a göre ekonomide gelişen teknolojinin değişik sektörlerde eş-anlı olarak benimsenmesi yoluyla diğer sektörlerdeki mallara olan talebin kaynağı, yani gelir arttırılacaktır. Bu da piyasayı genişletecek ve sanayileşmeyi karlı hale getirecektir. Hiçbir sektör tek başına sanayileşme zincirini kıramazken birkaç sektörün eş-anlı gelişmesi ile bu sağlanabilecektir. Bu görüş sonraları Nurkse,

¹⁴ Hüseyin Avni Egeli, "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", s.149.

¹⁵ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 2.bs., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No.:384, 1976, s.80.

Scitovsky ve Fleming tarafından ‘dengeli kalkınma’ veya ‘büyük itiş’ olarak anılan doktrine dönüştürülmüştür. Bu doktrin iki önemli unsur içermektedir¹⁶:

- Aynı ekonomi geri kalmış ve modern sanayiye içinde barındıran kapasitede olmalıdır. Teknolojik imkânlarda herhangi bir ilerleme olmaksızın, tamamen mevcut teknoloji kullanılarak eş-anlı yatırımlar yoluyla sanayileşmeye doğru bir hareket olmalıdır.
- Nüfus sanayileşmeye doğru gerçekleşen sıçrayıştan fayda sağlamaktadır. Sanayileşme daha iyi bir koşul sağlamaktadır.

Dengeli kalkınma modellerini kendi içerisinde iki değişik görüş olarak ifade etmek mümkündür¹⁷:

- Birinci görüş, ekonomide gerçekleştirilecek yatırımların bütün alanlara, bu alanların aynı hızda büyümesini sağlayacak biçimde dağıtılmasını savunmaktadır.
- Daha ılımlı olan ikinci görüş ise, bütün ekonomik sektörlerin büyüme hızının aynı olmasının gerekli olmadığını, ancak tüm sektörlerin eş-anlı gelişme göstermesini sağlayacak şekilde yatırım yapılmasını savunmaktadır.

Ragnar Nurkse “Bir ülke fakir olduğu için fakirdir” kısır döngüsünü açıklarken olaya talebin sonlanması açısından yaklaşmış ve bunu ‘düşük gelir- düşük tasarruf kapasitesi- düşük sermaye düzeyi- düşük verimlilik- düşük gelir’ şeklinde ifade etmiştir¹⁸. Nurkse’in ifadesiyle yatırımların teşviki piyasa ölçeği tarafından kısıtlanmaktadır. Verimlilik düzeyi tamamen olmasa da büyük oranda üretimde sermaye kullanımına dayanmaktadır. Fakat piyasanın küçük olması yatırım başlangıcı için kullanılacak sermaye miktarını azaltmaktadır. Say kanununun

¹⁶ Kevin M. Murphy, Andrei Shleifer ve Robert W. Vishny, “Industrialization and Big Push”, **The Journal of Political Economy**, Vol.:97, No.:5, 1989, s.1004.

¹⁷ Ergül Han ve Ayten Aysen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 5. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 207.

¹⁸ William Keith Hancock, “The Under-developed Economies”, **The Economic History Review**, Vol.:6, No.:3, 1954, s.313.

deflasyonist açığın olmadığı geri kalmış bölgelerde geçerli olabilmesine rağmen, yeni kurulan herhangi bir endüstrinin üretiminin kendi talebini yaratmasında geçerli olmayacağını ifade eden Nurkse, bunu bir ayakkabı endüstrisi örneğiyle açıklamıştır. Eğer ekonominin geri kalan alanlarında verimliliği ve böylelikle satın alma gücünü arttıracak bir gelişme söz konusu değilse, yeni ayakkabı endüstrisi piyasasının etkinsiz olması da olasıdır. Ekonominin diğer sektörlerinde çalışanlar eğer yeterli gıda, kıyafet vb. sahibi değillerse her sene ayakkabı almak için bu temel ihtiyaçlarından vazgeçmeyeceklerdir. Bu durumda ayakkabı endüstrisinin başarısızlığı olasıdır. Nurkse bu durumun farklı endüstrileri içinde barındıran geniş bir alanda eş-anlı sermaye aktarımı ile ortadan kaldırılabileceğini; böylelikle piyasaların tamamen genişleyeceğini ve kısır döngünün aşılabileceğini ifade etmiştir¹⁹. Bu yolla birçok sanayi arasında tamamlamıcılık ilişkisi oluşacak, birinin çıktısı diğerinin girdisini oluşturacaktır.

Rosenstein-Rodan dışsal ekonomilerin önemini vurguladığı makalesinde, dışsallığın iki türlü etkisinden bahsetmiştir. Bu etkilerden biri büyüyen bir sanayinin o sanayi içerisinde yer alan firmalara sağladığı dışsallık, diğeri ise başka sanayilerin büyümesi yoluyla herhangi bir sanayinin sağladığı dışsallıktır. Rosenstein-Rodan ayrıca dışsal ekonomilerin temel endüstrilere yapılan yatırımlar yoluyla yeni yatırım fırsatları yaratma niteliğine değinmiştir. Rosenstein-Rodan ayrıca başlangıçta yapılacak olan ulusal ve uluslar arası yatırımların temel endüstrilere ve yeni yatırım fırsatları yaratacak kamu hizmet kuruluşlarına odaklanarak yaratacakları dışsal ekonomilerin de sanayileşme programındaki öneminden bahsetmiştir²⁰.

Hirschman bütün sektörlerde aynı anda yatırım yapılması yoluyla gelişmenin sağlanabileceğini savunan dengeli kalkınma görüşünün tersine, az gelişmiş ülkelerde bir 'büyük itiş'e ihtiyaç olduğunu, ancak bunun ekonominin genelinde değil belirli sanayi dallarında olması gerektiğini savunmuştur. Bunun temel iki sebebi vardır. Bunlardan biri az gelişmiş ülkelerdeki kaynak yetersizliğidir. Sınırlı olan kaynaklarla

¹⁹ Ragnar Nurkse, "Some International Aspects of the Problem of Economic Development", **The American Economic Review**, Vol.:42, No.:2, Mayıs 1952, s.571,572.

²⁰ Paul N. Rosenstein-Rodan, "Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe", **The Economic Journal**, Vol.:53, No.:210/211, 1943, s. 206,208.

bütün sektörlerle aynı anda yatırım yapmak ve dengeli bir kalkınma sağlamak mümkün değildir. Diğer sebep, ekonomide yaratılacak dengesizliğin bazı sektörlerde aşırı kapasite yaratırken diğer sektörlerde kıtlık yaratarak girişimcilere yeni kar fırsatları yaratmasıdır²¹.

Hirschman bu görüşü savunurken sektörler arası gerisel ve önsel bağıllık üzerinde durmuş, sanayi sektöründe yapılacak yatırım ve üretim faaliyetlerinde önceki ve sonraki imalat aşamalarında yaratılacak etkinin de göz önünde bulundurulması gerekliliğinden bahsetmiştir. Bir iktisadi faaliyetin yurt içinde bulunan ya da üretilebilecek bir hammadde veya aramalıyı girdi olarak kullanması durumunda gerisel bağıllık; nihai mal üretmeyen bir iktisadi faaliyetin kendinden sonraki faaliyetlere girdi sağlayacak ürünler sunması durumunda ise önsel bağıllık söz konusu olacaktır²². Gerisel ve önsel bağlantılar yatırımların istihdam yaratma, üretim ve gelir düzeyini yükseltme gibi etkileri dolayısıyla başlangıç yatırımının nerede yapılacağı hususunda önem taşımaktadır²³.

Dengesiz kalkınmanın savunucularından Paul Streeten de, dengenin statükonun devam ettirilmesine yönelik bir olgu olduğunu, oysaki gelişmenin amacının statükonun değiştirilmesi olduğunu ve bunun da ancak dengesiz süreç içerisinde gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. Streeten bölünmezlik, ölçek getirileri gibi nicel ve yatırım teşvikleri, piyasanın dinamik yapısı, yeni buluşlar için uygun ortamın varlığı gibi nitel faktörlerin dengesiz büyümeyi açıklayabileceğini ifade etmiştir²⁴.

1.2. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Strateji ve sanayileşme kavramlarına açıklık getirdikten ve kalkınmadaki rollerini inceledikten sonra sanayileşme stratejisi kavramının anlamını açıklamakta da fayda vardır. Sanayileşme stratejisi, sanayileşme hedefine ulaşmak amacıyla

²¹ İlker Parasız, **Kalkınma Ekonomisi**, 1.bs., Ezgi Kitabevi, Eylül 2005, s.20,21.

²² Han ve Kaya, **a.g.e.**, s.214.

²³ Parasız, **a.g.e.**, s.21.

²⁴ Manisalı, **a.g.e.**, s.84.

izlenen genel yaklaşımları ifade etmektedir²⁵. İktisat literatüründe iki temel sanayileşme stratejisi vardır: ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi. Çalışmanın konusu gereği, ihracata dayalı sanayileşme stratejileri üzerinde durulmakla birlikte, ithal ikamesi sanayileşme stratejisi hakkında da genel bir bilgi verilmektedir.

1.2.1. İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi

Gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma amacıyla uyguladıkları stratejilerden biri ithal ikamesi sanayileşme stratejisidir. En basit tanımıyla ifade edilecek olursa ithal ikamesi, yurtiçinde üretilmeyen veya uluslararası piyasalarda rekabet gücü olmayan malların yurtiçinde üretilmesinin çeşitli önlemler yoluyla sağlanması ve bu şekilde sanayi dallarının korunmasıdır²⁶. Diğer bir ifadeyle, ithal ikamesi sanayileşme stratejisi daha önce ithal edilen malların yurt içinde üretimine başlanması ile bu malların ithalatının kısmen veya tamamen engellenmesi olarak da tanımlanabilmektedir.

İthal ikamesinde iki durum söz konusu olabilmektedir. Bunlardan biri doğal ithal ikamesi, diğeri ise teşvik edilmiş ithal ikamesidir. Bir ülkede kişi başına gelir düzeyi arttığında bunun hem iç piyasa hem de talep üzerinde bir genişletici etkisi söz konusu olacaktır. Bu genişletici etki üretimi karlı hale getirecek ve yatırımları tetikleyecektir. İthalatla karşılanan iç talep, yerli üretimin artması sonucu yurt içi mallar ile sağlanacaktır. Burada devletin herhangi bir teşvik unsuru olmadan, doğal olarak ortaya çıkan bir ithal ikamesi durumu söz konusudur. Yani piyasa şartları belirleyici etkindir. Ancak politik iktisat açısından asıl ilgilenilen durum, teşvik edilmiş ithal ikamesidir. Burada devlet, belli bir strateji doğrultusunda planlı olarak uyguladığı politikalarla sanayi kesiminin üretim artışını sağlamak ve rekabet gücünü arttırmak için teşvik edici ve korumacı bir rol üstlenmektedir²⁷.

²⁵ Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, İstanbul, 1997, s.5.

²⁶ Parasız, **a.g.e.**, s.160.

²⁷ Zafer Tunca, **Türkiye İmalat Sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975)**, İstanbul, 1981, s.5.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi, ekonomide dengeli kalkınmaya yönelik olarak uygulanan bir stratejidir. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin başlangıcında uygulanan bu stratejinin bir amacı da yeni kurulan bebek sanayilerin korunmasıdır. Bebek sanayiler, küresel ekonomideki şiddetli rekabet ortamında varlıklarını sürdüremeyecek kadar hassas ve zayıf bir yapıdadırlar. Bu sebeple de dış rekabete hazır hale gelene kadar korumacı politikalar uygulamak suretiyle korunmalıdırlar. Ayrıca teşvik politikaları uygulanmak suretiyle bu yerli endüstrilerin bir an önce gelişmesi sağlanmalıdır.

1.2.1.1. Amaçları

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür²⁸:

- Tarımın egemen sektör olduğu gelişmekte olan ekonomiler, sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemektedirler. Bu sebeple de birtakım sanayi ürünlerini ithal etmek yerine yurtiçinde üretme yoluyla sanayileşmeye çalışmaktadırlar.
- İthal ikamesi politikalar ekonominin dışa bağımlılığının azaltılmasında da etkili bir yöntemdir.
- Önceleri ithal edilen malların ülke içinde üretilmesiyle birlikte döviz tasarrufu sağlanmış olacak ve bu durum ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında olumlu etki yaratacaktır.
- Tarım ürünleri ve hammadde ithalatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri malların fiyat ve gelir esnekliklerinin düşük olması nedeniyle bu ülkeler ihracat gelirlerini arttırmak için sanayileşme ile birlikte sanayi ürünleri ihracatçısı olma çabası içine de girmektedirler.
- Ayrıca sanayi kesiminin geliştirilmesi ve yurtiçi sanayi üretiminin artması ile istihdam oranında da artış olabilecek ve işsizlik azaltılabilecektir²⁹.

²⁸ Egeli, **a.g.e.**, s.151.

²⁹ Tunca, **a.g.e.**, s.7.

1.2.1.2. Aşamaları

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi iki aşamalı olarak uygulanmaktadır. Birinci aşama, ikinci aşamaya geçiş için gerekli ilerlemenin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

1.2.1.2.1. İthal İkamesinin Birinci Aşaması

İthal ikamesinin kolay aşaması olarak da ifade edilen bu aşamada, öncelikle gıda ürünleri, elbise, ayakkabı gibi dayanıksız tüketim mallarının ve bu tüketim mallarının girdisi olan deri, dokuma ve ağaç sanayi ürünlerinin ithalatının kesilip ülke içinde üretilmeye başlanması söz konusudur³⁰.

İthal ikamesinin ilk aşamasında fazla korumaya gerek duyulmamaktadır. Çünkü bu mallar niteliksiz işgücünün yoğun olarak kullanıldığı, ileri teknoloji gerektirmeyen, etkin çıktı ölçeği yüksek olmayan mallardır³¹. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler ithal ikamesinin bu aşamasında çok güçlük çekmemektedirler.

İthal ikamesinin başarıya ulaşmasında en önemli etkenlerden biri kurulan sanayi dallarının dış rekabetten ne kadar süre ile ve ne ölçüde korunacağını iyi belirlenmesidir³². Gereğinden fazla süre sağlanan koruma, yerli sanayilerin AR-GE (Araştırma-Geliştirme) faaliyetlerinde geri kalmalarına ve verimsiz, düşük kaliteli üretim gerçekleştirmelerine sebep olabilmektedir.

İthal ikamesinin ilk aşamasında tüketim artışı ve ithal malların ikamesi dolayısıyla üretim artışı olacağından büyüme gerçekleşebilmektedir. İthal ikamesinin bu birinci aşamasının sonuna gelindiğinde ise, tüketim azalışı ve buna bağlı olarak

³⁰ Emin Çarıkçı, **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s.20,21.

³¹ Bela Balassa, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları” , Çev. A. Nejat Coşkun, **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Yayın No.:270, 1986, s.152.

³² Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No.:310, 1971, s.229.

Üretimde de azalışlar söz konusu olacaktır. Büyüme hızının devam ettirilebilmesi için ise, ya ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve yatırım mallarının ülke içinde üretimine geçilmesi, ya yerli sanayi ürünlerin ihracına başlanması ya da iki stratejinin bir arada uygulaması gerekmektedir³³.

1.2.1.2.2. İthal İkamesinin İkinci Aşaması

İthal ikamesinin birinci aşamasının sonuna gelindiğinde dayanıksız tüketim malları ve bu malların girdisi olan ürünlerin ithalatı durdurulmuştur ve yurtiçi talep üretimle karşılanır duruma gelinmiştir. Bu noktada sanayileşmenin sürdürülebilmesi ve geliştirilebilmesi için ithal ikamesinin ikinci aşamasına geçilmesi gerekmektedir.

İthal ikamesinin ikinci aşamasında ara ve yatırım malları ile dayanıklı tüketim mallarının ithalatı kısmen veya tamamen kısılarak ve teşvikler uygulanarak bu malların yurtiçi üretimine geçilir. Ancak ikinci aşama ilk aşama kadar kolay değildir. Çünkü ilk aşamada üretilen malların tersine, bu aşamada üretilen mallar sermayenin yoğun olarak kullanıldığı, ileri teknoloji gerektiren, nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulan, etkin ölçek büyüklüğünün fazla olduğu ve başlangıç yatırımlarının büyük olduğu nitelikte mallardır. İkinci aşamaya devam edilmesi durumunda maliyetler yükselecek, darboğazlar oluşacak ve sanayi üretimindeki büyümede düşüşler meydana gelecektir³⁴.

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından olan sermaye yetersizliği ve pazar darlığı, sanayilerin optimal ölçüde kurulmalarını engelleyerek maliyetleri yükseltmektedir. Ayrıca ithal ikamesinin ikinci aşamasında üretilmesi amaçlanan malların, ithal girdi ihtiyacı da döviz sıkıntısı yaratmakta ve korumacılığı

³³ arıkcı, a.y..

³⁴ Henry J. Bruton, "Import Substitution and Productivity Growth", **Journal of Development Studies**, Vol.4, Is.3, 1968, p.307.

arttırmaktadır. Bu durum da, yurtiçi girdi maliyetlerinin yüksekliğinden ötürü tarıma dayalı sanayinin rekabet gücünü azaltmaktadır³⁵.

1.2.1.3. Uygulanan Politikalar

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinde yerli sanayinin geliştirilmesi ve ithalata bağımlılığın azaltılarak sanayileşme hedefine ulaşılması doğrultusunda korumacı ve teşvik edici politikalar uygulanmakta, böylelikle bu amaç gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Uygulanan politikalar çok çeşitli olmakla ve kesin çizgilerle birbirinden ayırlamamakla beraber, belli başlıklar altında toplanmaya çalışıldığında kur politikaları, dış ticaret politikaları ve mali politikalar şeklinde bir gruplandırmaya gidilebilmektedir.

1.2.1.3.1. Kur Politikaları

Döviz kuru bir birim ulusal paraya karşılık gelen yabancı para olarak tanımlanmaktadır. Döviz kuru yüksek olduğunda ulusal paranın değeri düşük; döviz kuru düşük olduğunda ulusal paranın değeri yüksek olmaktadır.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinde döviz kuru arz-talep dengesine göre serbest piyasa tarafından belirlenmemekte, hükümetler kur değeri üzerinde belirleyici olmaktadır. Hükümet kur değerini ithalat ve ihracatın farklı kalemleri için farklı değerlerde belirleyerek katlı (çoklu) kur uygulaması da gerçekleştirebilmektedir³⁶. Mesela; ithalatı kısmen veya tamamen azaltılarak yurtiçinde üretimine başlanan malların ithalatı için yüksek kur, ithal ikamesi uygulanan sektörlerin ihtiyaç duydukları gereksinimler için düşük kur uygulayarak dış ticarete yön verebilmektedir.

³⁵Funda Rana Özbey, **Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye’de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yay.No.:614, 1999, s.8.

³⁶Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984, s.97.

İthal ikamesinin uygulandığı ekonomilerde aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmaktadır. Böylelikle hükümet tarafından gerçek değerinin üzerinde belirlenen kur, ulusal paranın değerinin yabancı paralar karşısında düşmesine sebep olacak, bu da ithalatı güçleştirecektir³⁷.

Geçmiş uygulamalara bakıldığında, ithal ikamesi politikalarda sabit kur sistemi kullanıldığı ve bunun yanında döviz kontrollerinin de uygulandığı görülmektedir. Bunun nedeni de kurun çoğu zaman denge değeri altında tutulması ve söz konusu durumun dış ticaret dengesini olumsuz etkilemesidir³⁸. Döviz kontrolü, dövizle ilgili işlemler üzerinde hükümet tarafından koyulan kısıtlamalar olarak tanımlanmaktadır. Burada döviz geliri elde eden kişi belli bir süre içerisinde, döviz alım ve satım işlemlerini yapmakla görevlendirilen merkez bankasına bu döviz satmak zorundadır. Merkez bankasından döviz satın almak için ise, yetkili makamlardan önceden lisans almak gerekmektedir. Döviz kontrolleri kur değerini hükümetin belirlediği sabit kur sisteminde uygulanır³⁹.

1.2.1.3.2. Dış Ticaret Politikaları

İthal ikamesi sanayileşme stratejisini uygulayan ekonomilerde dış ticaret politikası koruyucu nitelikte olmaktadır. Çünkü amaç yerli sanayinin güçlendirilmesi, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Dış ticaret politikası araçları da bu doğrultuda belirlenmektedir.

İthalat yasakları ve ithalat kotası bu stratejide kullanılan önemli politika araçlarındandır. İthalat yasağı ile bir malın başka bir ülkeden ithali imkânsız hale gelmekte, ithalat kotası ile de bir malın ithalatı belli bir seviyede tutulmaktadır⁴⁰. İthalat yasağının uygulanma nedeni, kıt olan dövizden tasarruf sağlanarak ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve yerli sanayinin dış rekabetten korunmasıdır. Ancak ithalat yasağı konulurken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da, ithalat

³⁷Özbey, **a.g.e.**, s.12.

³⁸Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.602.

³⁹**A.e.**, s.167.

⁴⁰Kazgan, **a.g.e.**, s.99.

yasağı yoluyla ve üretimi yurtiçinde yapılacak olan sektörün ülkenin üretim yapısıyla uyumlu olması gerekliliğidir. Aksi takdirde, kaynak israfına sebep olunacaktır⁴¹.

İthalat kotaları, ithal edilen malların hacmine, değer veya miktar olarak getirilen sınırlamalardır. Her dönem için belirlenen kotalar dâhilinde, gümrük vergileri ödenerek ithalat yapılabilmektedir⁴².

İthal ikamesi sanayileşme stratejilerinde uygulanabilecek bir diğer dış ticaret politika aracı ise gümrük vergileridir⁴³. Gümrük vergilerinin arttırılması ile ithalatın daraltılmasına yönelik bir politika izlenmiş olacaktır.

1.2.1.3.3. Mali Politikalar

Daha önce de belirtildiği gibi, ithal ikamesi sanayileşme stratejisinde politika araçları seçilirken iki temel amaç söz konusudur. Bunlardan biri yerli sanayiye koruma, diğeri ise yerli yatırımcıyı teşvik etmektir. Yukarıda açıklanan döviz kuru ve dış ticaret politikaları, bu amaçlardan yerli sanayinin korunmasına hizmet etmektedir. Döviz kurunun aşırı değerli tutulması, ithalat yasakları ve kotaları, gümrük tarifeleri ithalatın azaltılmasına ve yerli sanayinin korunmasına yönelik politikalarlardır.

Bununla beraber yerli sanayinin geliştirilmesi için yerli yatırımcının teşvik edilmesi de en az korumanın sağlanması kadar önem arz etmektedir. Sübvansiyon uygulamaları ile de yatırımın teşvik edilmesi amacı gerçekleştirilmektedir.

Sübvansiyon uygulamaları içerisinde yatırım indirimleri, vergi muafiyetleri, düşük faizle kredi verilmesi, ucuz enerji ve hammadde temini sayılabilmektedir⁴⁴. Hükümet sübvansiyon uygulamalarıyla yatırımı teşvik ederken aynı zamanda yönlendiricidir. Yatırımlara öncelik verilmesi gereken sektörler için teşvik

⁴¹ Şanlı, **a.g.e.**, s.19.

⁴² Manisalı, **a.g.e.**, s.183.

⁴³ Uğur Korum, **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:408, 1977, s.41.

⁴⁴ Özbey, **a.g.e.**, s.13.

unsurlarını devreye sokarak yatırımcılara yön vermektedir. Aksi takdirde hedef doğrultusunda hareket edilmemiş olacağından ekonomik kaynakların israfı söz konusu olacaktır.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi doğrultusunda yukarıda ayrı başlıklar altında ele alınıp açıklanan politikalar aslında kesin çizgilerle birbirinden ayıramamaktadır. Nitekim kur politikası dış ticaret politikalarından ayrı tutulamamakta; dış ticaret politika aracı olarak ele aldığımız gümrük tarifeleri aynı zamanda devletin uyguladığı mali politikalar kapsamına girmektedir. Bu politikaların uyum içerisinde belirlenmesi ve uygulanması ise hedefe ulaşmak açısından oldukça önemlidir.

1.2.1.4. Avantajları

Yerli sanayinin korunmasına ve teşvikine yönelik olan ithal ikamesi stratejisinin, uygulandığı ekonomilere sağlayacağı avantajları şu şekilde özetlemek mümkündür⁴⁵:

- Sanayileşmiş ülkeler aynı zamanda gelişmiş ülkeler grubunu oluşturduğuna göre, ithal ikamesi stratejisi ile sanayileşmeye çalışan ülkeler de gelişmiş ülke olma yolunda ilerleyebilecektir.
- İthal bağımlılığı yüksek ve ihracatı konjonktürel olarak dalgalanmalar gösteren gelişmekte olan ülkeler, döviz tasarrufu sağlayan bu strateji ile döviz darboğazlarının üstesinden gelme ve ödemeler bilânçosu açıklarını kapatabilme şansını elde etmektedirler.
- Bu stratejiyle, ülkenin ithal bağımlılığı tamamen ortadan kalkmasa da azalmaktadır.
- Yurtiçi atıl kapasitenin harekete geçirilmesi ile birlikte istihdamda da artış gerçekleştirilebilecektir.
- Son olarak da, gelişmekte olan ülkeler tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerdir ve sanayileri uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek yapıda değildir.

⁴⁵ Tunca, a.y..

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi, bu stratejiyi uygulayan ülkelere sanayilerini güçlendirmeleri ve zaman içerisinde ihracat kalemlerini geliştirme olanağı tanımaktadır.

1.2.1.5. Eleştiriler

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin hareket noktası ithalat kaleminde yer alan malların ülke içerisinde üretimine başlanmasıdır ve hedef bu uygulama sonucunda dışa bağımlılığın azaltılması ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesidir. Ancak bazı iktisatçılar ithal ikamesinin bu temel mantığından hareketle ithal ikamesi stratejisine birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır.

Neo-Klasik iktisatçılar bu stratejiye, gelişmekte olan ülkelerin pazarlarının küçüklüğünün ve kapasite kullanımındaki düşüklüğün maliyetleri artırıcı etkileri olduğu, aşırı korumacılığın yerli firmaların AR-GE çalışmalarına yönelmesine engel olduğu ve fiyatların yükselmesine neden olduğu, yatırımlara uygulanan teşvikler nedeniyle göz ardı edilen alternatif maliyetlerin kaynak israfına yol açtığı şeklinde eleştirilerde bulunmuşlardır⁴⁶.

Bu stratejiye getirilen diğer eleştiriler ise şöyle sıralanabilmektedir:

- İthal ikamesinin başlangıç dönemlerinde üretilen tüketim malları basit teknoloji ve niteliksiz işgücü gerektirdiğinden gelişmekte olan ülkeleri fazla zorlamamaktadır. Ancak ara ve yatırım malları üretimine doğru geçildikçe ileri teknoloji, yüksek sermaye ve nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da gelişmekte olan ülkeler için bir sınır oluşturmaktadır⁴⁷. Yani ithal ikamesi uygulaması belli bir noktadan sonra güçleşmektedir.

- İthal ikamesi uygulaması ile bazı malların yurt içinde üretilmeye başlanması ithalatı düşürmekte, bu da devletin önemli gelir kaynaklarından biri olan ithalat vergilerini azaltmaktadır. Ayrıca teşvik uygulamaları kapsamında kullanılan

⁴⁶ Parasız, a.y..

⁴⁷ Paul Prebisch, “Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru”, **Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Genel Sekreteri Raporu**, Çev. Erden Öney, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yay.No.:344, 1973, s.27.

vergi muafiyetleri ve vergi indirimleri de vergi gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır⁴⁸.

- İthal ikamesi stratejisi ithalatın hacminden ziyade, bileşimini etkilemektedir. Bu strateji ile yurtiçinde üretimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan hammadde, aramalı ve yatırım malları miktarı artacaktır. Bu durum da başlangıçta azaltılması hedeflenen dışa bağımlılığın artmasına sebep olacak⁴⁹ ve aynı zamanda ödemeler dengesi güçlüklerinin artması durumunu gündeme getirecektir.

1.2.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi

19. yüzyılda iktisat politikası alanında egemen olan Neo-Klasik görüş, 1930 dünya ekonomik bunalımını takip eden dönemlerde toplumsallığın bireyselliğın önüne geçmesiyle yerini “yapısalcı yaklaşım”a bırakmıştır. Bu yaklaşımın gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmeleri konusundaki önerisi, yukarıda açıklanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi olmuştur. Ancak 1970’lerin ilk yarısında ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin devlet korumacılığı altında iç pazara yönelik sanayileşme politikalarının kaynak dağılımında yarattığı bozukluktan yola çıkarak bu stratejiye yöneltilen eleştirilere karşı Neo-Klasik iktisatçılar dışa dönük sanayileşme yaklaşımını öne sürmüşlerdir⁵⁰.

Dışa dönük sanayileşme yaklaşımının özünü oluşturan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi de temelinde karşılaştırmalı üstünlükler teorisini barındırmaktadır. Adam Smith’in ortaya attığı, ülkelerin uzmanlaşması ve işbölümü yoluyla gerçekleştirilecek olan dış ticaretin taraf ülkelerin hepsine fayda sağlayacağı görüşü tek bir ülkenin mutlak üstünlüğüne dayanmaktaydı. David Ricardo ise, Adam Smith’in “Mutlak Üstünlükler” adı verilen bu teorisini bir adım daha ileri taşımış ve ülkelerin göreceli olarak üstün oldukları alanda uzmanlaşmalarının da kaynak dağılımında etkinlik ve ülke refahında artış sağlayacağını savunan “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorisini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre ticarete taraf olan her ülke

⁴⁸ Egeli, **a.g.e.**, s.152.

⁴⁹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 604.

⁵⁰ Han ve Kaya, **a.g.e.**, s.245.

karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malı üretip bu malı diğer ülkeye satmak, karşılaştırmalı olarak üstün olmadığı malı ise diğer ülkeden ithal etmek suretiyle dış ticaretten bir kazanç elde edecektir⁵¹.

Bu geleneksel dış ticaret teorisi tarım ürünleri ihraç eden gelişmekte olan ülkelerle sanayi ürünleri ihracatçısı olan gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Ancak bir süre sonra tarımda ve diğer yatırım alanlarındaki verimlilik artışının tarım dışı sektörlerle de kaynak aktarımı gerçekleştirmesi kaçınılmazdır⁵². Günümüzde sanayi ürünleri ihraç etmekte olan gelişmekte olan ülkeler de vardır. Bu durumu açıklamak için de karşılaştırmalı üstünlüklerin statik değil, dinamik bir yorumu gerekmektedir. Buna göre ise, gelişmekte olan ülkeler kendi faktör donanımları doğrultusunda düşük maliyetlerle bazı sanayi kollarında gelişme gösterebilecek, böylelikle de bazı sanayi kollarının gelişmiş ülkelere kayması durumu söz konusu olabilecektir⁵³.

Bütün bu açıklamalardan sonra ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin bir tanımını vermek gerekirse; tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin mamul ve yarı mamul olarak ihraç edilmesi ve sanayi malları ihracatının geleneksel mal ihracatının yerini alması için uygulanan strateji denilebilmektedir⁵⁴. Bu stratejide üretimin belirleyicisi olan, ithal ikamesi sanayileşme stratejisinden farklı olarak dış taleptir.

1.2.2.1. Amaçları

Gelişmekte olan ülkelerin, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini uygulamadaki amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür⁵⁵:

⁵¹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.17,18.

⁵² Anne O. Krueger, "The Role of Trade in Growth and Development:Theory and Lessons from Experience", **Sustaining Export-Oriented Development**,1st publish, Cambridge University Press, 1995, p.3.

⁵³ Işın Çelebi, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, 1.bs., 1991, s.32.

⁵⁴ Çarıkçı, **a.g.e.**, s.24.

⁵⁵ Han ve Kaya, **a.g.e.**, s.246.

- Ülkede karşılaştırmalı üstünlükler teorisine uygun biçimde dış piyasalara yönelik ihracat yapabilecek bir sanayi üretim yapısı oluşturmak,
- Dış ticarete liberal politikalar izleyerek dış piyasalara açılmayı sağlamak,
- İhracatı özendirerek dış ticaret politikaları uygulamak suretiyle dış ticaretin yapısını değiştirmek,
- Serbest piyasa özelliklerinin egemen olduğu ve özel girişime dayalı olan bir ekonomik yapı oluşturmak.

Bu amaçlar doğrultusunda uygulanacak politikaların ve bu politikaların uygulanmasını sağlayacak araçların seçimi stratejinin başarısında ve etkinliğinde büyük önem taşımaktadır.

1.2.2.2. Uygulanan Politikalar

İthal ikamesinde amaç, ithalatın kısmen veya tamamen yasaklanması ile daha önceden ithal edilen malların yurt içinde üretimine başlanması, yeni kurulan bebek sanayilerin korumacı politikalarla desteklenmesi ve böylelikle sanayileşmenin gerçekleştirilmesiydi. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi ise ithal ikamesinden farklı olarak, ülkenin faktör donanımı göz önünde bulundurularak, gelişme potansiyeli olan sanayilerin üretimlerini ve dış piyasada rekabet güçlerini arttıracak politikaların izlenmesi ile dışa açık bir büyüme ve sanayileşmeyi hedeflemektedir⁵⁶. Ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonu doğrultusunda uygulanan politikalar da ithal ikamesi politikalarından farklılık göstermektedir.

1.2.2.2.1. Kur Politikaları

Liberal görüş devletin ekonomiye müdahalesine genel anlamıyla karşı çıkarken, devletin dış ticarete ve sermaye hareketlerine de müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Dış ticaretten ve sermaye hareketlerinden yarar

⁵⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.605.

sağlanabilmesi için talep edilen miktarda döviz alım-satımının yapılmasına herhangi bir kısıt getirilmemesi gerekmektedir⁵⁷. Konvertibilite olarak açıklanabilinen bu durum, bir ülkede ulusal paranın her kişi ve kuruluş tarafından istenilen dövize çevrilebilme serbestliğini ifade etmektedir. Serbest piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerin ulusal paralarına konvertibilite tanımları ve serbest rekabet koşullarıyla işleyen bir döviz piyasasına sahip olmaları gerekmektedir⁵⁸. Dolayısıyla ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı ekonomilerde temel amaç olan dışa açılma ve serbestleşme doğrultusunda konvertibilite önem kazanmaktadır.

Tam konvertibilite; mal ve hizmet satın almak için olduğu kadar sermaye hareketleri için de serbestlik sağlanması, herhangi bir makamdan izin alma zorunluluğu olmaması, herhangi bir ülkeden cari fiyat ve döviz kuru üzerinden mal ve hizmet alınabilmesi, ülke parasının ülkeye giriş-çıkışında herhangi bir sınır olmaması gibi özelliklere sahiptir. Tam konvertibiliteye iki açıdan sınır getirilebilmektedir. Bunlardan birincisi yapılan işlemin cinsine göre (cari işlem veya sermaye hareketi oluşuna göre), ikincisi de konvertibilite talep eden kişi ve kuruluşlara göredir⁵⁹.

Gelişmiş ülkelerde piyasa arz ve talebinin belirlemiş olduğu denge döviz kurunun yurtiçi üretim maliyetleri ve dış piyasadaki fiyatlar arasındaki dengeyi sağlamasına karşılık, gelişmekte olan ülkeler açısından böyle bir durum söz konusu değildir. Gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kuru imalat sanayinin değil, ekonomideki geleneksel sektörlerin üretim maliyetini yansıtan bir döviz kuru olacaktır. Bu da sanayi sektöründeki maliyet ve fiyatların yabancı paralar cinsinden çok yüksek olması sonucunu doğuracaktır. Diğer açıdan bakıldığında ise, imalat sektörü için uygun belirlenen döviz kuru, bu ülkenin geleneksel hammadde ihracatı açısından da düşük değerlenmiş döviz kuru sorunu yaratacaktır⁶⁰. Başka bir ifadeyle geleneksel sektör açısından yurtiçi maliyet ve dış fiyatları dengeleyen döviz kuru, imalat

⁵⁷ Sübidey Togan, **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi : I, 1994, s.6,7.

⁵⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.310.

⁵⁹ Ömer Abuşoğlu, **Türk Lirasının Konvertibilitesi**, İstanbul, Güryay Matbaacılık, 1986, s.14,15.

⁶⁰ Prebisch, **a.g.e.**, s.95.

sektörünün ihracatı açısından olması gerekenin üzerinde bir döviz kuru sorunu yaratacaktır.

Aşırı değerlenmiş döviz kuru sanayi malları ihracatı bakımından olumsuz bir durum yaratmaktadır. Bunun sebebi, ihracatçının daha düşük gelir elde edecek olması ve ithalatın ihracata oranla daha karlı hale gelecek olmasıdır⁶¹. Paranın değeri düşürülerek, yani devalüasyon yapılarak, reel döviz kurunun tespit edilmesi ve uygulanması üreticilere güven vermesi bakımından iyi bir uygulamadır. Ancak devalüasyonun yol açacağı enflasyon artışına bağlı olarak diğer para ve maliye politikalarının da uygulanması gerekli olabilmektedir. Bunlar; ihracat kredisi verilmesi, vergi iadeleri vb. olabilmektedir⁶².

1.2.2.2.2. Dış Ticaret Politikaları

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin temel işleyişi, ithalatın yavaş yavaş serbestleştirilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi doğrultusundadır. Bu noktada uygulanacak dış ticaret politikaları da önem arz etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarında rekabet anlamında yaşayabilecekleri güçlükleri ortadan kaldırmak adına, yüksek katma değerli üretim yapılan sanayi kollarında kullanılan ithal hammadde ve aramalarının ithalatına serbestlik getirilmelidir⁶³. Bu da ithalat yasaklarının ve ithalat kotalarının yumuşatılması yoluyla gerçekleştirilebilmektedir.

Dış ticaret politikası araçlarından bir diğeri olan gümrük tarifeleri de ihracata dayalı sanayileşme stratejisi bağlamında önem arz etmektedir. Ancak kotalar aracılığıyla korunan bir iç piyasa, tarifeler aracılığıyla korunan bir piyasadan daha fazla sakınca ile karşılaşılabilmektedir. Bu sebeple de dış ticaret politikaları kapsamında kotaların tarifelerden önce ele alınması daha mantıklı bir yaklaşımdır.

⁶¹Özbey, a.g.e., s.18.

⁶²Tuna, a.g.e., s.49.

⁶³Çelebi, a.g.e., s.39.

Zamanla ve buna uygun olarak gerçekleştirilen gümrük tarifesi indirimleri de gelişmekte olan ekonomilerin dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olacak şekilde gelişmesini saęlayacaktır⁶⁴.

1.2.2.2.3. Mali Politikalar

Mali politikalar kapsamında değerlendirilen teşvikler, devletin desteklediği faaliyetleri kısmen veya tamamen kamu kaynaklarını kullanarak finanse etmesi olarak nitelendirilmektedir. Teşvik araçları, yatırım finansmanına parasal destek olabileceği gibi vergi muafiyeti-istisnası şeklinde de olabilmektedir. Bu araçlardan parasal destek kamu harcaması niteliğinde olmakta, vergi muafiyetleri-istisnaları ise, kamu gelirlerini azaltıcı nitelik tařımaktadır⁶⁵.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinde devlet ihracatın arttırılması amacıyla döviz kuru ve dış ticaret politikalarının yanı sıra birtakım teşvik politikaları da uygulamaktadır. Bu teşvik politikaları; ihracatta vergi iadesi, ihracat kredisi, ihracat primi vb. olarak sayılabilmektedir. Bunun yanında devletin altyapı yatırımlarını (ulaşım kolaylığı sağlayacak altyapı yatırımları gibi) arttırarak yatırımcılar için uygun koşullar yaratması da bu tür politikalar arasında sayılabilmektedir. İhracatta vergi iadesi, ihraç mallarından alınan vergilerin ihracat gerçekleştirildikten sonra ihracatya iade edilmesidir ve malın dış piyasalara ucuza arz edilmesini ve uygun fiyat rekabeti sağlanmasını amalamaktadır⁶⁶. Ayrıca ihracat primi uygulaması da ihracatın arttırılması için önemli bir araçtır.

⁶⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 607.

⁶⁵ İsmail iloğlu, “Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi”, **Hazine Dergisi**, S.8, Ekim 1997, s.3.

⁶⁶ Manisalı, **a.g.e.**, s.190-192.

1.2.2.3. Avantajları

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi geliştirmekte olan ülkeler açısından, dışa açılmanın yanı sıra kalkınmayla eş-anlamli olan sanayileşme yolunda birtakım avantajlar da sağlamaktadır. Bu avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür⁶⁷:

- Dış piyasanın esas alındığı bu stratejide, ithal ikamesi stratejisindeki iç piyasa darlığı ve talep yetersizliği nedeniyle optimum ölçekte kurulamayan tesislerin optimizasyonu sağlanmış olunur.
- İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin tersine ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uluslararası rekabete açılmayı destekler nitelikte olduğu için monopollerini önler, üreticilerin rekabet gücü elde etmek ve bunu arttırmak için Ar-Ge harcamalarına önem vererek üretilen malların yüksek kalitede olmasını sağlar⁶⁸.
- Uygulanan bu strateji sonucunda ihracatta meydana gelen artışla birlikte döviz girişlerinde meydana gelen artış, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması hususunda katkıda bulunur.
- Ülkenin sahip olduğu faktör yoğunluğuna uygun sanayilerin kurulması düşüncesine dayanan bu stratejiyle emek-yoğun teknolojiye dayalı üretim gerçekleştiren geliştirmekte olan ülkelerin işsizlik sorununa da çözüm bulunmuş olunur.

1.2.2.4. Eleştiriler

Yukarıda sayılan avantajlarının yanı sıra, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirileri de şu şekilde sıralamak mümkündür⁶⁹:

- Geliştirmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, iç talebi arttırmak suretiyle ihracat potansiyelinin düşük kalmasına yol açabilmektedir.

⁶⁷ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.605,606.

⁶⁸ Mustafa Sungur Duran, “Kalkınma Stratejileri ve Teşvik Politikalarının Belirlenmesi”, **Hazine Dergisi**, S.5, Ocak 1997, s.36.

⁶⁹ Egeli, **a.g.e.**, s.156.

- Yeni kurulan sanayilerin bir süre vergi iadesi, sübvansiyon gibi mali politikalar uygulamak suretiyle desteklenmesi gerektiğinden, devletin gelirlerinde azalmalar meydana gelebilmektedir.
- Sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları koruyucu politikalar talep yönlü bir sıkıntı yaratarak gelişmekte olan ülkelerin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir.
- Düşük kalitede mal üreten ve standardizasyonu sağlamada zorluk yaşayan üreticilerin bu yapısal sorunları, güçlü rakiplerin bulunduğu piyasalara girişlerini güçleştirmektedir.

1.2.2.5. Stratejinin Başarısında Etkili Faktörler

Yukarıda teorik olarak amacı, araçları ve avantajları açıklanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulamadaki başarısı birtakım faktörlerden etkilenmektedir.

1.2.2.5.1. Makroekonomik İstikrar

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükselmesi anlamına gelen enflasyon, bir ülkede makroekonomik istikrarın en önemli göstergelerinden biridir. Kaynağı itibarıyla talep ve maliyet enflasyonu olmak üzere ikiye ayrılan enflasyon, her iki kaynaklı oluşumda da farklı ekonomik oluşumlar yaratır. Talep kaynaklı enflasyon üretimi ve istihdamı artırıcı etki yaratırken, maliyet kaynaklı enflasyon üretimi ve istihdamı azaltıcı etki yaratmaktadır⁷⁰. Yıllık enflasyon oranları % 1-% 3 arasında olan ülkeler fiyat istikrarına sahip ülke olarak kabul edilmektedir.

Fiyat istikrarı sağlayamamış ülkelerde ise bu durum bir takım olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Fiyat değişimlerinin öngörülememesi yatırım ve tüketim kararlarının alınırken gerekli ve yeterli bilgiye sahip olunmasına engel olmaktadır. Enflasyonun ekonomide yarattığı belirsizlik ortamı, mali piyasalardaki faaliyetlerinin

⁷⁰ William H.Branson, **Makro İktisat Teori ve Politikası**, Çev. İbrahim Kanyılmaz, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.503.

etkin ve verimli işlemesine engel olmaktadır. Sabit ücretlilerin satın alma gücünü azaltan enflasyon, gelir dağılımı üzerinde de bozucu etkiler yaratmaktadır. Fiyat istikrarını sağlayamayan ülkelerde halkın hükümetlerin uyguladığı politikalara olan güvensizliği de artmaktadır. Enflasyon, kişilerin ekonomik hayatta karar alınırken geçmişe bakarak hareket etme eğilimi oluşturmaktadır. Ayrıca enflasyon ülkelerin uluslar arası piyasalardaki rekabet gücünü de azaltmaktadır⁷¹.

Görüldüğü üzere, fiyat istikrarı ekonomik birimlerin kararlarında önemli derecede etkileyiciliğe sahiptir ve ekonomideki diğer dengeler üzerinde de oldukça etkilidir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerin hassasiyetle fiyat istikrarını sağlamaları gelişmiş ülke olma yolunda atacakları en büyük adımlardan biri olacaktır. Hükümetler de düşük ve istikrar kazanmış bir enflasyon oranını sürdürme çabasında olmalıdırlar⁷².

1.2.2.5.2. Yatırım

Yatırım yapıldığı alana ve taşıdığı amaca göre farklı anlamlar teşkil etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için, ekonominin üretkenliğini sağlayan yatırımlar oldukça önemlidir. Bu ülkelerde yatırımların teşvik edilmesi için öncelikle altyapı yatırımlarına öncelik verilmelidir. Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda⁷³ da şirketlerin verimliliklerini arttırıcı faaliyetlerden biri olarak altyapı yatırımlarına değinilmektedir.

Altyapı yatırımları dışında diğer önemli bir yatırım türü de makine – teçhizata yapılan yatırımlardır. Literatürde bazı araştırmacılar yatırım oranlarındaki artış ile büyüme arasındaki güçlü pozitif ilişkinin temel sebebinin makine – teçhizat

⁷¹ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, 11.bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2007, s.385.

⁷² Geoffrey Carliner, “Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri”, **TÜSİAD Uluslar arası Semineri**, İstanbul, TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/90.04.133, 1990, s.8.

⁷³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, s.84.

yatırımları olduğu sonucuna varmışlardır⁷⁴. Makine – teçhizat yatırımları her ne kadar gelişmekte olan ülkeler için büyük öneme sahip olsalar da günümüz bilgi çağında en önemli yatırım, en önemli üretim kaynağı olan bilginin üreticisi olan insana yapılan yatırımlardır.

Sanayi toplumunda ekonomide temel amaç kıt olan kaynakların dağıtımında etkinlik ve optimalite sağlanmasıdır. Ancak günümüz gelişmiş ekonomilerinin dâhil olduğu bilgi toplumunda temel kaynak olan bilgi kıt kaynak değildir. Bu nedenle de bilgi toplumunda sanayi toplumunda olduğu gibi azalan verimler yasası değil, bilginin artmasıyla doğru orantılı olarak artan verimler yasası işlemektedir⁷⁵. Bu da günümüzde bilginin ve bilgi üretimini arttırmak için gerekli politikaların önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

1.2.2.5.3. Teşvikler

İster yatırım ve üretim için ister ihracat için uygulansın, teşvik ve sübvansiyonlar bir ekonomik faaliyetin maliyetini azaltmak suretiyle diğer bir ekonomik faaliyete göre daha kazançlı hale getiren kamu müdahaleleridir. İhracatın teşvik edilmesi, yurt içinde gerçekleştirilen üretimin dış piyasalara satılabilmesi için devletin ihracata yönelik üretim yapan firmalara sağladığı dolaylı veya dolaysız ödemelerdir⁷⁶.

İhracat teşviklerinin dışında yatırım ve yabancı sermaye teşvikleri de oldukça önemlidir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin temel sıkıntısı yerli tasarrufların yatırımların gerçekleştirilmesinde yetersiz kalmasıdır. Bugünün gelişmiş ekonomileri yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için her türlü teşviki sağlamış olmalarına karşın, gelişmekte olan ülkeler orta ve uzun vadede döviz girişinden çok çıkışına sebep olacağı gerekçesiyle uzun yıllar boyunca çekimser kalmışlardır. Ancak son

⁷⁴ Laura Alfaro ve Eliza Hamel, “Capital Flows and Capital Goods”, **Journal of International Economics**, 72, 2007, s.130.

⁷⁵ Hüsnü Erkan, “Türkiye’nin Bilgi Toplumuna Geçiş Stratejisi”, **1.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli, 2002, s.237.

⁷⁶ Ahmet İncekara, **Türkiye’de Teşvik Sistemi**, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No.:1995-10, 1995, s.18.

yıllarda yabancı yatırımların önemini fark eden gelişmekte olan ülkelerde de yabancı yatırımlar için teşvik uygulamaları gerçekleştirilmektedir⁷⁷.

1.2.3. Karma Strateji

Buraya kadar anlatılan ithal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejilerine ek olarak, bu iki stratejinin bir arada uygulanması sonucu ortaya çıkan bir de karma strateji bulunmaktadır.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi doğrultusunda belli sektörlerin desteklenmesinin ortaya çıkaracağı zorluklar ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi doğrultusunda dengeli kalkınmadan yoksun bir biçimde ihracat potansiyeli olan sektörlerin geliştirilmesinin ortaya çıkaracağı zorluklardan hareketle her iki stratejinin bir arada uygulanabileceğine dair görüşler neticesinde karma strateji ortaya çıkmıştır⁷⁸.

Karma strateji sayesinde bir birim döviz kazanımı ve bir birim döviz tasarrufu için harcanan marjinal iç kaynak maliyeti eşit olmaktadır. Böylelikle, ithal ikamesinin korumacı politikalarının kaynak dağılımı ve etkinliği üzerindeki olumsuz etkileri ile ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin karşılaştırmalı olarak üstün olduğu sektörleri aşırı sübvans etmesi sonucu ortaya çıkan olumsuz durumun önüne geçilmiş olunacaktır⁷⁹.

1.3. KÜRESELLEŞME VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde etkisini görmezden gelmenin mümkün olmadığı küreselleşme, özellikle ekonomik anlamda ülkelerin gelişme yolunda izledikleri stratejiler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bilgi toplumu yapısına sahip

⁷⁷ Haluk Tandırcıoğlu ve Ahmet Özen, “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.4, 2003, s.107.

⁷⁸ Şanlı, *a.g.e.*, s.54.

⁷⁹ Çarıkçı, *a.g.e.*, s.30.

lkeler bilgiye yatırım yaparken, sanayileşmesini tamamlama amacıyla olan gelişmekte olan ülkeler de yatırım stratejilerini bu amaca yönelik belirlemişlerdir.

1.3.1. Küreselleşme ve Serbestleşme Süreci

Günümüzün bilgi toplumundaki hızlı teknolojik gelişmeler ülkeleri gerek ekonomik, gerek siyasi gerekse kültürel alanda birbirine yaklaştırmıştır. Aktan'ın tabiriyle teknolojik gelişme aracılığıyla bilginin üretim hızında ve iletişimdeki artış, dünyayı "global bir köy"e dnştrmştr⁸⁰.

Kapitalist dünyada iki küreselleşme evresinden söz edilmektedir: 1870–1914 dönemi ve 1970 sonrası dönem. Dokuma tezgâhları ile başlayan, demiryolları ve gemi taşımacılığının gelişmesi ile ilerleme sağlayan teknoloji, sanayi sektöründe çalışan işgücünün niteliğini de zamanla değiştirmiştir. Ekonomik hayatta küreselleşmenin yarattığı bu ilk evredeki etki, ekonomik büyüme oranlarındaki sıçramalar şeklinde kendini göstermiştir. Gelişmiş lkeler açısından yaşanan bu gelişmeler, diğer yandan günümüz gelişmekte olan ülkeleri için ise tam tersi etkiler yaratmıştır. Yani bu ilk küreselleşme evresinde sermayenin dağılımı açısından eşit olmayan bir durum meydana gelmiştir. İkinci küreselleşme dalgası ise bu eşitsiz yapı üzerine inşa edilmiştir⁸¹. İkinci evrede küreselleşmenin ticaret, sermaye hareketleri, emeğin ve yatırımların ülkeler arası hareketliliğindeki artışları ifade eden nicelik ve ekonomik, sosyal ve politik süreçleri kapsayan nitelik açısından değişimi söz konusu olmuştur⁸².

Ekonomik küreselleşme, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve dünya ekonomisine entegrasyonunu ifade etmektedir. Ekonomik küreselleşmenin üretim, ticaret ve finans olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır⁸³.

⁸⁰ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin şen, "Globalleşme", (evrimii) http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-sen-globallesme.pdf , 10 Kasım 2007, s.1.

⁸¹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi :Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 12. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.15,16.

⁸² Metin Toprak, **Küreselleşme ve Kriz: Türkiye ve Dünya Deneyimi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2001, s.9.

⁸³ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.189.

Üretimin küreselleşmesi, çok uluslu şirketler aracılığıyla gerçekleştirilen sınır ötesi yatırımları ifade etmektedir. Finansal küreselleşme sermayenin belli bir coğrafi sınır içerisinde kalmayıp, minimum risk-maksimum kar anlayışı doğrultusunda diğer ülkelere hareket etmesi anlamına gelmektedir⁸⁴. Ticari küreselleşme ise ülkeler arasında ticareti engelleyici veya kısıtlayıcı müdahale araçların etkilerinin azaltılması durumunu ifade etmektedir.

Küreselleşme hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte, ülkeler de bu doğrultuda hareket ederek serbestleşme faaliyetlerine başlamışlardır. Küreselleşmenin oldukça hızlı bir şekilde yayıldığı günümüzde ülkeler gerek ticari alanda gerekse finansal alanda serbestleşmeye yönelik politikalar uygulamaktadırlar. Kimi dünya ülkelerinde 1960'lı yıllarda başlayan serbestleşme hareketleri, 1980 sonrasında daha hızlı bir ilerleme sürecine girerek, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bir takım ülkeleri de içine alarak genişlemiştir.

Ekonomik küreselleşmenin üretimin küreselleşmesi, ticari küreselleşme ve finansal küreselleşme olmak üzere üç boyutu söz konusudur. Küreselleşme faaliyetlerinin kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği serbestleşme hareketleri de bu alanlarda etkisini göstermekte ve ekonomik serbestleşme ticari, üretimsel ve finansal alanlarda ortaya çıkmaktadır. Ticari serbestleşme dış ticaretin serbestleştirilmesi; üretimin serbestleştirilmesi ulusal sınırlar dışındaki üretim faaliyetlerinin serbestleştirilmesini; finansal serbestleşme ise sermayenin ülke sınırları dışına çıkarak, yabancı ülkelere kar amaçlı olarak giriş-çıkışının serbestleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Serbest ticaretin ülkelerin rekabetçi üstünlükleri doğrultusunda kalkınması üzerinde olumlu etkiler yaratacağı görüşü, Adam Smith'in ortaya attığı Mutlak Üstünlükler Teorisi, David Ricardo'nun bunu geliştirmesi ile ortaya koyulan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Heckscher-Ohlin Teorisi ile uluslararası iktisat literatüründe yüzyıllardır yer almaktadır.

⁸⁴ Aktan, **a.g.e.** , s.3-5.

Diğer taraftan günümüzün gelişmekte olan ülkelerinin durumuna bakıldığı zaman, bu ülkelerin geleneksel üretim metotlarıyla üretim yaptıklarını, tarım ve hammadde ihracatçısı olduklarını ve bazı sanayi mallarının üretilmesi için de aramalı ve yatırım malı ithalatı yapmak zorunda oldukları görülmektedir. Diğer yandan bu ülkeler ithalatlarını karşılayabilmek için ihracatlarını arttırmak zorundadırlar. Ancak gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu eski ve basit teknolojiler verimliliğin de düşmesine yol açmaktadır. Geleneksel tarım ürünlerinin talep esnekliğinin düşük olmasının yanı sıra iklim koşulları gibi kontrol edilemeyen unsurlar da etkili olmaktadır. Bu sebeple de gelişmekte olan ülkelerin geleneksel mallardan sanayi malları ihracatına geçerek ihracat yapısını geliştirmeleri ve ihracat gelirlerini arttırmaları gerekmektedir⁸⁵.

Gelişmekte olan ülkelerin sorunlarından bir diğeri ve en önemlisi de kişi başına milli gelirin düşük olmasıdır. Kişi başına milli gelir seviyesinin düşüklüğü, gelirin harcanmayan kısmının yani tasarrufların da düşük olmasına yol açmaktadır. Bu durumda sermaye yetersizliği sorunu ortaya çıkmakta ve kalkınma için gerçekleştirilmesi gereken yatırımların finansmanında da sıkıntılar yaşanmaktadır. Yerli tasarrufların yetersizliği yatırımların finansmanında yabancı tasarruflara başvurmayı zorunlu hale getirmektedir. Bu bakımdan da finansal serbestleşme, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları açısından oldukça önem taşımaktadır⁸⁶.

1.3.1.1. Ticari Serbestleşme

Ticaret insanlık tarihi boyunca var olmuş, hatta önemli ticaret yollarını ele geçirme ve zenginleşme arzusu uluslar arasında savaşımlara bile yol açmıştır. Ancak teorik anlamda ticaretin önemi ve ticari serbestliğin kazançları Adam Smith tarafından ortaya atılan “Mutlak Üstünlükler Teorisi”nin David Ricardo tarafından geliştirilerek “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”nin oluşturulması ve bunun da Heckscher-Ohlin tarafından geliştirilmesiyle ortaya çıkarılan “Faktör Yoğunluğu

⁸⁵ Tuna, **a.g.e.** , s.21,22.

⁸⁶ Ferit Kula, “Uluslar arası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.IV, S.2, 2003, 4 Kasım 2007, s.142.

Teorisi” ile mümkün olmuştur. Bu görüşler, dış ticaretin taraf ülkeler için faydalı olduğunu ileri sürerek ticari serbestleşmenin teorik temellerini oluşturmaktadırlar.

Adam Smith’in kurucusu olduğu uluslararası ticaret teorisinin, ticaretin temel niteliklerinin kavranmasını kolaylaştırmak açısından dayandırıldığı bir takım temel varsayımlar mevcuttur. Bu varsayımları şu şekilde sıralamak mümkündür⁸⁷:

- Dünyada iki ülke, üretilen mallar dâhilinde ise iki mal mevcuttur. Bu malların her birimi homojendir.
- Ticaret para yoluyla değil, malın malla değişimi yoluyla yapılmaktadır. Böylelikle fiyat ve maliyet gibi kavramlar reel olmaktadır. Bir malın fiyatı, üretimde kullanılan faktörler veya üretilen diğer mal cinsinden ifade edilmektedir.
- Tüm piyasalar için (mal ve faktör piyasaları) tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Gümrük tarifesi, kota gibi dış ticareti kısıtlayıcı unsurlar mevcut değildir. Yani devlet müdahalesi söz konusu değildir.
- Taşıma maliyetleri sıfır kabul edilir ve ekonomi tam kapasite halindedir, atıl kapasite söz konusu değildir.
- Bir diğer varsayım emek-değer teorisi olarak geçmektedir ve tek üretim faktörü olan emeğin kapalı ekonomide bütün malların fiyatlarını belirleyen faktör olduğunu ifade etmektedir⁸⁸.

Çok yalın ve bugünü açıklamada yetersiz olmasına karşılık, Adam Smith’in “Mutlak Üstünlükler Teorisi” kendisinden sonra geliştirilen teorilere öncülük etmesi bakımından iktisat literatüründe önemli bir yere sahiptir.

Adam Smith’in mutlak üstünlük teorisi, emek değer teorisi temel alınmak üzere, farklı teknolojiler dolayısıyla farklı emek verimliliklerine sahip iki malın iki ülkeli modelde, her bir ülkenin diğer ülkeye kıyasla ucuza ürettiği malı ihraç edip

⁸⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.16.

⁸⁸ Rıdvan Karluk, **Uluslar arası Ekonomi Teori ve Politika**, 7.bs., Beta Yayınları, 2003, s.13.

pahalıya ürettiği malı ithal etmek suretiyle gerçekleştireceği dış ticaretten karlı çıkacağı düşüncesine dayanmaktadır⁸⁹.

Mutlak üstünlükler teorisinden yola çıkan David Ricardo, bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak üstün olması durumunda oransal olarak üstünlük durumuna bakılması gerektiğini ileri sürmüştür ve “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”ni ortaya atmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir ülkenin diğer ülkelerden göreceli olarak daha düşük maliyetle ürettiği malların üretiminde uzmanlaşması ve bunları ihraç etmesi olarak tanımlanabilmektedir⁹⁰.

David Ricardo tarafından ileri sürülen Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, yukarıda açıklanan varsayımlardan hareketle, bir ülkenin her iki malı diğer ülkeden daha ucuza üretmesi durumunda da bu ülkeler arasında yapılacak dış ticaret her iki ülkeye kazanç sağlayacaktır. Bu da bir ülkenin her iki malın üretiminde de diğer ülkeye göre üstün olmasına karşılık, bu malların üretimlerindeki etkinlik bakımından oransal bir farklılık olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu oransal farklılık da ülkelerin sahip oldukları değişik üretim şartları sonucunda üretim maliyetlerinin de gösterdiği farklılıktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla her ülke oransal olarak üstün olduğu malın üretimini gerçekleştirip diğer ülkeyle ticarete girdiği durumda, dış ticaret her iki ülke için de kazanç sağlayacaktır⁹¹.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi başta ele alınan varsayımlardan ötürü bir takım eleştiriler almıştır. Modelin emek-değer teorisine dayanması, yani üretim faktörü ve dolayısıyla maliyet unsuru olarak sadece emekten hareket etmesi, gerçek dünyada emek dışında başka üretim faktörlerinin ve maliyet unsurlarının (sermaye,

⁸⁹ Emin Ertürk, **Uluslar arası İktisat**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2.bs., Alfa Yayınları, 2001, s.16,17.

⁹⁰ David Begg, Stanley Fischer, Rudiger Dornbusch, **Economics**, 5.ed., England, McGraw-Hill Book Company, 1997, p.545.

⁹¹ Serin, **a.g.e.**, s.7.

doğal kaynaklar vb.) da olmasından ötürü eleştirilmiştir⁹². Emeğin ülke içinde tam hareketli olmasına karşılık ülkeler arasında tam hareketsiz oluşu, ulaştırma maliyetlerinin üzerinde durulmayışı, gerçek dünyada ekonominin tam kullanım halinde olmayışı da modelin varsayımlarının gerçeklikten uzaklığı ileri sürülerek eleştirilmiştir⁹³.

Ricardo modelinde tek bir üretim faktörünün ele alınmasına karşılık, Ricardo modelinin geliştirilmesi sonucu ortaya koyulan Heckscher-Ohlin modeli iki üretim faktörünü ele almaktadır⁹⁴. Emek faktörü yanında sermaye faktörünün de üretim sürecindeki yerini alması ile oluşturulan faktör yoğunluğu teorisi, ülkede hangi faktör nispi olarak daha fazla ise o faktörün yoğun olarak kullanılmasıyla üretilen malda uzmanlaşılmasını ve o malın ihraç edilmesini, kıt olan faktöre bolca sahip olan ülkeden de o malın ithal edilmesini ifade etmekte ve böylelikle gerçekleştirilen bir dış ticaretten her iki ülkenin de fayda sağlayacağını ileri sürmektedir.

Heckscher-Ohlin teorisinin dayandığı belli varsayımlar mevcuttur⁹⁵:

- Her ülkenin üretim fonksiyonları aynı olmalı, ülkeler arasında malların üretimi açısından bir farklılık söz konusu olmamalıdır.
- Faktör yoğunlukları değişmemelidir. Yani, sermaye-yoğun üretilen bir mal, faktör fiyatları değiştiği zaman emek-yoğun üretilen bir mal olmamalıdır.
- Malların fiyatı ne olursa olsun tüketim kalıpları ülkeden ülkeye fark göstermemelidir.
- Ölçeğe göre getiri değişmemelidir.

Heckscher-Ohlin modeline göre, ülkenin bol olarak sahip olduğu üretim faktörü ucuzdur ve ülke bu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malı üretmeli, bu

⁹² Necati Mumcu, **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No.:259, 1969, s.20.

⁹³ Serin, **a.g.e.**, s.9,10.

⁹⁴ Mumcu, **a.g.e.**, s.23.

⁹⁵ Çelik Kurdoğlu, **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No.:381, 1975, s.26.

alandan uzmanlaşmalıdır. Bu durumu sermaye-yoğun malın üretiminde uzmanlaşan bir ülke ele alınarak açıklanabilir. Bu ülkede sermaye-yoğun üretimde uzmanlaşılmasıyla birlikte emek-yoğun üretim azalacak, emek-yoğun sektörde azalan üretim sonucu açığa çıkan sermaye kolayca uzmanlaşan sektöre aktarılabilirken açığa çıkan emek kullanılmayacaktır. Dolayısıyla kıt olan emek faktöründe bir artış meydana gelecek ve yüksek olan emek fiyatı düşecektir. Böylelikle serbest ticaret anı mal için tek fiyat ve faktör fiyatları eşitliği ile son bulacaktır⁹⁶.

Ticari serbestleşmenin teorik temelleri olarak yukarıda açıklanan uzmanlaşma teorilerine ek olarak, dünya ticaretinin artmasında etkili olan başka faktörler de mevcuttur. İnsan faktörünün ülkeden ülkeye dolaşımının kolaylaşması ve alışkanlık ve tercihlerin de insan topluluklarıyla beraber gittikleri bölgelere taşınması, bilgi ve iletişimin dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan yeni bir zevk veya alışkanlığı diğer bölgelere kısa sürede kolayca yayması, bankacılık sistemindeki olağanüstü gelişmeler sonucu ödeme kolaylıklarının oluşması, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gümrük tarifesi, kota vb. himaye araçlarının etkinliğini yitirmeye başlaması bunlar arasında sayılabilmektedir⁹⁷.

1.3.1.2. Üretimin Serbestleşmesi

Üretimin küreselleşmesi şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı veya sınır ötesi iştirak, fason imalat anlaşmaları veya başka yöntemler ile mal ve hizmet üretim faaliyetlerini başka ülkelere yaymaları anlamına gelmektedir⁹⁸. Üretimin küreselleşmesi kapsamında, ulus ötesi yatırımlar gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin ve bu bağlamda ele alınan doğrudan yabancı yatırımların taşıdığı önem dolayısıyla bu kavramlara açıklık getirilmesinde fayda görülmektedir.

⁹⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.71.

⁹⁷ Bülent Günsoy, **Küreselleşme: Bir Varoluş Çözümlemesi**, Ekin Kitabevi, 2006, s.81.

⁹⁸ A.e., s.137.

Yabancı bir firma piyasasına girdiği ülkede yerel bir firmaya göre kültür, dil veya o piyasaya ait birtakım uygulama farklılıklarından doğan problemler ile karşılaşmaktadır. Bu sebeple de ‘doğrudan yabancı sermaye yatırımları’ veya ‘doğrudan yabancı yatırımlar’ (DYY) olarak adlandırılan sabit sermaye yatırımları gerçekleştirmeyi tercih ederler. Yabancı ülkede edinilen şirket için “yabancı sermaye şirketi, yavru şirket, şube, tabi şirket” gibi farklı isimler kullanılmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla ana şirket tabi şirketin sadece mülkiyetini değil, aynı zamanda yönetim ve denetim hakkını da elinde bulundurur. Yabancı ülkedeki fiziki sermayeye ve onu işletme hakkına sahip olan bu firmaya ‘Çokuluslu Şirket’ denilmektedir⁹⁹.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir veya daha fazla yatırımcının tamamına sahip olacak şekilde veya yerli firmalarla ortaklık oluşturacak şekilde gerçekleştirdiği uluslararası yatırımlar olarak tanımlanabilmektedir¹⁰⁰. Ayrıca uzun vadeli, ticari kazanç elde etmeye yönelik, şirket yönetimine etki edilebilecek düzeyde gerçekleştirilen sermaye yatırım çeşidi olarak da tanımlamak mümkündür¹⁰¹.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sanayi sektörüne yönelik olmakta, bir ülkedeki belli bir sektörden bir diğer ülkedeki belli bir sektöre doğru akış göstermektedir. Böylelikle iki sanayi sektörü arasında sermaye akışları ortaya çıkmaktadır ve bu da yatay ve dikey yatırım kavramlarını ortaya çıkarır. Eğer bir firma yatırım yaptığı ülkede kendi üretimi ile aynı üretimi gerçekleştiriyorsa yatay yatırım; kendi ürünlerinin üretim veya satışıyla ilgili geri ve ileri bağlantılı olarak üretim gerçekleştiriyorsa dikey yatırım söz konusudur¹⁰². Geri bağlantılı üretim, firmaların kendi sanayi üretimleri veya dünya pazarları için hammadde ve doğal kaynak işlemek amacıyla yapılan üretim faaliyetlerini içerirken; ileri bağlantılı

⁹⁹ Suna Oksay, Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf>, 4 Kasım 2007.

¹⁰⁰ Fulya Bayraktar, **Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Türkiye Kalkınma Bankası Genel Araştırmalar, Ankara, 2003, s.5.

¹⁰¹ İlkay Çapraz ve İpek Demircioğlu, **Türkiye’den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No.:2003-14, 2003, s.15.

¹⁰² Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Taştan Matbaası, 1983, s.15.

Üretim ise ana Şirketin satış faaliyetlerini düzenlemek ya da ana ülkedeki pazarların darlığı sebebiyle diğer ülkelere yatırım yapması şeklinde ortaya çıkan yatırım faaliyetleridir¹⁰³.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları günümüzde daha çok, çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Çok uluslu şirketler uygun altyapı ve pazara sahip olan ülkelerde siyasal rejime, gelişmişlik veya geri kalmışlığa bakmadan yatırım yapmaktadırlar¹⁰⁴. Ancak her yatırımcı gibi ekonomik ve siyasal istikrar çok uluslu şirketlerin de aradıkları özellikler arasındadır.

Çok uluslu yatırım sisteminde ana şirket amaçların belirlendiği ve bütün sistemin kontrolünün yapıldığı karar merkezidir. lke seçimi, yapılacak yatırımın büyüklüğü, üretilcek ürünler ana şirketin kararlarına bağlıdır ve bu karar çokuluslu sistemin yeleri arasında faktör ve ürün akışını düzenler. Yavru şirketler ana şirkete ve ürün, sermaye, teknoloji akışı yoluyla da diğer yavru şirketlere baęlıdırlar¹⁰⁵. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatırım yapılan şirket genelde ana şirketin teknolojisinden, ticari sırlarından, yönetim bilgileri ve ticaret unvanından yararlanmaktadır. Bunun karşılığında ana şirket kazanılan karların tamamını ya da bir kısmını, hammadde, mamul ya da yarı mamul malların bir kısmını almaktadır¹⁰⁶.

Gelişmekte olan ekonomiler açısından yabancı sermaye yatırımlarının etkileri, yukarıda da değinildiği gibi, sermaye birikimi yetersizliğini gidermede ve ana şirketin teknolojisinden ve yönetim bilgisinden yararlanmak şeklindeyir. Ayrıca ekonomik büyümenin, istihdam artışı, ekonomik refahın sağlanması, döviz girişi yoluyla demeler bilançosu açıklarının kapanmasına yönelik olumlu etkileri de bulunmaktadır¹⁰⁷.

¹⁰³ Cem Alpar, **ok Uluslu şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Genişletilmiş 2.bs., Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yay.No.:124, 1978, s.26,27.

¹⁰⁴ Tandırcıoğlu ve zen, **a.g.e.**, s.108.

¹⁰⁵ Franklin R.Root, **International Trade and Investment**, 7.ed., Ohio, South-Western Publishing,1994, pp.577,578.

¹⁰⁶ Günsoy, **a.g.e.**, s.127.

¹⁰⁷ Sefer şener, **Dünyada ve Türkiye’de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2008, s.20,21.

Gelişmiş ülkeler açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının avantajları arasında ise, daha ucuz hammadde ve işgücü temin edilmesi ve daha uygun vergi sistemine sahip ülkelerde yatırım yapma olanağının sağlaması yer almaktadır. Çünkü küreselleşmenin bir sonucu olarak tüketim kalıpları birbirine benzerken sanayi faaliyetlerinin belli coğrafi alanlarda yoğunlaşması durumu ortadan kalkmış ve tek bir dünya pazarı oluşmuştur. Böylelikle firmaların rekabet gücü artarken daha düşük maliyetle daha kaliteli mallar üretebilmek için de birbirleriyle rekabetleri şiddetlenmiştir¹⁰⁸. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ülkelere sağladığı maliyet avantajı bu ülkelerin rekabet güçlerini daha da arttırmalarına yardımcı olmaktadır.

Bu olumlu etkilerinin yanında doğrudan yatırımlar teknolojik bakımdan dışa bağımlılığı artırarak yatırımı çeken ülkelerde olumsuz bir etkiye de sebep olabilmektedir¹⁰⁹. Sermaye ihraç eden ülkeler açısından ise, yabancı sermaye yatırımları, bir anlamda ihracatın ikame edilmesi anlamına geldiği için, istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır¹¹⁰.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sabit sermaye yatırımları, şirketlerin birleşmesi-satın alınması, özelleştirme yoluyla gerçekleşen yatırımlar, yeni yatırım şekilleri (ortak girişimler) ve mevcut işletmelerin genişletilmesi gibi farklı şekillerde ülkeye girebilmektedir¹¹¹. Ekonomideki üretim faktörlerinin, mal ve hizmet üretimi ile gelecek dönemlerdeki tüketim ve ihracat olanaklarını arttırmak için belli bir dönem içinde reel sermayenin arttırılması, korunması ve düzenlenmesi için kullanılması demek olan sabit sermaye yatırımları, mevcut makine-teçhizata yapılan eklemeler ve mevcut bina, yol, baraj vs. inşaatına yapılan eklemeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır¹¹². Şirket birleşmelerinin ülkedeki net yatırım ve üretimde artış

¹⁰⁸ Suna Oksay, Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf>, 4 Kasım 2007.

¹⁰⁹ Şener, **a.g.e.**, s.23.

¹¹⁰ Faruk Cömert, "İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye", **Hazine Dergisi**, S.13, 2000, s.5.

¹¹¹ Çapraz ve Demircioğlu, **a.g.e.**, s.16-18.

¹¹² Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, s.565,566.

meydana getirmesi nadir rastlanan bir durumdur. Ancak bunu olumsuz olarak algılamamak gerekir. Çünkü yerli şirket geleneksel olarak doğrudan yatırımın avantajlarından faydalanmakla beraber rekabet gücünü de arttırmaktadır¹¹³.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uzun vadeli ve ticari çıkar sağlamaya yönelik yatırımlar olup, yatırımın yapılacağı ülkeye teknik bilgi ve yönetim bilgisi yanında rekabet gücü de kazandırmaktadır. Sağladığı bu avantajlarla, gittikleri ülkeleri kalkınmasında itici bir role sahip olan yabancı yatırımlar gerçekleştirilirken, yatırımcılar tarafından aranan bazı kriterler de söz konusu olmaktadır.

Yapılan yatırımın niteliğine ve büyüklüğüne göre değişmekle beraber, doğrudan yabancı yatırım kararı alınırken aşağıdaki birincil ve ikincil kriterler göz önünde tutulmaktadır. Bu kriterler¹¹⁴:

Birincil (Ana) Kriterler:

- Pazara giriş
- İş Ortamı anlayışı
- İstikrarlı büyüme
- Yerel iş ortamı (vergi, teşvikler, maliyet)
- Geçmiş sektör deneyimleri
- Sorumlu kuruluşların tepkisi
- Komünikasyon olanakları
- Özgül sorunlar (yatırım mekanı, teşvikler, destekler)

İkincil Kriterler:

- Mali rejim (vergi, teşvikler)
- İşgücü konuları (beceri, maliyet ve mevcudiyet açısından)
- Özgül lojistik ve komünikasyon sorunları

¹¹³ İstanbul Sanayi Odası (İSO), **Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye:Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, 1.bs., İstanbul, İSO Yayınları, Yayın No.:2002/1, 2002, s.18.

¹¹⁴ R.Hakan Özyıldız, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü”, **Hazine Dergisi**, S.11, 1998, s.4,5.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları likiditesi düşük yatırımlar olup, ülkeden çıkışı da portföy yatırımları gibi kolay olmamaktadır. Dolayısıyla, yatırımcıların dikkate aldığı yukarıdaki kriterler uzun vadeli yatırımlar açısından oldukça önem taşımaktadır. Sermaye birikimi yetersizliklerini doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla gidermek isteyen gelişmekte olan ülkeler, yatırımcılar tarafından aranan kriterleri ne kadar taşıyorlarsa doğrudan yatırımları kendilerine çekme konusunda da o kadar şanslı olmaktadır.

1.3.1.3. Finansal Serbestleşme

Daha önceki açıklamalarda değinildiği gibi, ekonomik kalkınma geliştirmekte olan ülkelerin başlıca sorunudur. Sanayileşme ise geliştirmekte olan ülkelerin kalkınmaları yolunda en büyük hedefidir. Ancak bu ülkelerin sanayileşme yolunda yaşadıkları en büyük sorun olan sermaye birikimindeki yetersizlik, bu hedefe ulaşmalarında bir takım sıkıntılar yaratmaktadır. Zira bu ülkelerde gelir düzeyinin düşük oluşu, tasarruf oranlarının da aynı oranda düşük olmasına sebep olmakta ve bu da yerli tasarruf oranının yatırımların yeterli düzeyde gerçekleştirilmesinde etkili olamaması sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada finansal serbestleşme olgusu, geliştirmekte olan ülkelerin kalkınmanın finansmanı konusunda yaşadıkları sorunu çözmektedir.

Finansal serbestleşme, gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için hükümetlerin finans alanındaki ve bankacılık kesimi üzerindeki kısıtlamaları kaldırması veya hafifletmesi, deregülasyon faaliyetlerinde bulunmasıdır. Neo-Klasik yaklaşım açısından finansal serbestleşme, yatırım, büyüme ve istihdam değerlerinde iyileşmeler gerçekleştirilmesi için yerli tasarrufların yetersiz kalması durumunda sermaye sıkıntısı yaşayan ülkenin faizleri arttırmak yoluyla, tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarruflarını çekmesini ifade eder¹¹⁵. Diğer bir ifadeyle, geliştirmekte olan ülkeler için finansal serbestleşme, yabancı sermaye

¹¹⁵ Koray Duman, “Finansal Krizlere Karşı Politika Tercihleri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.:8, 2004, s.41.

yatırımları yoluyla, iç finansmanların yetersizliği durumunda kalkınmanın dış finansman yöntemiyle gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Yabancı sermaye yatırımları yurtdışında yerleşik bulunan kişi veya kuruluşların ülke içinde mali veya fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmaları olarak ifade edilebilmektedir¹¹⁶.

Yabancı sermaye yatırımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır¹¹⁷. Portföy yatırımları spekülasyon amaçlı kısa süreli sermaye girişleri olup ekonomide kötü beklentilerin hakim olduğu dönemlerde ani çıkışlar yaşattığı için reel anlamda uzun süreli olumlu bir etki yaratmaz. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme amacı doğrultusunda konuya yaklaştığımız zaman portföy yatırımlarından ziyade, üretimin serbestleşmesi başlığı altında ayrıntılı olarak incelenen doğrudan yabancı yatırımların olumlu etkilerini görmek mümkün olmaktadır. Çünkü doğrudan yatırım olarak ülkeye gelen sermaye fiili yatırım yapmakta, istihdama ve üretime katkı sağlamaktadır. Bu sebeple doğrudan yatırımlar çalışma konusu açısından daha büyük önem taşımaktadır.

Finansal serbestleşme kapsamında portföy yatırımları uluslararası finansal piyasalarda bono, tahvil, hisse senetleri gibi sermaye piyasası araçlarına veya nakit olarak yapılan yatırımlardır¹¹⁸.

Portföy yatırımları, özel yabancı sermaye sahiplerinin uluslararası kar ve faiz oranı farklılıklarından yararlanarak daha fazla kar elde etme amacıyla, sermayeyi diğer ülkelere yönlendirmeleri sonucu ortaya çıkan bir yatırım şeklidir¹¹⁹. Finansal serbestleşmenin portföy yatırımları ile ilişkili uygulamaları kredi kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının deregülasyonu, finansal piyasalarda serbestlik

¹¹⁶ Tandircioğlu ve Özen, **a.g.e.**, s.105.

¹¹⁷ İSO, **a.g.e.**, s.17.

¹¹⁸ Günsoy, **a.g.e.**, s.133.

¹¹⁹ Şener, **a.g.e.**, s.7.

sağlanması, bankalar için özel mülkiyet ve uluslararası sermaye akımlarının serbestleştirilmesi gibi uygulamalardır¹²⁰.

Finansal kurumların ve hizmetlerin çeşitlenmesi anlamına gelen finansal deregülasyon sonucunda sermaye piyasası ve bankalar arasında aracılık yapan aracı kurumların artması sonucu meydana gelen finansal derinleşme, finansal alanda yaratılan fonların reel ekonomiye aktarılmasını sağlamaktadır. Bu durum diğer yandan ekonomik büyümeye de katkı sağlamış olmaktadır¹²¹.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle kısa süreli sermaye hareketleri olan portföy yatırımları, gelişmekte olan ülkelere fon sağlama konusunda önemli bir işleve sahip hale gelmiştir. Ancak bu durum, diğer yandan finansal piyasaların kırılganlığını da arttırmıştır. Ekonomide ortaya çıkan bir istikrarsızlık durumunda portföy yatırımlarının likiditesi yüksek olduğu için, yatırımcıların bir panik havasında piyasadan çekilme davranışları finansal krizleri de beraberinde getirebilmektedir¹²². Sermaye girişlerinin yoğun olduğu bir ekonomide reel kurun aşırı değerlenmesi ve sermayenin çıkışı aşamasında ise faiz oranlarının artışı gibi durumlar gözlemlenmektedir. Ayrıca, yüksek miktarda sermaye girişi, para politikalarının uygulanmasında sıkıntı yaratabilirken, para ve kredi genişlemesi yoluyla enflasyon hedefinden de sapmaya yol açabilecektir. Bu sebeple ülkeler, sermaye kontrolleri ile kısa vadeli sermaye hareketlerini azaltma ve uzun vadeli doğrudan yatırımları teşvik etme yoluna gitmektedirler¹²³.

Sermaye kontrolleri genel anlamda iki kategoride incelenebilmektedir¹²⁴: Doğrudan (idari) kontroller ve dolaylı (piyasa merkezli) kontroller. Doğrudan kontroller sermaye hesabı hareketleri üzerindeki ve fon kullanımındaki kısıtlamaları

¹²⁰ John Williamson ve Molly Mahar, **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, Çev.Güven Delice, 1. bs., Liberte Yayınları, 2002, s.15,16.

¹²¹ Neşe Erim ve Armağan Türk, “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10, 2005, s.23.

¹²² Toprak, **a.g.e.**, s.40.

¹²³ Parasız, **a.g.e.**, s.234,235.

¹²⁴ Elizabeth Asiedu ve Donald Lien, “Capital Controls and Foreign Direct Investment”, **World Development**, Vol.32, No.3,2004,pp.480,481.

içeren kesin yasaklamalarla sermaye hareketlerini sınırlandırma getiren kontrollerdir. Dolaylı kontroller ise çoklu kur sistemi, vergilendirme vb. dolaylı düzenleyici kontrolleri içermektedir. Bu tip kontroller sermaye hareketinin maliyetini arttırıp sermaye girişini azaltarak ulusal ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.

Ulusal ekonomideki yurtiçi faiz oranı, portföy yatırımları açısından çekici bir etki yaratmaktadır. Kısa süreli sermaye faiz oranının görece olarak yüksek olduğu ülkelerdeki mali varlıklara yatırım yaparak kar elde etmek amaçındadır. Bir diğer çekici faktör ise riskli yatırımlara karşı iç varlıklara yüklenen getiri oranıdır.

Bununla birlikte portföy yatırımlarında yatırımcının karşılaştığı birtakım risk unsurları da vardır. Risk; kredi riski, döviz kuru riski ve enflasyon riski olmak üzere üç biçimde var olabilmektedir. Kredi riski, taraflardan herhangi birinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve temerrüde düşmesi durumunda; döviz kuru riski, kurun beklenmedik şekilde değişmesi durumunda; enflasyon riski de enflasyon oranının yatırımdan elde edilen getiri oranının üzerinde olması durumunda söz konusu olmaktadır¹²⁵.

1.3.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi ve Yatırım Stratejileri

Kalkınma çabasında olan gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları ekonomik kaynakları nasıl kullanacakları hususunda yapacakları tercih esas olarak kalkınma stratejilerini belirler. Diğer taraftan yatırımlar gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın yapı taşı olarak kabul edildiğinden bu kavramın yatırımların ekonomideki yönlendirilmesi anlamında ‘yatırım stratejileri’ olarak ifade edilmesi de mümkündür¹²⁶.

Yukarıda teorik boyutu detayıyla ele alınan sanayileşme stratejileri içerisinde, izlenen yatırım stratejileri büyük önem taşımaktadır. Mal ve hizmet üretiminde

¹²⁵ M.Vedat Pazarlıoğlu ve Emrah Gülay, “Net Portföy Yatırımları İle Reel Faiz Arasındaki İlişki”, **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, Mayıs 2007, (Çevrimiçi) <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/pazarlioglu-gulay.pdf> , 28 Şubat 2008.

¹²⁶ Han ve Kaya, **a.g.e.**, s.205.

kullanılan tesislerin belli bir dönemde korunması ve arttırılması için kullanılan kaynaklardaki ve stoklardaki değişme olarak ifade edilen yatırım kavramının tanımı ve kapsamı makro açıdan, ulusal hesap sistemi açısından, finansal açıdan, kişiler açısından farklı algılamaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ekonominin mikro kısmını oluşturan kişiler ve firmalar için yatırım niteliğini taşıyan herhangi bir işlem makro iktisadi bakımdan yatırım kapsamına girmeyebilir¹²⁷. Çalışmada kullanılan anlamıyla yatırım makro iktisadi etkileri ifade etmektedir.

Sanayileşme stratejilerinden, ithalatın azaltılarak ekonominin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya yönelik yatırım stratejilerinin benimsenmesi gerekliliğini ileri süren ithal ikamesi sanayileşme stratejisi, dışa kapalı ekonomide ulusal kaynaklar kapsamında gerçekleştirilecek yatırımlar yoluyla sanayileşmenin sağlanması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Burada amaç ülkenin sahip olduğu kaynakların kullanıma sokulmasıdır. Bu stratejide basit tüketim malları ve ara malları yatırımlarından ağır sınai yatırımlara doğru aşamalı bir yatırım stratejisi izlenmektedir. Sanayinin kurulması dolayısıyla ağır maliyetler söz konusu olduğu ve özel kesimde sermaye birikimi yeterli düzeyde sağlanamamış olduğu için bu yatırımların büyük kısmı kamu yatırımları olarak gerçekleşmektedir.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinde ise ülkenin ekonomik yapısına uygun olan alanlarda uzmanlaşmak suretiyle ihracatçı bir ülke konumuna gelmesi durumu söz konusu olduğundan, izlenen yatırım stratejileri de bu doğrultudadır. Küreselleşme eğiliminin beraberinde getirdiği serbestleşme hareketleri yatırım stratejileri üzerinde büyük oranda etkili olmuştur. Özellikle yukarıda detaylı bir biçimde açıklanan üretimin serbestleşmesi süreci, çok uluslu şirketler aracılığıyla uzun vadeli yatırımların sınır ötesi yatırımlar olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlamış ve yatırım stratejilerinin de global bir nitelik kazanmasına sebep olmuştur.

Sınâî yapının oluşturulmasında izlenecek yatırım stratejileri belirlenirken sanayideki yatay ve dikey dengeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Yatay

¹²⁷ Yasemin Özdemir, “Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları”, **Bütçe Dünyası**, C.:3, S.:27, 2007, s.73.

dengeden kasıt aramalı ve yatırım malları arasındaki dengenin iyi kurulmasıdır. Zira sanayinin alt dalları kendi aralarında da alım-satım yaparlar. Bir sanayi dalı üretim yaparken yatırım malları sanayi dalının ürettiği makine ve teçhizata ihtiyaç duyarken, bir başka sanayi dalı da üretimi için aramaları üretimi yapan sanayinin ürününe ihtiyaç duymaktadır. Sanayide dikey dengeden kastedilen ise, tarıma bağlı sanayi hammaddesi üretiminden yarı mamul, aramalı ve nihai mal üretimine kadar olan dikey ilişkilerdir¹²⁸.

Bunun dışında dikkat edilmesi gerekli olan bir diğer husus, altyapı – üstyapı yatırımı mevzuudur. Altyapı yatırımları özel sektörün girişmeyeceği büyük enerji tesisleri, ulaşım – haberleşme yatırımları, sulama şebekeleri gibi temel yatırımlardır. Bununla birlikte, bu altyapı yatırımlarının sağladığı olanaklar dahilinde de özel sektör üst yapı yatırımları gerçekleştirmektedir. Ancak, altyapı yatırımları uzun bir süre sonra yararlanılabilir duruma ulaşır ve bu zamana kadar sadece harcamadır. Bu dönem altyapı yatırımlarının ‘kısır dönemi’ olarak ifade edilir. Bunun üzerine de üst yapı yatırımlarının kurulması için gerekli süre eklendiği zaman oldukça uzun bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple yatırım stratejileri bakımından zamanlamanın ayarlanması, yararlanılabilecek altyapının zamanında oluşturulması önem taşımaktadır. Böylelikle yatırım kaynakları etkin kullanılmış ve ekonomide atıl kapasite – yetersiz kapasite gibi istenmeyen durumlardan kaçınılmış olunur¹²⁹.

¹²⁸ Ahmet Kılıçbay, **Türkiye Ekonomisinin Genişleyen Ufukları**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 2002, s.50.

¹²⁹ Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.74,75.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ: UYGULAMALAR VE SONUÇLARI

Cumhuriyet’in ilanından itibaren sanayileşmenin temel hedef olarak belirlendiği Türkiye ekonomisinde dönem dönem, sanayileşme amacına yönelik olarak çalışmanın birinci bölümünde teorik boyutu ele alınan ithal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejileri uygulanmıştır. Bu bölümde, teorik yapısı sunulan bu stratejilerin Türkiye ekonomisindeki uygulamaları ve sonuçları incelenecektir.

2.1. TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ UYGULAMALARI

20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 21. yüzyılda her gün yeni bir gelişmeye sahne olan, bilgi ve iletişim teknolojileri ile hız kazanan küreselleşme, devletin yapısının ve fonksiyonlarının sorgulanmasına ve serbestleşmeye doğru adımların atılmasına sebep olmuştur. Zamanın gerektirdiği koşullar dâhilinde devletin bazı fonksiyonları azalmakta, bazıları tamamen ortadan kalkmakta ve buna karşılık yeni fonksiyonlar ortaya çıkabilmektedir. Devlet anlayışında, ekonomiye, kültüre ve diğer alanlara doğrudan ve yoğun müdahalelerde bulunan devletten, kurumsal ve yasal altyapı düzenlemelerini yapan devlete doğru bir kayma söz konusudur¹. Dünyada bunun çok sayıda örneğini görmek mümkündür. Dışa açılımcı ve ihracata dayalı büyüme çabasına yönelik olarak özellikle 1980 sonrasında hissedilen serbestleştirici politikalar Japonya ekonomisini güçlendirirken; Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Singapur da ihracatlarını arttırarak ekonomilerine güç kazandırmıştır. İlk olarak ithal ikamesi politikaları uygulayan; ancak yüksek dış borç

¹ Metin Toprak ve diğerleri, **Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni**, Siyasal Kitabevi, 2001, s.9.

ve enflasyon ortamına sahip olan Brezilya ve Meksika ise dışa açılma çabaları sonucu ihracatlarını geliştirmişlerdir². Dünya genelindeki serbestleşme hareketlerine paralel olarak Türkiye’de de 1980’den başlayarak serbest piyasa ekonomisine geçiş yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Türkiye, serbestleşme sürecinde devletin fonksiyonlarına ilişkin birtakım düzenlemeleri gerçekleştirirken, yeni küresel düzenin beraberinde getirdiği bölgesel entegrasyon hareketleri kapsamında da diğer ekonomilerle ilişkiler içerisine girerek, farklı farklı politikalar uygulamak durumunda kalmıştır. Bu bölümde, ağırlıklı olarak 1980 sonrası dönem üzerinde durulmak üzere, Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri ile ekonomik sonuçları incelenecektir.

Birinci bölümde teorik olarak ele alınan dış ticarete dayalı sanayileşme stratejilerinin ve bu doğrultuda uygulanan politikaların Türkiye ekonomisinde kapsadığı dönemler ve uygulanan politikalar Tablo 2.1’de özet olarak görülmektedir.

² Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, 1. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s.99.

Tablo 2.1. Türkiye’de Sanayileşme Politikaları

Politikalar	1960-1980 Dönemi	1980-2007 Dönemi
Dış dünya ile ilişkiler	İthal ikameci ve mutlak koruyucu politikalar: Yerli üretim olan mallarda ithalatın bütünüyle yasaklanması	İhracata dayalı sanayileşme, düşük tarifeler ve kotalar ile dış dünyaya açılma
Kur, faiz, fiyat politikaları	Değerli TL, faiz ve fiyat kontrolleri, dönem sonunda döviz krizi ve ara faizle ithalinde darboğaz	Devalüasyonlarla ihracatın desteklenmesi, fiyat ve faiz denetimlerine son verilmesi ve ara malı ithalatında patlama
Sanayileşmede kamu rolü	Merkezi planlamaya dayanan kamu yatırımları, KİT’ler yoluyla özel sektöre ucuz girdi verilmesi	Sanayi sektörüne kamu yatırımlarının sınırlandırılması, KİT’lerin özelleştirilmesi
Teşvik politikaları	İmalat sanayi yatırımlarına yönelik aktif bir teşvik politikası, iç pazara yönelik sanayi yatırımlarının teşviki	İmalat sanayi dışındaki sektörlerde yayılan bir teşvik politikası, parasal teşvikler yerine vergi indirimi muafiyeti gibi uygulamaların öne çıkışı, ihracata yönelik doğrudan teşviklerin artırılması
Sanayide ortaya çıkan sorunlar	Dönem sonunda rekabet edememe sebebiyle verimsiz ve uluslar arası düzeyden yüksek fiyatla üretim yapan bir imalat sanayi, dış pazarın hedeflenmemesi sebebiyle imalat sanayinde ölçeğin optimumun altında kalması	Dönem başında verimlilik ve ihracat artışına karşılık, özel sektörün rekabet gücünü zamanla kaybetmesi, küreselleşmeyle artan rekabet karşısında düşük katma değerli sektörlerin gelişmesi, küresel pazarda Çin’in rekabet sonucunda emek-yoğun sektörlerde pazar kaybı

Kaynak: Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, 11.bs., İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2007, s.238.

Tablo 2.1’den de anlaşılacağı üzere, Türkiye ekonomisinde Planlı Dönem olarak bilinen 1960–1980 dönemi, ithal ikameci politikaların uygulandığı içe kapalı bir dönem olmuştur. 1970’lerin sonunda içinden çıkılamayan bunalımlar nedeniyle gerçekleştirilen strateji değişikliği ile birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisinden dışa dönük bir sanayileşme stratejisi olan ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında her iki stratejinin de Türkiye’de gerçekleştirilen uygulamaları ele alınmaktadır.

2.1.1. Türkiye’de İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren yerli üretimin geliştirilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan ithal mallarının ithalatının kısılarak üretimin ülke içinde

yapılması ve ülkenin kendine yeterliğinin sağlanması amacıyla, kalkınma planları kapsamında olduğu kadar katı olmasa da, ithal ikamesi mantığında uygulamalar söz konusu olmuştur. Ancak ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin sanayileşme yolunda uygulanacak strateji olarak resmen kabul edilmesi planlı döneme rastlamaktadır.

1960 yılında yaşanan siyasi olaylar sonucunda askeri müdahale gerçekleşmiş, 1961 Anayasası ile de Türkiye’de karma ekonomik sistem uygulanacağı ve planlı kalkınma stratejisinin izleneceği belirtilmiştir. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, 15 senelik bir perspektifle 5’er senelik planlar hazırlanarak Türkiye’nin ulaşması gereken noktaya varması için kullanılacak araçlar ve temel ilkeler belirlenmiştir³. Türkiye’de 15 yıllık bir perspektife sahip olan ve üç ayrı beş yıllık dönemler halinde ele alınmış olan planlamada, her yıla ait olan amaç ve stratejiler de yıllık programlar ile belirlenmiştir⁴. Böylelikle 1980 yılına kadar planlama doğrultusunda ve gerçekleştirilen yasal-kurumsal düzenlemelerle birlikte, ithal ikamesi sanayileşme stratejisi benimsenmiştir⁵.

İthal ikameci dönemde uygulanan kalkınma planlarının genel özelliklerinin şu şekilde sıralanması mümkündür⁶:

- Sanayi planları bir sektörü temel alırken, kalkınma planları sanayi planlarından farklı olarak makro nitelik taşımakta ve ekonominin genelini kapsamaktadır.
- Kalkınma planları kamu kesimi için doğrudan, özel kesim için dolaylı etkiler içermektedir. Çünkü kamu kesimi için emredici, özel kesim için yol gösterici niteliktedir.
- Tüm planlarda sanayileşme ile gelişme özdeş kabul edilmiş ve sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Dolayısıyla stratejiler de bu yönde belirlenmiştir.

³ Yusuf Tuna, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990, s.75,76.

⁴ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 2.bs., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No.:384, 1976, s.292.

⁵ Uğur Eser, **Türkiye’de Sanayileşme**, 1.bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ekim 1993, s.61.

⁶ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 9.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2007,s.136.

15 senelik perspektiften bakıldığında planlı kalkınmanın hedeflerini şunlar oluşturmuştur⁷:

- % 7 oranında büyüme gerçekleştirilmesi,
- İstihdam sorununun çözümlenmesi,
- Dış ödemeler dengesinin sağlanması,
- Bütün bu hedeflerin sosyal adalet ilkesinden sapmadan gerçekleştirilmesi.

Bu hedefler doğrultusunda, uygulanan beş yıllık kalkınma planlarının temel öngörülerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

2.1.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

Planlı dönemde hazırlanan kalkınma planlarının ilki olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (Birinci BYKP) sektörlere ilişkin ana ilkeleri içerisinde ilk hedef doğal kaynak, insan gücü ve sermayenin en etkin biçimde kullanılmasıdır. Sektörlerde kısa süreli ve sadece karlılık amacına yönelik gelişme bir süre sonra tıkanıklıklara sebebiyet verecektir. Bu nedenle uzun süreli kalkınma temeli oluşturmak esastır. Sektörler arası bağlantıların ortaya çıkarabileceği tıkanıklık ve dengesizlikleri önlemek gereklidir. Bu bakımdan hızlı gelişmesi öngörülen sektörün hammaddesini üreten sektörlerin de aynı hızda gelişmesi esastır. İhtiyaçların ithalat yoluyla karşılanması mümkün olmakla birlikte, ilerleyen dönemlerde bunun yaratacağı ödeme sıkıntıları göz önünde bulundurularak, ihracatçı sektörlerin ve ithal ikameci sektörlerin geliştirilmesine önem verilmelidir⁸.

Bu plan döneminde sanayinin teşviki için de birtakım önlemler belirlenmiştir⁹:

- Ekonomik gelişme açısından üretilmesi önem arz eden malların üretimi için verilecek olan sanayi kredilerinin arttırılması,

⁷ İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, İstanbul, DER Yayınları, 2003, s. 31,32.

⁸ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ocak 1963, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf> , 20 Mart 2008, s.131,132.

⁹ A.e., s.206.

- Kuruluş yerlerinin seçiminde verimliliğin artırılması yanında dengeli bölgesel kalkınmanın da göz önünde bulundurulması,
- İhracatın kolaylaştırılması amacıyla, ihraç edilen sanayi ürünlerinde kullanılan hammaddelerin gümrük vergilerinin ve üretim vergilerinin geri iadesi,
- Montaj sanayinin komple imalat yapabilmesi için üretim vergisi uygulamalarında düzenlemeler yapılması.

Hazırlanma aşamasında Tinbergen'in de katkılarının yer aldığı Birinci BYKP sade ve basit bir modele dayalı olmakla beraber, ekonomik büyüme hızı planda öngörüldüğünden sapmamıştır. Planın uygulama sonuçları çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelenecektir.

2.1.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın amaçları şöyle belirlenmiştir¹⁰:

- 1968–1972 döneminde GSMH' de % 40,3'lük bir artış sağlamak ve büyüme hızını 1972 sonrasında da yükseltebilmek amacıyla yapısal sorunları ortadan kaldırmak,
- Ortalama % 7 büyüme gerçekleştirilmesi için tarımda geleneksel metotların yerine modern metotların kullanılması; sanayinin GSMH içindeki payının 1967'de % 16,3'ten 1972'de % 20,5'e çıkarılması,
- Uzun vadeli amaç ve hedef olarak belirlenen büyüme ve kalkınma hızının dış kaynaklara başvurulmadan kendi kaynaklarımızla devam ettirilebilir bir yapıya kavuşturulması.

¹⁰ DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s.2,3.

Tablo 2.2: İkinci BYKP Dönemine İlişkin İthalat ve İhracat Tahminleri

Yıllar	İthalat Tahminleri (Milyon \$)				İhracat Tahminleri (Milyon \$)			
	Yatırım Malları	Hammadde	Tüketim Malları	Toplam	Tarım Ürünleri	Madencilik ve Taşocakçılığı Ürünleri	Sanayi Ürünleri	Toplam
1968	332	418	85	835	409	31	100	540
1969	350	460	90	900	427	34	114	575
1970	370	510	95	875	445	37	133	615
1971	385	555	100	1040	465	40	160	665
1972	405	605	105	1115	480.9	42.2	196.9	720

Kaynak: DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, s.91.

İkinci plan dönemine ilişkin ithalat ve ihracat tahminlerinin yer aldığı Tablo 2.2’de de görülmektedir ki; dönem sonu itibariyle tarım ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payının azaltılarak % 66.8’e düşürülmesi; sanayi ürünleri ihracatının payının ise artırılarak % 27.3’e çıkarılması hedeflenmiştir.

2.1.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 – 1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sanayinin milli gelir içindeki payının artışının sağladığı bir ekonomik büyümenin yaşam düzeyini yükseltmesi, dış ticaret sorunlarını çözecek biçimde ihracat yapılması ve ithal ikamesi uygulaması gerçekleştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması, tarımda modernleşme çalışmalarını sanayileşmeye bağlamaktaydı. Sanayileşme ayrıca Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) katılma yolunda çaba gösteren Türkiye için bir zorunluluk olarak ifade edilmişti. Çünkü 1995 yılında yapılacak olan Gümrük Birliği anlaşması için Türkiye’nin sanayileşme adına bir takım yapısal değişimleri gerçekleştirmesi gerekmektedir¹¹.

Bu dönemde sanayi sektörünün geneli için % 11.9’luk bir büyüme oran öngörülmüştür. Üçüncü BYKP’de yurtiçi doğal kaynakların girdi olarak kullanıldığı ve diğer sektörlere girdi sağlayan aramaları sanayinin yanında, istihdam yaratma ve teknoloji kullanımını özendirme niteliğine sahip yatırım malları sanayinin de geliştirilmesi ve böylelikle Türkiye’nin yabancı kaynaklara olan bağımlılığının

¹¹ DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, s.120.

azaltılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda imalat sanayi içinde tüketim malları payının %38.3'e düşürülmesi, ara ve yatırım malları payının ise % 61.7'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir¹².

2.1.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)

1979–1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının temel hedef ve öngörülleri şöyle belirlenmiştir¹³:

- Katma değeri piyasa fiyatlarıyla yıllık ortalama olarak tarım sektöründe %5.3, sanayi sektöründe %9.9, hizmetler sektöründe ise %8.5 oranında artması hedeflenmiştir.
- Toplam sanayi üretiminin yıllık ortalama %11.7 oranında artması hedeflenirken; sanayi alt sektörleri olan madencilik üretiminin yılda ortalama %16, imalat sanayi üretiminin %11.4, enerji üretiminin de %13.9 artması öngörülmüştür.
- Sanayi sektöründe yapısal dönüşümün sağlanması amacıyla ara ve yatırım malları üretimi gerçekleştiren sanayilerin daha hızlı geliştirilmesi ve böylelikle tüketim malları artış hızının üzerinde bir artış sağlanması hedeflenmiştir.
- Bu uygulamalar sonucunda da imalat sanayinde tüketim malları üretiminin oranının 1978 yılında %42,1'den 1983 yılında %36,8'e düşürülmesi; ara ve yatırım malları üretimi oranının ise 1978 yılında %57,9'dan 1983 yılında %63,2'ye yükseltilmesi amaçlanmıştır.

Dünya 1973 yılında petrol fiyatlarının % 400 artmasıyla patlak veren birinci petrol şokunun etkilerini atlatamamışken, 1979 yılında petrol fiyatlarının yaklaşık olarak % 100 artması ile ikinci bir petrol şoku yaşanmaya başladı. Türkiye ise özellikle birinci petrol krizi döneminde krizin yol açtığı cari işlemler açığını rezerv hareketleri ve kısa vadeli borçlanma yoluyla kapatma yoluna gitti. Dördüncü BYKP

¹² DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.160.

¹³ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Ankara, DPT Yayın No.:1664, 1979, s.205,206.

uygulama dönemine denk gelen ikinci petrol krizi, yukarıda belirtilen hedeflerin tutturulamamasında ana sebep olarak gösterilebilir. Nitekim 1979 ve 1980 yıllarında GSMH büyüme oranları sırasıyla -0.6 ve -0.5 olarak gerçekleşmiştir. 1977'den itibaren tırmanışa geçen enflasyon da 1978 yılında %43.7, 1979 yılında %71.1 ve 1980 yılında da %108.7 seviyesine yükselmiştir. Sonuç olarak istikrar önlemi alınmasından başka bir çıkar yol görülmemiştir¹⁴.

1978 ve 1979 istikrar kararlarının temel amacı, özellikle de 1970'lerin ikinci yarısından sonra artan dış ödemeler açıklarının kapatılması olmakla beraber; enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılması da amaçların arasında yer almaktaydı. Bu doğrultuda IMF ile anlaşarak yürürlüğe konulan önlemler arasında TL'nin devalüe edilmesi, KİT ürünlerine büyük oranda zam yapılması, emisyon artışının sınırlanması, ithalatın kısılması ve ihracatın teşvik edilmesi, kamu harcamalarının disipline edilmesi gibi uygulamalar yer almaktaydı. Ancak bu kararlar Türkiye'nin anılan dönemde içinde bulunduğu istikrarsızlık sebebiyle kararlı bir biçimde uygulanamamıştır¹⁵. Bu durum yeni bir istikrar paketinin hazırlanması ve strateji değişikliğini öngören 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasını da beraberinde getirmiştir.

2.1.2. Türkiye'de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi

Ekonomide genel olarak istikrar sağlamadaki amaçlar büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet ve ödemeler dengesinin sağlanması etrafında şekillenmektedir. Ancak bunların tümünün gerçekleşmesi mümkün olmadığı için söz konusu hedeflere varılması amacıyla istikrar politikaları uygulanmaktadır. 24 Ocak 1980 tarihli kararlar ile Türk ekonomisinde de bu amaçlara yönelik olarak politik tercih değişikliği gerçekleşmiş, ithal ikameci politikaların uygulanması sonucunda krizle sonlanan Planlı Dönemin arkasından serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dışa açık ekonomi kurallarının işlediği bir strateji olan ihracata dayalı sanayileşme

¹⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, 1.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.277,278.

¹⁵ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, 11.bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, s. 416.

stratejisi benimsenmiş ve bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek dönüşüm süreci başlamıştır¹⁶. Ancak bu süreç esnasında Türkiye ekonomisi birçok kriz atlattır. Bunların bir kısmı kendi dışında gerçekleşen gelişmelerden etkilenmesi sonucunda meydana gelirken, bir kısmı da uygulanan iktisat politikası hatalarından kaynaklanmıştır. 1979 krizi ve ertesinde uygulanan 1980 devalüasyonu, 1994 krizi ve devalüasyonu, 2000–2001 krizi ve devalüasyonu bunun en somut örnekleridir¹⁷. Bu kısımda detaylı olarak 24 Ocak kararlarının niteliği, amaçları ve uygulandığı ile günümüze kadar uzanan süreçte, hangi yanlış politikaların krizlere yol açtığı ve Türkiye'nin sanayileşme yolunda uyguladığı bu stratejinin neden başarılı olmakta geç kaldığı incelenecektir.

24 Ocak 1980 kararlarının alınmasıyla başlayan serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci 1980 – 1989 dönemi, 1989–1994 dönemi, 1994 – 1999 dönemi ve 2000'li yıllar olmak üzere belli başlı dönemler altında toplanarak incelenecektir.

2.1.2.1. 1980 – 1989 Dönemi

24 Ocak istikrar tedbirlerinin alınmasıyla başlayan serbestleşme sürecinde ticari, üretimsel ve finansal anlamda serbestleşmeye yönelik en önemli hareketlerin 1980 – 1989 yılları arasında gerçekleştiği söylenebilir.

2.1.2.1.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı: Niteliği ve Amaçları

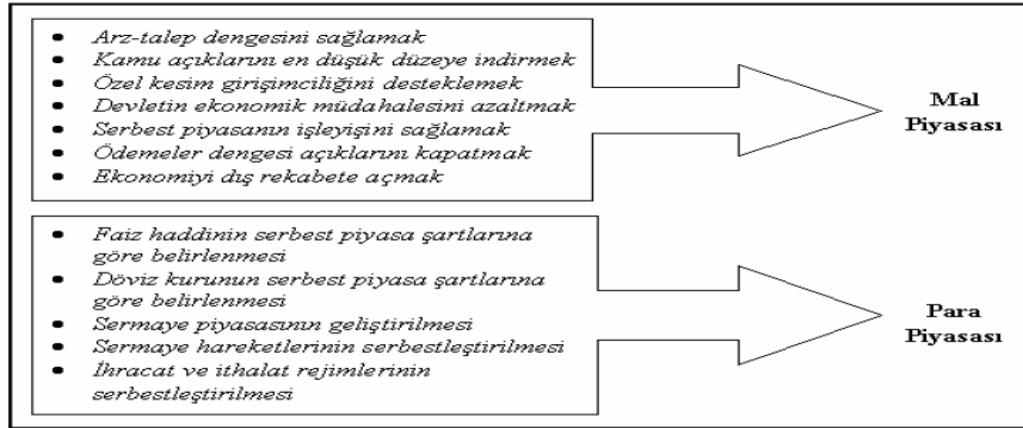
1973 yılında patlak veren petrol krizi sonucunda ortaya çıkan ödemeler dengesi krizi, işçi döviz transferleri vb. yollarla bir süre ertelenebilmiş olsa da 1970'lerin sonuna gelindiğinde uygulanan politikalarla işin içinden çıkılamayacağı anlaşılmıştır. Strateji değişikliği yapılmasına karar verilmiş ve 24 Ocak 1980 kararları olarak bilinen kararların kabul edilmesiyle de Türkiye ekonomisinde 1960'tan bu yana bilinçli bir şekilde uygulanmakta olan ithal ikamesi stratejisi terk

¹⁶ Zübeyir Turan, “Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri”, **TÜHİS**, C.19, S.5, Ağustos 2005 , s.1,2.

¹⁷ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 9.bs., Remzi Kitabevi, 2005, s.378.

edilerek ihracata dayalı stratejiye geçilmiştir. Türkiye için ekonomik anlamda bir dönüm noktası olan bu kararlarla dışa açık bir ekonomi amaçlanmaktaydı. Söz konusu amaç doğrultusunda bazı kurumlar da oluşturularak, kararların uygulanmasında bürokratik işleyişin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır¹⁸.

24 Ocak 1980 kararları IMF gözetiminde az gelişmiş ülkelerde uygulanan istikrar programlarına benzemekle birlikte Türkiye’de daha önce uygulanan programlardan farklılık göstermekteydi. Kiel Dünya Ekonomisi Araştırma Enstitüsü’nün yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, ithal ikamesinden alternatif politikalara geçiş sürecinde uygulanan politikalar benzerlik göstermektedir. Bu politikalar; yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirilmesi yoluyla ulusal paranın aşırı değerlenmesinin önlenmesi ve ardından daha esnek bir döviz kuru politikası izlenerek ihracatın teşvik edilmesi, geniş kapsamlı para ve maliye politikaları uygulanarak enflasyonun düşürülmesi, dış ticarete de kotaların kaldırılması ve gümrüklerin indirilmesi gibi serbestleşmeye yönelinmesi amacını taşımaktadırlar¹⁹.

Şekil 2.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Programının Temel Çerçevesi

Kaynak : Esra Siverekli Demircan ve Meliha Ener, “IMF’ nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://biibf.comu.edu.tr/edemircanmenerm.pdf> , 8 Mayıs 2008.

¹⁸ Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, 2.bs., Ankara, Maki Basın Yayın, 2004, s.188,189.

¹⁹ Halil Seyidoğlu, **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s.161,162.

Türkiye’de daha önce uygulanmış programlar kısa vadeli amaçları gerçekleştirmeye yönelik olup, uygulama esnasında ortaya çıkan herhangi bir engel durumunda gevşeklik sağlanıyordu. 24 Ocak kararları ise kısa vadeli amaçların yanında uzun vadeli amaçlara da sahipti. Ekonominin kurumsal yapısında ve uygulanan geleneksel sanayileşme stratejisinde değişiklikler öngörmekteydi. Teorik temeli Neo-liberal yaklaşıma dayanan 24 Ocak kararları ile devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi ve işleyişin piyasa güçlerine bırakılması öngörülüyordu²⁰.

24 Ocak istikrar tedbirlerinin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür²¹:

- Enflasyonu yavaşlatarak fiyat istikrarı sağlamak ve devlet kaynaklı enflasyonist oluşumları önlemek veya azaltmak,
- Döviz, enerji ve benzeri girdilerin arzını bollaştırmak suretiyle üretimde canlanma oluşturmak,
- İhracatı teşvik etmek ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetleri geliştirmek suretiyle ekonomiye döviz kaynağı oluşturmak,
- Zorunlu olarak gerçekleştirilen ithalat dışında döviz harcamalarını en düşük seviyede tutmak,
- Serbest girişimi destekleyerek arz ve talep dengesinin oluşumuna katkıda bulunmak, piyasa dengesinin işlemlerini sağlamak,
- Yeni faiz, tasarruf ve döviz politikaları uygulamak.

2.1.2.1.2. Serbestleşme Süreci

Yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda 1980’li yıllarda ve devamında uygulanan politikaları 3 başlık altında incelemek mümkündür²²: ithalatın serbestleştirilmesi, ihracatın teşviki ve yabancı sermaye politikaları. 1980’de uygulanmaya başlayan bu politikalarla birlikte, özellikle 1984 yılından itibaren etkili

²⁰ Şahin, a.g.e., s.192,193.

²¹ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi Modeller Politikalar Stratejiler**, 2.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985,s.176,177.

²² Sübidey Togan, **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1, s.16.

bir biçimde hissedilen serbestleşme süreci hız kazanmıştır. Aşağıda 24 Ocak Kararları ışığında uygulanan politikaların serbestleşme süreci üzerindeki yansımaları ele alınmaktadır.

2.1.2.1.2.1. İthalatta Serbestleşme

24 Ocak İstikrar programı ile birlikte ithalatta kontenjan listeleri kaldırılmış ve liberasyon listeleri genişletilmiştir. İthalat için teminat şartları uygun hale getirilmiş, kotalardan verilen tahsislerin senede birden ikiye çıkarılması kararlaştırılmıştır. İthalatın I ve II sayılı liberasyon listeleri dahilinde yapılması; I sayılı listedeki ödemelerin akreditifli olarak gerçekleştirilmesi, II sayılı listeden yapılacak ithalatın ise belirli mercilerin iznine tabi tutulmuş oranlar dahilinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Liberasyon listesinde yer almayan malların ise ancak ülke ekonomisinin kalkınması için gerekli olması, ihracatın geliştirilmesine katkıda bulunması, tahsis amacına uygun olması koşullarında ithaline izin verilmesi kararlaştırılmıştır²³.

Serbest ithalat malları listesine alınan mallar 1983'e kadar büyük oranda artmış olsa da ithalatta asıl liberasyon 29 Aralık 1983 tarihinde 1984 ithalat programının yayınlanması ile gerçekleşmiştir. Buna göre ithalat, ithalatı serbest olan, müsaadeye tabi olan ve yasak olan mallar olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. 1984 programının önemli bir özelliği de her yıl yayınlanan listelerde izne tabi ve yasak mallar listesinde olmayan malların ithalatının direkt ithalatı serbest olan mallar listesine dâhil oluşuydu. Ayrıca 1984 programıyla birçok ara ve yatırım malının gümrük ve üretim vergisi oranlarında % 5 ile % 100 arasında değişen oranlarda indirim gerçekleştirildi. 1985 ithalat rejimi ile de ithalatı yasaklanan mallar listesi silah, mühimmat ve uyuşturucu dışında tamamen kaldırıldı. 1990 yılında ise yeni ithalat rejimiyle birlikte ithalatı izne tabi mallar listesi kaldırılmış ve az evvel sayılan üç mal dışındaki bütün malların ithalatına serbesti getirilmiştir²⁴.

²³ Tuna, **a.g.e.**, s.124,125.

²⁴ Taner Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimi**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No.:1994-27, 1994, s.20,21.

2.1.2.1.2.2. İhracatın Teşviki

İhracattaki gelişmeleri ve uygulanan politikaları incelerken döviz kuru politikaları ile mali ve parasal politikalardan bağımsız ilerlemek mümkün değildir. Nitekim 1980 sonrası uygulanan politikalarda da ekonomide dengelerin bozulmasının sebebi olarak yerli paranın aşırı değerlenmesi, ithalatın yasaklanması ve ihracatın özendirilmemesi olarak görüldüğü için öncelik bu alanda uygulanacak politikalara verilmiştir. Ulusal paranın değerinin düşürülmesi, günlük ayarlamalara dayalı esnek bir kur politikasının izlenmesi ve böylece ihracatın özendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca uygulanacak ihracat kredisi, vergi iadesi gibi teşvik tedbirleri ile de ihracatın kazanç sağlayan bir faaliyet haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu politikalar dâhilinde gerçekleştirilen devalüasyonlarla özellikle sınaî ürün ihracatında artış gerçekleşmiş ve bu da döviz kıtlığı nedeniyle gerçekleştirilemeyen ithalat tıkanıklıklarının önünü açmıştır²⁵.

Ancak kısa dönemde ihracattaki bu sıçramanın tek sebebi yerli paranın değerinin düşürülmesi ve uygulanan teşvikler olmamıştır. Bu dönemde aynı zamanda geniş kitlelerin satın alma gücünde daraltıcı politikalar izlenmiş, böylelikle ihracata ayrılacak bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Ayrıca reel olarak emek maliyetlerinin azaltılmış oluşu da yerli üreticilerin uluslararası piyasadaki rekabet gücünü artırıcı bir etken olmuştur²⁶. Bunlara, devalüasyonlar yoluyla paranın değerindeki düşüşler ve teşvikler de eklenince ihracatta artışlar söz konusu olmuştur.

1980 sonrasında TL'nin devalüe edilmesiyle ihracat önündeki engellerden en önemlisi kaldırılmış oldu. 1 Mayıs 1981 sonrasında dış pazarlara giriş ve bağlantı kurmanın maliyetlerine katılım şeklinde gerçekleştirilen teşvik uygulamalarının yanı sıra faiz ve ücret politikalarının yarattığı iç talep daralmasıyla ihraç edilebilir mal miktarlarının artması 1980 sonrasındaki ihracat artışında etkili olmuştur. Bununla

²⁵ Eser, a.g.e., s.74.

²⁶ Oğuz Oyan, **Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye:1980-1989**, 2.bs., V Yayınları, 1989, s.53.

birlikte ihracatta vergi iadesi, vergi muafiyeti ve ihracat kredileri uygulamaları da ihracat artışının nedenleri arasında yer almaktadır²⁷.

2.1.2.1.2.3. Yabancı Sermayenin Teşviki

24 Ocak 1980 kararlarının ardından Türkiye yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamaları da kaldırma yönünde politikalar uygulamaya başlamıştır. 25 Ocak 1980’de “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi” yürürlüğe konulmuş ve Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuştur. Önce Devlet Planlama Teşkilatı’na bağlı olarak çalışan Daire, daha sonra Hazine Müsteşarlığı’nın kurulmasıyla buraya bağlanmıştır. 24 Ocak kararlarının orta vadedeki ekonomik dönüşüm önlemlerinde izin verilecek yabancı sermaye kriterleri de saptanmıştır. Buna göre; yapılacak yatırım ülkenin kalkınmasına yararlı olmalı, yabancı teşebbüs Türk özel sektörüne açık olan bir alanda çalışmalı ve tekel ya da özel imtiyaz oluşturmamalıdır²⁸.

Yerli ve yabancı yatırımcılar için düzenlemeler içeren 1980/7168 sayılı karara ek olarak çıkarılan 1983/20 ve 1984/30 sayılı kararlar ile de yabancı sermayenin faaliyet alanı genişletilmiş, yerli ve yabancı şirketlerin birlikte ortaklık kurmaları kolaylaşmıştır. Ayrıca yabancı yatırımcıların da % 100 sermaye arttırmasına olanak tanınmış; birçok ülke ile çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların teşviki ve korunması konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. En önemlisi de yabancı sermayeye millileştirmeme garantisi verilmiş olmasıdır²⁹.

Yukarıdaki açıklamalar doğrudan yatırımlara ilişkin olmakla beraber, yabancı sermayenin diğer ayağı olan portföy yatırımları anlamında da bu dönemde uygulanan politikalar sonucunda önemli adımlar atılmıştır. 24 Ocak kararlarını finansal sektör

²⁷ Ahmet Yörük, **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişme Planlı Dönem (1963-1989)**, İstanbul, 1990, s.41.

²⁸ Sefer Şener, **Dünyada ve Türkiye’de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye**, 1.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008, s.122.

²⁹ Suna Oksay, “Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi”, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay4.pdf> , 2 Mart 2008, s.3.

politikaları bağlamında incelerken iki alt bölüme ayırıp incelemekte fayda vardır. Bunlar 1980 – 1989 dönemi ve 1989 sonrası dönemleridir.

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine kadar uygulanan serbestleşme politikalarını şu şekilde özetlemek mümkündür³⁰:

- 1980: Hisse senedi piyasasındaki fiyat kontrolleri ve faiz oranları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.
- 1982: Sermaye Piyasası kurulmuştur.
- 1984: Döviz kuru işlemlerine izin verilmiştir.
- 1985: Banka Kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 1986: İnterbank para kurulu açılmıştır.
- 1987: Açık piyasa işlemleri başlamıştır.
- 1988: Efektif döviz piyasası kurulmuştur.
- 1989: Altın piyasası kurulmuştur ve sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır.

Finansal serbestlik süreciyle elde edilecek kaynakların ithalatın finansmanında kullanılabileceği düşünülebilir. Ancak uluslar arası sermaye hareketleri üzerinde kısıtlamalar bulunan gelişmekte olan ülkelerde ulusal mali piyasalarda da bir baskı söz konusudur. Bu sebeple ulusal mali piyasaların ve kambiyo düzenlemelerinin serbestleştirilmesi uluslar arası sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ön koşulu olmalıdır. Türkiye 1980–1984 döneminde piyasa etkileşimini de içeren döviz kuru politikaları ve fon arz ve talebiyle oluşan faiz oranı uygulamalarıyla bir hazırlık dönemi geçirmiştir³¹.

Yabancı sermayenin yukarıda açıklanan serbestleşme politikaları ile ülkeye girişine ek olarak, giriş yollarından bir diğeri de özelleştirmelerdir. 1980 öncesinde

³⁰ Fatih Mangır, “Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CFatih%20MANGIR%5CMANGIR,%20Fatih.pdf , 2 Mart 2008, s.463,464.

³¹ Berksoy, **a.g.e.**, s.24.

devlet, mal ve hizmetlerin üretimini kamu iktisadi teşebbüsleriyle gerçekleştirmiş ve ciddi boyutlardaki zararlarına rağmen kuruluşların iflasına müsaade etmemiş, hazine aracılığıyla bu zararları kapatmaya çalışmıştır. Ancak 1980 sonrasında devlet söz konusu kuruluşlardan temel mal ve hizmet üretimi yapanların dışındakileri özelleştirme yoluyla satışa çıkartarak bütçedeki yüklerini azaltmaya ve bu kuruluşların daha etkin faaliyet göstermesine çalışmıştır³². Türkiye’de özelleştirme ile ilgili çalışmalar 1983 yılında başlamış, 1985–1988 yılları arasında çok fazla gelişme gösterememekle beraber asıl gelişimini 1990’lar sonrasında göstermiş ve 1989–1993 yılları arasında 1.9 milyar dolarlık özelleştirme gerçekleştirilmiştir³³.

2.1.2.2. 1989 – 1994 Dönemi

24 Ocak kararları neticesinde uygulanan serbestleşme politikaları kapsamında yer alan finansal serbestleşme politikaları, özellikle 1989 yılındaki 32 sayılı kararın alınmasıyla birlikte ekonominin kırılganlığını arttırmıştır. Türkiye ekonomisinde 1988 yılı sonrasındaki sürecin gelişmesinde üç unsur etkili olmuştur. Bunlar; finansal serbestleşme kapsamında oluşturulan araçların çoğunluğunun kamu kesimi açıklarının kapatılması için çıkarılan menkul kıymetlerden oluşması, Türk lirasının diğer para birimleri ile ikamesinin ortaya çıkardığı tehdit ve son olarak da spekülative amaçlı kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve reel ekonomide yarattığı istikrarsız ortamdır³⁴. Bu süreç 1994 yılına kadar devam etmiş ve Türkiye ekonomisini ciddi bir borç batağına sürüklemiştir. Bu kısır döngüden kurtulmak amacıyla 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır.

Türkiye ekonomisini krize sürükleyen ve 5 Nisan Kararlarının alınmasıyla sonuçlanan sürecin işleyişine göz atmakta fayda vardır. 1984 – 1988 döneminin Türk lirasının dolar karşısında % 40 devalüe edildiği ve ihracatın her türlü teşvik edildiği bir dönem olmasına karşın, 1988’den sonra kapasite kullanımında sınıra ulaşılması

³² Togan, **a.g.e.**, s.17.

³³ Eren Ocakverdi, “Türkiye’de Özelleştirme Süreci”, **TÜSİAD Ekonomik Araştırmalar Bölümü**, Ekim 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/60/11.pdf> , 10 Mayıs 2008, s.61.

³⁴ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.129,130.

ve yatırımların ithalata bağımlılığı, ihracatın duraklaması ve ithalatın hızlı büyümesi dış borç stokunun büyümesine neden olmuştur. 1989'dan itibaren dış ticareti ucuz fiyat politikası ile teşvik etmek TL'nin aşırı değerlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu da dış ticaret açığının giderek büyümesi sonucunu doğurmuştur. 1980'li yıllardan bu yana gelen dış borç alımı 1988'den sonra büyük bir hızla artmıştır. Üstelik bu dış borçların içinde kısa vadeli borçların payı da giderek artmıştır. Dış borçlara ek olarak bu dönemde iç borçlarda da meydana gelen artışlar faizlerin yükselmesine sebep olmuştur. Döviz açığının artması devalüasyon beklentisi yaratarak dövize talebi arttırırken, enflasyondaki artışın reel faizleri düşürmesi de döviz ve altına olan talebi arttırmıştır. Bu durum da 1988–1989 stagflasyonuna sebep olmuş ve 4 Şubat 1989 kararları alınmıştır³⁵.

1988–1989 stagflasyonu Türkiye'yi uluslar arası piyasalarda daha da serbestleşmeye götürmüştür. Bu bağlamda değerlendirilebilecek 32 sayılı kararnamenin sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve konvertibilite sağlanması sürecinde önemi büyüktür. Bu kararname ile Türkiye sermaye hareketleri bakımından en serbest ülkelerden biri durumuna gelmiştir. 32 sayılı kararname şu durumları öngörmekteydi³⁶:

- Türkiye'de yerleşik kişiler sınırsız miktarda dövizî ellerinde bulundurma ve yurt dışına transfer etme hakkına; yabancı borsalarda kote edilmiş olan menkul değerleri almak veya yurtdışında kurulmuş bir şirkete iştirak amacıyla ya da şirket kurmak amacıyla yurtdışına döviz transfer etme hakkına; mevduatını yurtdışında tutmak amacıyla döviz transferi gerçekleştirmek veya yurtdışından borçlanmak hakkına sahip olabilecekti.

- Yukarıda Türkiye'de yerleşik kişiler için sayılan haklar yurtdışında yerleşik kişiler için de geçerli olacaktı.

³⁵ Şahin, a.g.e., s.215,216.

³⁶ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, 2.bs., Altın Kitaplar Yayınevi, 1995, s.206,207.

Bu dönemde kamu gelirleri arttırılamazken kamu giderlerindeki artışlar MB kaynaklarıyla ve iç-dış borç yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır. Yurt içi faizler yurtdışı faizlerin üzerine çıkarılmış ve ülkeye kısa süreli sermaye çekilmeye çalışılmıştır. Yurtiçinde yüksek faizle borçlanma hem özel sektör yatırımlarında dışlama etkisi yaratmış hem de özel sektörün dış piyasalardan kısa vadeli ve düşük faizli dövizle borçlanarak, bununla Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) almasına sebep olmuştur. Bu da ülkeyi borç sarmalının içine sürüklemiştir. Ödemeler bilançosu açığının da oldukça yüksek düzeylere ulaşması sonucunda bazı uluslar arası derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüşlerdir. Artan aşırı döviz talebinin MB kaynaklarının tümüyle dahi karşılanamayacağı anlaşılınca 5 Nisan 1994 İstikrar tedbirleri alınmıştır³⁷.

2.1.2.3. 1994 – 1999 Dönemi

1994-1999 dönemi 5 Nisan 1994 tarihinde alınan istikrar kararlarının uygulandığı dönem olması itibariyle önem taşımaktadır. Bununla birlikte küresel ekonomide meydana gelen krizler de Türk ekonomisi üzerinde dolaylı etkiler meydana getirmiştir. Bunlara ek olarak Gümrük Birliği'ne girilmesi ve de Marmara Bölgesi'ni vuran depremin ekonomik etkileri de bu tarih aralığına rastlamaktadır. Dolayısıyla bu dönem gerek ulusal gerek uluslar arası pek çok gelişmenin etkilerini yansıtmaktadır.

2.1.2.3.1. 5 Nisan 1994 Kararları ve Uygulamaları

Yukarıda gelişim süreci açıklanan ve ekonominin buhrana sürüklenmesi neticesinde alınan 5 Nisan ekonomik istikrar kararlarıyla hedeflenenleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür³⁸:

³⁷ Şahin, **a.g.e.**, s.217,218.

³⁸ Eğilmez ve Kumcu, **a.g.e.**, s.379,380.

- Ek vergi almak suretiyle kamu gelirlerinin arttırılması,
- Ücret artışlarının enflasyon oranının altında tutulması gibi çeşitli bütçe kısıntılarına gidilerek kamu giderlerinin azaltılması,
- Bu politikalar neticesinde kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi,
- TL'nin dolar karşısında değerenmesinin önlenmesi,
- Hazine borçlanmasını cazip hale getirmek için ilk olarak enflasyon oranının çok üzerinde faiz oranı uygulanması ve zamanla bu faizin düşürülmesi,
- Bütün bu politikaların neticesinde enflasyon oranının makul seviyelere indirilmesi.

Konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki grup altında toplanmış bir takım uygulamalar içeren 5 Nisan kararları ön hazırlık çalışması yapılmadan alınan kararlar olması sebebiyle bir niyet mektubu niteliğinde ifade edilmektedir³⁹.

Ülke örnekleri başarılı bir istikrar programının şu beş özelliği taşıması gerektiğini göstermiştir: sıkı para ve maliye politikası, fiyat ve ücret kontrolleri, döviz kurunun nominal çıpa olarak seçilmesi, ticaret, finans piyasaları ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve kamu kesiminin yeniden yapılandırılması. 5 Nisan kararları bu anlamda incelendiği zaman ilk altı ay boyunca sıkı para ve maliye politikası uygulamaları sonucunda hedeflerin tutturulduğu, ancak sonrasında bu başarının devam ettirilemediği; ücret ve fiyat kontrolleri anlamında kamunun denetim altında tutulmasına karşın özel sektörün aynı denetimden uzak kaldığı; döviz kurunun nominal çıpa seçilip kur istikrarının sağlanmış olmasına karşın enflasyonun düşürülemediği; dış borç servisinin azalmak yerine arttığı görülmektedir⁴⁰.

³⁹ Uludağ ve Arıcan, **a.g.e.**, s.63.

⁴⁰ Ayşe Sema Bahçeci, “Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları:Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi”, **DPT Uzmanlık Tezi**, 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html> , 8 Mayıs 2008, s.129,130.

2.1.2.3.2. 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizlerinin Türkiye'ye Etkisi

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan ve hızla yayılan krizin ardından 1998 yılında da Rusya'da ekonomik ve siyasi alanda ortaya çıkan kriz, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. İMKB endeksi % 13.12 oranında 393 puan gerilemiş ve 2603 puana düşmüştür. Bu durum endeksin dolar bazında iki yıl önceki seviyesine gerilemesine sebep olmuştur⁴¹.

1995 yılında ülkede erken genel seçimler nedeniyle genişletici para ve maliye politikası uygulamalarının söz konusu olduğu dönemde, ihracattaki 3.5 milyar dolarlık artış karşısında ithalatta 12.5 milyar dolarlık bir artış gerçekleşmiş ve bu durum Türk lirasının değerinin düşmesine sebep olmuştur⁴².

1994 – 1999 dönemi içerisinde değinilebilecek bir diğer önemli olay da 1998 yılında IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması'dır. 18 ay süreli olan bu program, IMF kaynaklarından herhangi bir kredi talebinde bulunmaksızın 3 ayda bir makro göstergelerin birlikte gözden geçirildiği ve kamuoyunun bilgilendirildiği bir program niteliğini taşımaktaydı⁴³.

2.1.2.3.3. Türkiye'nin DTÖ'ye Üyeliği

Dönemin önemli gelişmelerinden bir diğeri de ticari serbestleşme kapsamında Türkiye'nin GATT'ın bir uzantısı olan DTÖ'ye ve Gümrük Birliği'ne üyeliğidir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), ticaretin serbestleştirilmesi ve düzenli işlemesi amacıyla oluşturulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) 1.1.1995 tarihinde kurumsal bir yapıya kavuşturulması sonucu ortaya çıkan örgüttür. Örgüt şahıslar ve firmalar arasındaki ihtilaflarla değil, devletler arasındaki ihtilaflarla

⁴¹ Rıdvan Karluk, Özgür Tonus ve Nazım Çatalbaş, "Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye", (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/tonus.pdf>, 8 Mayıs 2008, s.9.

⁴² Necdet Serin, "Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikaları", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Turhan Kitabevi, 1998, s.325.

⁴³ Uludağ ve Arıcan, **a.g.e.**, s.64.

ilgilenir. Örgütün anlaşmazlıkları en kısa sürede ve nihai karara bir itiraz gelmeyecek biçimde çözüme ulaştırması amaçlanmıştır⁴⁴.

Türkiye'nin DTÖ'ye üyeliği 26.3.1995 tarihinde resmi olarak gerçekleşmiştir. DTÖ anlaşması kapsamında yer alan anlaşmalar şu şekilde sıralanabilmektedir⁴⁵:

Ek 1 – Çok Taraflı Ticaret Anlaşması

Ek 1A – Mal Ticaretinde Çok Taraflı Anlaşmalar

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994
- Tarım Anlaşması
- Tekstil ve Giyim Anlaşması
- Ticarette Teknik Engeller Anlaşması
- Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması
- Bitki ve Hayvan Sağlığı Tedbirleri Uygulama Anlaşması
- Menşe Kuralları Anlaşması
- İthalat Lisansları Anlaşması
- Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması

Ek 1B – Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ve Ekleri

Ek 1C – Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması

Ek 2 – Anlaşmazlıkların Çözümlemesi Konusundaki Kural ve Yöntemleri
Belirleyen Mutabakat Metni

Ek 3 – Ticaret Politikalarını gözen Geçirme Mekanizması

Ek 4 – Çoklu Ticaret Anlaşmaları

GATT'ın oluşturulmasından itibaren 4 adet konferans ve 4 adet çok taraflı ticaret müzakeresi yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan Uruguay Turu sonrasında sanayi ürünlerinin ithalatına uygulanan tarifelerin 1.1.1995 tarihinden başlamak

⁴⁴ Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), **Dünya Ticaret Örgütü**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/15.pdf> , 6 Mayıs 2008, s.198.

⁴⁵ Rıdvan Karluk, **Uluslar arası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 4.bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s. 155-157.

üzere dört sene içinde ortalama % 34 oranında indirim yapılmış olacak şekilde indirilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁶.

Uruguay Turu'nda uzlaşma sağlanan tarifelerin düşürülmesi sürecinin sonunda gelişmiş ülkelerde %6.3'ten %3.8'e, gelişmekte olan ülkelerde %15.3'ten %12.3'e ve geçiş dönemindeki ekonomilerde de %8.6'ın % 6'ya düşmesi amaçlanmıştır. İthalatçı ülkeler ciddi anlamda zarara uğramaları durumunda sanayilerini tarifelere ek olarak tarife dışı engellerle de koruyabileceklerdir⁴⁷.

2.1.2.3.4. Türkiye'nin Gümrük Birliği Üyeliği

Türkiye AB ile imzaladığı Gümrük Birliği anlaşması da bu dönem kapsamında yer almaktadır. 1959 yılında tam üyelik için Avrupa ekonomik Topluluğu'na (AET) başvuran Türkiye'nin başvurusu, yeterli gelişmişlik düzeyine sahip olunmadığı gerekçesiyle reddedilmiş ve 1963'te nihai hedefi Türkiye'nin topluluğa tam üyeliği olan Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında Türkiye – AB ilişkileri sadece malların serbest dolaşımı ile sınırlı tutulmamakta; malların yanı sıra işgücü, hizmet ve sermayenin dolaşımı kapsamında da Türkiye'nin birlikle bütünleşmesini öngörmektedir. Bu sebeple hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç dönem sonucunda tam üyeliğe ulaşılabileceği öngörülmüştür. Geçiş dönemi sonunda da taraflar arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanması düşünülmüştür⁴⁸.

Nitekim Ankara anlaşmasının öngördüğü biçimde 6 Mart 1995'te Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği üzerine yöntem ve koşullar görüşülmüştür ve 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla de uygulanmaya başlamıştır. Böylelikle AB Türkiye'ye karşı uygulamakta olduğu tekstil ihracat kotaları ve petrol ürünlerindeki tarife

⁴⁶ Ali Turhan, Dünya Ticaret Örgütü, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kutup/ticaret/turhana/dto.html> , 6 Haziran 2008, s.5.

⁴⁷ Demet Çak ve Murat Çak, **Gümrük Birliği'nin Getirdikleri ve Götürdükleri:Dış Ticaret Vergileri ve İhracat Gelirleri Analizi**, İstanbul, İTO Yayını, Yayın No.:2007-68, 2007, s.25.

⁴⁸ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri**, TÜSİAD Yayın No.: TÜSİAD-T/2003-10-364, 2003, s.27.

kontenjanları kaldırmıştır. Türkiye de AB'ye karşı sanayi malları üzerindeki tarifeleri sıfıra indirmiş⁴⁹ ve üçüncü ülkelere karşı birliğin uyguladığı tarifeleri kabul etmiştir⁵⁰.

2.1.2.4. 2000'li Yıllar

Türkiye ekonomisinde bu dönemin en önemli özelliği 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleridir. IMF ile 1999 yılında yapılan ve 2000 yılı başından itibaren üç sene sürecek olan stand-by anlaşması kapsamında Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) başlatılmış, ancak krizlerin patlak vermesi sebebiyle 2001 yılında yeni bir program hazırlanarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yürürlüğe konmuştur.

Aralık 1999'da Türkiye Dünya Bankası ve IMF'nin desteğini alarak üç haneli rakamlara ulaşan enflasyonu düşürmek için dezenflasyon programı uygulamaya yönelik olarak IMF'ye bir niyet mektubu vermiştir⁵¹. Türkiye'de kronikleşen enflasyonu düşürmeye yönelik olarak uygulamaya konulan bu programın temel hedefleri şöyle sıralanabilir⁵²:

- Para, maliye, kur ve gelir politikalarının birlikte uygulanması ile TÜFE'nin 2000 yılı sonunda % 25, 2001 yılı sonunda % 12 ve 2002 yılı sonunda da % 7 seviyesine çekilmesi hedeflenmekteydi.
- Kamu harcamaları kısılacak ve faiz oranları daha düşük bir seviyeye çekilecekti.
- Programın ilk 18 aylık döneminde (1 \$+0.77 Euro)'dan oluşan bir kur sepeti, ikinci 18 aylık döneminde ise genişleyen bir bant sistemi uygulanacaktı. 2000

⁴⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslar arası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, 13.bs., İstanbul, 1999, s.274.

⁵⁰ Hilal Ağacıkoğlu, "Gümrük Birliği ve Dış Ticaret Politikası", **Gümrük Birliği Sürecinde Politikalar ve Uygulamalar**, 1.bs., Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Yayını, 1998, s.28.

⁵¹ Bülent Güloğlu, "İstikrar Programından İstikrarsızlığa-Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Kriz Özel Sayısı:1, Eylül-Ekim 2001, s.1.

⁵² Esra Siverekli Demircan ve Meliha Ener, "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri", (Çevrimiçi) <http://biibf.comu.edu.tr/edemircan/menem.pdf>, 8 Mayıs 2008.

yılı için % 5.5 büyüme, 28.3 milyar dolar ihracat, 46 milyar dolar ithalat hedeflenmekteydi.

- Özelleştirmeye hız verilecek; sosyal güvenlik, bankacılık ve vergi politikası alanlarında yapısal reformlar gerçekleştirilecekti.

Programın uygulanmaya başlamasından sonra her ne kadar hedefler tam anlamıyla tutturulamamış olsa da enflasyonun iki haneli rakamlara düşmesi ve faiz oranlarındaki düşüşler iyimser bir ortam yaratmıştı. Ancak enflasyonun hedeflenen seviye çekilememesi sonucunda döviz kuru artışının enflasyonun altında kalması Türk lirasının aşırı değerlenmesine yol açtı ve bu da ihracatta önemli bir gelişme olmazken ithalatta büyük oranda artış gerçekleşmesine sebep oldu. Dış ticaret açığının büyümesi mali piyasalarda da bir likidite sorunu meydana getirdi ve son olarak Kasım 2000’de durum içinden çıkılmaz bir hal aldı⁵³.

Uygulanmaya başladığı ilk yılın sonunda kriz meydana gelen EMP’nin uygulamasında bazı başarısızlıklar olduğu tartışılmaz bir gerçektir. EMP’nin başarısızlığına sebep olan uygulamalar aşağıdaki gibi ifade edilebilir⁵⁴:

- Program enflasyonu düşürmeyi hedeflerken büyüme oranının da artacağını öngörmekteydi. Bu ise tüketim artışıyla mümkündü. Ancak faiz oranlarındaki hızlı düşüş sonucu iç talepteki artış özellikle de dayanıklı tüketim malları talebini arttırdı. Bu da ithalatın artmasına sebep oldu.

- TL’deki aşırı değerlenme ihracatta duraklamaya sebep olurken, ithalattaki artışın arttırdığı cari açığın kapatılması için çare dış kaynaktı. Ancak 2000 yılı içerisinde yabancı yatırım çok sınırlı gerçekleşmişti ve ülkeden yabancı sermaye çıkışı da yüksek seviyelerdeydi.

⁵³ Famil Şamiloğlu, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/55malicozum/10%20-%2055%20familsamiloglu.doc> , 8 Mayıs 2008, s.2.

⁵⁴ Ercan Uygur, “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf> , 8 Mayıs 2008, s.10,13,14.

Kasım 2000’de bankacılık sisteminden kaynaklanan bu kriz 2001 Şubat’ında yukarıda açıklanan durumun devam etmesi sonucunda bir döviz krizine dönüşmüştür⁵⁵. Bu kriz mali sektörden reel sektöre ekonominin her alanına yayılmıştır. Krizin etkilerinin giderilmesi ve ekonominin bu durumdan kurtarılması amacıyla EMP’ ye son verilmiş, Temmuz 2001’den altı ay önce TL serbest dalgalanmaya başlamış ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın (GEGP) uygulanmasına karar verilmiştir. GEGP ile dalgalı kur sistemi ile enflasyonla mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi ve buna uygun gelir politikası uygulanması, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve reel sektörle bağlantısının oluşturulması, kamu finansman dengesinin bir daha bozulmayacak biçimde düzeltilmesi ve bütün bunların şeffaflık ilkesi dâhilinde gerçekleştirilmesi temel hedefler olarak belirlenmiştir. Ayrıca reel sektör için de bir takım kararlar alınmıştır. Buna göre; ihracatın arttırılması amacıyla bürokratik işlemlerin azaltılması, Eximbank kredi kaynaklarının arttırılması ve ihraç ürünleri üzerinden alınan KDV’nin geri ödemelerinin hızlandırılması öngörülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların arttırılmasına yönelik olarak ise bürokratik işlemlerin azaltılması için Eylem Planı hazırlanması ve uluslar arası tahkim ile ilgili kanun çıkarılması öngörülmektedir⁵⁶.

Yine bu dönemde hazırlanarak uygulamaya konulan Sekizinci BYKP’de yer alan dış ticaret politika hedefleri şunlardı⁵⁷:

- Dünya ticaret eğilimine paralel ve rekabet gücünü arttırıcı politikalar uygulanmak suretiyle ihracat yapısının güçlendirilmesi
- Yoğun emek ve hammadde kullanılan tüketim malları üretim yapısından, bilgi ve teknoloji ağırlıklı üretim yapısına geçilmesi ve dünya pazarlarında rekabet gücünün arttırılması,

⁵⁵ Zeynep Karaçor, “Öğrenen Ekonomi Türkiye:Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CZeynep%20KARA%C3%87OR%5CKARA%C3%87OR,%20ZEYNEP.pdf , 8 Mayıs 2008, s.388.

⁵⁶ Pelin Ataman Erdönmez, “Türkiye’de 2001 yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılanma”, **Bankacılar Dergisi**, S:47, 2003, s.1.

⁵⁷ DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2000, s.33,34.

- Eximbank kredilerine kaynak sağlanması yeterli düzeylerde gerçekleştirilerek ihracatın finansmanına katkıda bulunulması,
- İmalat sanayinin temeli olan KOBİ'lerin dış rekabet gücüne karşı ayakta durabilmeleri amacıyla teşvik ve yardımların sağlanması,
- İthalatta haksız rekabetin önlenmesi amacıyla gerekli çalışmaların yapılması.

Bu plan döneminin sonunda ihracatın yıllık ortalama % 11'lik artışla 2005 yılında cari fiyatlarla 46.5 milyar dolara; ithalatın da yıllık % 10'luk artışla 2005 yılı sonunda cari fiyatlarla 79 milyar dolara ulaşması ve böylelikle de ihracatın ithalatı karşılama oranının % 63 olarak gerçekleşmesi öngörülmekteydi⁵⁸.

1960'ların başında planlı ekonomiye geçişle başlayan, ancak 1980 sonrası serbestleşme hareketleriyle eski önemini yitiren kalkınma planlarının 2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncusunda sanayi sektörüne ilişkin temel hedefler şu şekilde belirlenmiştir⁵⁹:

- İmalat sanayinin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmede temel güç haline getirilmesi,
- Katma değeri yüksek üretim gerçekleştirecek ekonomik yapının oluşturulması suretiyle dünya ihracatından daha fazla pay alınması,
- Üreticilerin haksız rekabete karşı korunmaları amacıyla uygun dış ticaret politikaları uygulayabilmeleri için, ticari sır niteliği taşımayan bilgilere ulaşımın kolaylaşmasını ve şeffaflığı sağlayacak altyapının sağlanması,
- Tekstil, hazır giyim, cam, mobilya gibi sektörlerde değişik tasarımlar gerçekleştirilmesi için gerekli desteklerin verilmesi; marka oluşumu, tanıtım ve pazarlama konularında ihracatçıların desteklenmesi,
- Orta ve ileri teknoloji seviyesinde yer alan otomotiv, beyaz eşya, makine vb sektörlerde Türkiye'nin önemli bir üretim merkezi konumuna getirilmesi.

⁵⁸ A.e., s.40.

⁵⁹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006, s.88.

2.2. TÜRKİYE’DE UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN SONUÇLARI

İthal ikamesi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejilerinin uygulandıkları dönemlerde ortaya çıkan sonuçları genel olarak makroekonomik sonuçlar ve yapısal sonuçlar olmak üzere iki başlık altında toplayarak incelemek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında makro ekonomik sonuçlar kapsamında belli başlı makro göstergelerdeki gelişmeler ele alınacak; yapısal sonuçlar kapsamında ise konu itibarıyla dış ticaretin ve sanayinin yapısında meydana gelen değişimler incelenmektedir.

2.2.1. Makroekonomik Sonuçlar

İthal ikameci ve ihracata dayalı sanayileşme stratejilerinin makro ekonomik göstergeler açısından ne tür gelişme sağladığı aşağıda dönemler itibarıyla ve tablolar yardımıyla açıklanmaktadır.

2.2.1.1. İthal İkameci Dönemde Makroekonomik Göstergeler

İthal ikamesi politikalarının planlı bir biçimde uygulandığı ilk dönem olan Birinci BYKP döneminde makro ekonomide ne yönde gelişmeler olduğu aşağıda tablolar yardımıyla incelenmektedir.

Tablo 2.3: Birinci BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1963	9.7	53.5	5.0	9.3	15.1	16.2
1964	4.1	76.5	5.2	6.8	16.8	14.8
1965	3.1	81.1	5.5	6.8	17.7	15.9
1966	12.0	68.3	4.9	7.1	18.8	16.4
1967	4.2	76.3	4.7	6.1	20.1	18.1

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38> , 22 Mayıs 2009.

Tablo 2.3'te görüldüğü gibi, büyüme hızında 1966 yılındaki artış dışarıda tutulduğunda, Birinci BYKP dönemi sonuna doğru GSMH büyüme hızında azalmalar gerçekleşmiştir. Planın ilk yılı olan 1963'te %9.7 olan büyüme hızı planın son yılı olan 1967'de %4.2'ye düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı plan dönemi boyunca iniş-çıkışlar yaşamış olmakla birlikte, 1963'te % 53.5 iken 1967'de % 76.3 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın GSMH'deki payı çok ciddi değişim göstermezken, ithalatı azaltıcı politikaların planlı bir biçimde uygulandığı bu dönemde ithalatın GSMH'deki payında gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir. 1963 yılında % 9.3 olan bu oran, 1967 yılında % 6.1'e düşmüştür. Yurtiçi tasarrufların GSMH'ye oranında da artış gözlenen birinci plan döneminde, sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranında da dönem içinde dalgalanmalar olmakla birlikte artış görülmektedir.

Tablo 2.4: İkinci BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1968	6.7	65.0	2.8	4.2	21.1	19.5
1969	4.3	67.0	2.7	4.0	22.1	20.9
1970	4.4	62.1	3.1	5.0	22.1	21.8
1971	7.0	57.8	3.9	6.8	20.8	20.2
1972	9.2	56.6	4.0	7.1	21.4	22.4

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38> , 22 Mayıs 2009.

İkinci BYKP döneminde büyüme hızı dönem içerisinde düşmekle birlikte dönem sonunda % 9.2'ye çıkmıştır. Bu dönemde ihracatın GSMH'deki payında önemli bir artış görülmemiş; buna karşın ithalatın GSMH'deki payı 1968'de % 4.2 iken 1972'de %7.1'e yükselmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da ihracatın ithalatı karşılama oranı 1968'de %65 iken 1972'de %56,6'ya düşmüştür. Yurtiçi tasarrufların GSMH'deki payında dönemin başında ufak bir artış olmakla birlikte dönem sonu itibariyle dikkate değer bir artış gözlenmemektedir. Sabit sermaye yatırımlarının payında ise bir artış durumu söz konusudur.

Tablo 2.5: Üçüncü BYKP Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1973	4.9	63.1	4.7	7.5	21.5	22.2
1974	3.3	40.6	4.0	9.9	19.6	20.8
1975	6.1	29.6	3.0	10.0	19.6	22.6
1976	9.0	38.2	3.7	9.6	22.5	25.7
1977	3.0	30.2	2.9	9.5	20.4	27.2

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38>, 22 Mayıs 2009.

Petrol krizini kapsayan Üçüncü BYKP döneminde GSMH büyüme hızı dalgalanmalar yaşamıştır. 1973 yılında %4.9 olan büyüme hızı 1975 ve 1976 yıllarında artmakla birlikte, 1977 yılında % 3'e düşmüştür. Bu dönemde petrol fiyatlarındaki aşırı artışlar ithalatın GSMH içindeki payını arttırmış, ihracatın GSMH'deki payı azalmış ve bunun sonucu olarak da ihracatın ithalatı karşılama oranında yarı yarıya azalış gerçekleşmiştir. Zira, bu oran 1973 yılında % 63.1 iken dönem sonunda % 30.2'ye düşmüştür.

Yine bu dönemde yurtiçi tasarrufların GSMH'deki payında azalış gerçekleşirken; sabit sermaye yatırımlarının GSMH'deki payında artış gerçekleşmiş ve bu oran % 22.2'den % 27.2'ye yükselmiştir.

2.2.1.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Döneminde Makroekonomik Sonuçlar

Temel mantığı serbestleşme hareketleri ile dışa açık bir ekonomi oluşturulması ve üretim ve ihracat kapasitesinin artırılması olan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, Türkiye'de uygulanmaya başladığı 1980'den itibaren makro ekonomik göstergelere yansımıştır. Aşağıda dönemler itibariyle 1980 sonrasında Türkiye'de makro ekonomik göstergelerdeki gelişmelerin seyri ele alınmaktadır.

1980-1989 dönemine ilişkin bazı göstergelerin yer aldığı Tablo...da da görüleceği gibi, 1970'lerin sonunda yaşanan bunalım ekonomisi 1980 yılına

GSMH’de küçülme olarak yansımıştır. Aşamalı olarak gerçekleştirilen dışa açılma politikalarının uygulandığı bu dönemde, dönem içerisinde GSMH büyüme hızında artışlar söz konusu olmuş; ancak dönemin son iki yılında azalma gerçekleşmiştir. İhracatın GSMH içindeki payı dönem içinde seneden seneye artış göstermiş; ithalattaki kısıtlamaların kaldırılması neticesinde ithalatta artış yaşanmış; ihracatın ithalatı karşılama oranı da ciddi artış göstermiştir.

Tablo 2.6: 1980-1989 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1980	-2.8	36.8	4.3	11.6	16.0	21.8
1981	4.8	52.6	6.6	12.5	18.3	19.8
1982	3.1	65.0	8.9	13.8	17.1	19.2
1983	4.2	62.0	9.5	15.3	16.5	20.1
1984	7.1	66.3	12.1	18.2	16.5	19.3
1985	4.3	70.2	11.9	17.0	18.9	20.1
1986	6.8	67.1	9.9	14.8	21.9	22.8
1987	9.8	72.0	11.9	16.5	23.9	24.6
1988	1.5	81.4	12.9	15.8	27.2	26.1
1989	1.6	73.6	10.8	14.7	22.1	22.5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38> , 22 Mayıs 2009.

Yine bu dönemde sanayileşmenin temel şartı olan yurtiçi tasarrufların GSMH’deki payı % 16’dan % 22.1’e yükselmiş; sabit sermaye yatırımlarında önemli bir artış yaşanmamıştır.

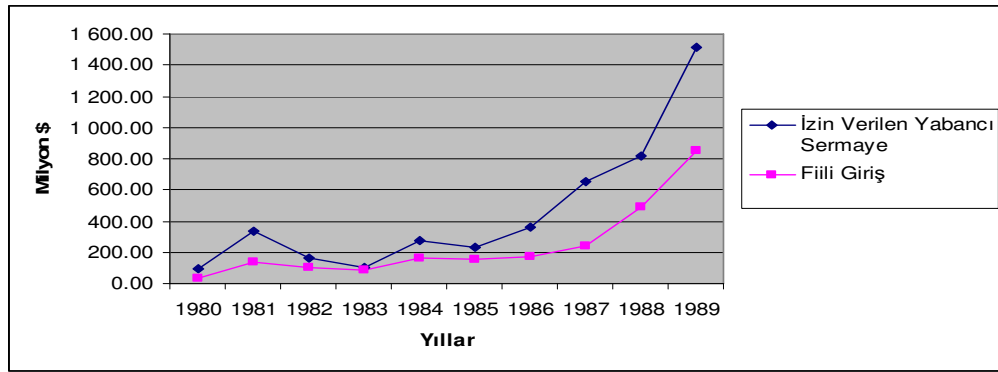
Tablo 2.7: 1980–1989 Yabancı Sermaye Gelişmeleri

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon ABD \$)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (Kümülatif)	Fili Giriş (Milyon \$)
1980	97.00	78	35
1981	337.51	109	141
1982	167.00	147	103
1983	102.74	166	87
1984	271.36	235	162
1985	234.49	408	158
1986	364.00	619	170
1987	655.24	836	239
1988	820.52	1 172	488
1989	1 511.94	1 525	855

Kaynak: T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser_ist.htm , 8 Mayıs 2008.

Tablo 2.7’de serbestleşme hareketlerinin ilk dönemi olan 1980–1989 döneminde Türkiye’de yabancı sermayedeki gelişimi gösteren bir takım değerler yer almaktadır. Değişimi görsel olarak ifade etmek amacıyla bu tablodaki değerlerle oluşturulan Grafik 2.1’den hareketle, Türkiye’de fiili yatırımların izin verilen yatırımların altında gerçekleşmesi, yatırımcıların anılan dönemde Türkiye’de yatırım yapma konusunda bir takım tereddütlerinin olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanında grafikten, çerçeve kararlarında 1986 yılında yapılan değişikliklerin olumlu etkilerini görmek de mümkündür. 1987 yılından itibaren hem izin verilen sermaye hem de fiili girişler ciddi bir biçimde artış göstermiştir.

Grafik 2.1. 1980–1989 Döneminde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden yararlanarak düzenlenmiştir.

1989-1994 döneminde GSMH büyüme hızı dalgalı bir seyir izlemiştir. Dönemin son yılı olan 1994’te yaşanan bunalımın etkisiyle ekonomide % 6.1 küçülme yaşanmıştır. GSMH’de ihracatın payı dönem içinde düşüş, ithalatın payı artış göstermiş; bunun neticesinde dönemin son yılı olan 1994 yılı dışında ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür.

Tablo 2.8: 1989-1994 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1989	1.6	73.6	10.8	14.7	22.1	22.5
1990	9.4	58.1	8.6	14.8	22.0	22.6
1991	0.3	64.6	9.1	14.0	21.4	23.7
1992	6.4	64.3	9.3	14.5	21.6	23.4
1993	8.1	52.1	8.6	16.5	22.7	26.3
1994	-6.1	77.8	13.7	17.6	23.1	24.5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38> , 22 Mayıs 2009.

1994-1999 dönemi gerek ulusal gerekse uluslar arası ekonomik açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1994 yılında yaşanan bunalım sonrasında alınan 5 Nisan istikrar kararlarının uygulanmaya başlandığı dönem olan bu dönemde, Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinin yaşanması ihracatta daralmaya sebep olmuştur. 1994 yılında % 13.7 olan ihracatın GSMH'deki payı dönem içerisinde düşüş göstermiş, dönem sonu itibariyle de % 14.4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği de bu döneme rastlamaktadır. Bu dönemde ithalatın GSMH'deki payında ciddi artışlar göze çarpmaktadır. 1994 yılında % 17.6 olan bu oran, 1998 yılı hariç, dönem içinde seneden seneye artış göstermiş ve 1999 yılında % 27.3 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranında bu gelişmelerin doğal sonucu olarak düşüş gerçekleşmiştir.

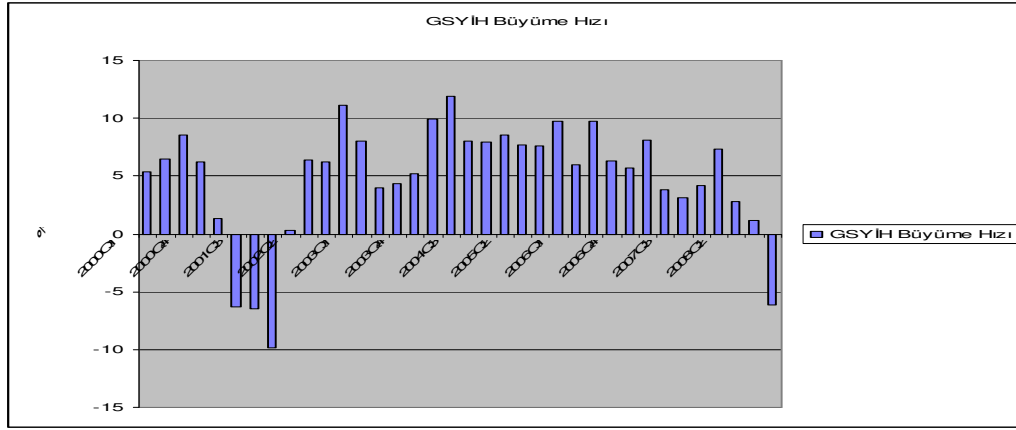
Tablo 2.9: 1994-1999 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (1968=100)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/ GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH
1994	-6.1	77.8	13.7	17.6	23.1	24.5
1995	8.0	60.6	12.7	21.0	22.1	24.0
1996	7.1	53.2	12.6	23.8	19.9	25.1
1997	8.3	54.1	13.7	25.2	21.3	26.3
1998	3.9	58.7	13.1	22.2	22.7	24.3
1999	-6.1	65.4	14.4	27.3	21.2	22.1

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.435, 673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ctl38> , 22 Mayıs 2009.

1999 yılında ekonomik açıdan büyük hasara sebep olan deprem, ekonominin % 6.1 küçülmesine sebep olmuştur. Zira, deprem sanayide azımsanamayacak kadar önemli bir paya sahip olan Marmara Bölgesi'ni vurmuştur. Depremin kapsadığı yedi ilin ülke GSYİH'si içindeki payı %34.7, sanayi katma değeri içindeki payı da % 46.7 idi. Deprem bu bölgedeki altyapı, mamul-yarı mamul mal stoklarını, makine-teçhizatı tahrip ederek ülke ekonomisine büyük zarar vermiştir. Ayrıca bu dönemde yabancı sermaye girişleri de çok düşük seviyelere inmiştir⁶⁰.

Grafik 2.2: 2000 Sonrası Dönemde GSYİH Gelişme Hızı (1998 Fiyatlarıyla, %)

Kaynak: TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 22 Mayıs 2009.

Not: Grafik TCMB web sitesinden alınan istatistikler kullanılarak oluşturulmuştur.

2000 – 2008 dönemi GSYİH büyüme hızını gösteren Grafik 2.2’de 2000 Kasım-2001 Şubat krizinin ekonomide sebep olduğu küçülme görülmektedir. Krizin etkisiyle 2001 yılının ilk çeyreğinde büyüme hızında ciddi bir azalış, son üç çeyrekte ise ekonomik küçülme yaşanmıştır. Ayrıca son dönemde yaşanmakta olan global ekonomik krizin sebep olduğu büyüme hızındaki azalma ve 2008’in son çeyreğindeki küçülme de grafikte görülebilmektedir.

Grafik 2.2’de de görülebileceği gibi, 2002–2006 yılları arası Türkiye ekonomisinde makro göstergeler incelendiğinde, bu dönemin yüksek ve istikrarlı büyüme açısından Cumhuriyet tarihinin en iyi dönemi olduğu söylenebilir. Öyle ki,

⁶⁰ Rıdvan Karluk, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, TCMB İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Eğitim Müdürlüğü, Ankara, 2001, (Çevrimiçi) <http://tcmb.gov.tr/> , 9 Mayıs 2008, s.105.

GSMH 182.9 milyar dolardan 399.7 milyar dolara yükselmiş ve yıllık ortalama büyüme hızı %7.5 olarak gerçekleşmiştir. Dış ekonomik ilişkilerin de gelişme gösterdiği bu dönemde, hızla artan cari açığa artan enerji fiyatlarının da etkisi olmuştur⁶¹.

Grafik 2.2’de de görülmektedir ki dokuzuncu Kalkınma Planı’nın ilk uygulama yılı olan 2007 yılında GSYİH büyüme hızında dönemler itibariyle azalış söz konusudur. İlk çeyrekte %8.1 olan büyüme hızı son çeyrekte %3.6’ya düşmüştür. GSYİH’deki düşüş 2008 yılında da devam etmiş, küresel krizin sebep olduğu durgunluğun etkisiyle ilk çeyrekte %6.7 olan büyüme hızı üçüncü çeyrekte %0.5’e düşmüştür. Bununla birlikte 2008 yılı son çeyreğinde büyüme hızı 2007 yılının aynı dönemine göre %6.2 daralmış, 2008 yılı toplam büyüme hızı %1.1 olarak gerçekleşmiştir⁶².

2002–2006 yılları arasında büyüme için itici güç olan sanayi sektöründe de bu dönemde düşüşler görülmektedir. Ekonomik değişimin belirleyicisi olan makine-teçhizat, radyo-TV cihazları, kimya gibi ileri teknoloji ürünleri içeren imalat sanayi alt dallarında üretim, istihdam ve verimlilik değerlerinde düşüşler yaşandığı gözlenmiştir⁶³.

İmalat sanayiine bakıldığında, 1980’lerin başında %47 olan tüketim malları sanayinin payının 1990’lı yıllarda %35 civarında olduğunu ve 2000’li yıllarda da bu oranın %30’un altına indiği görülmektedir. Bununla birlikte ara malları üreten sanayi dallarının sanayi üretimindeki ağırlığı yükselmiştir. Ancak yatırım mallarında aynı yükseliş görülmemiştir. Yatırım malları üretiminin sanayi üretimi içindeki payı 1983 yılında %18.6 iken 1997 yılında %22.6 ve 2000 yılında da %22.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu tablodan da anlaşılabacağı gibi Türkiye sanayileşmede ilk aşamayı

⁶¹ Şahin, a.g.e., s.271,272.

⁶² Garanti Bankası Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü, “Dünyada Ekonomi”, **Garanti Dergisi**, (Çevrimiçi) http://download.garanti.com.tr/garanti_dergisi/garanti_dergisi_0409.pdf, 2 Mayıs 2009, Nisan 2009.

⁶³ TÜSİAD, **2008 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/2007-12-451, 2007, s. 14.

geçmiş ve tüketim mallarında kendi ihtiyacını karşılayacak ve ihracat yapacak üretim düzeyine ulaşmıştır. Ancak ara ve yatırım malları için aynı durum söz konusu değildir. Bu alanda Türkiye ithalata bağımlı bir yapı sürdürmektedir⁶⁴.

Bu dönem kapsamında üzerinde önemle durulması gereken gelişmelerden biri de 2008 yılında Amerika’da patlak veren ve öngörülenin tersine tüm dünyaya ve Türkiye’ye de yayılan küresel krizdir.

Türkiye 1980’lerden günümüze liberalleşme sürecinde 1994 krizi, 2001 krizi gibi ekonomiyi derinden etkileyen deneyimler yaşamıştır. Son günlerde ise 2008’de Amerika’da dev finans şirketlerinin iflasıyla iyice patlak veren ve hızla tüm dünya ülkelerine yayılan küresel krizin etkileri yaşanmaktadır. Yalnız bu kriz Türkiye’nin daha önceki deneyimlerinden farklılık göstermektedir. 1994 krizi, yukarıdaki açıklamalarda da değinildiği üzere, kamu açıklarının Merkez Bankası kaynaklarıyla ve kısa vadeli yabancı parayla karşılanması ve aşırı liberal politikaların izlendiği finansal kesimde sıcak paranın ani çıkışıyla bazı bankaların çöküşü şeklinde kendini göstermişti. 2001 krizinde yaşanan durum da bankacılık kesimindeki denetimsizlik neticesinde, bankaların açık pozisyonlarının artması, özel finans kuruluşlarının bilançolarındaki riskin artması ve bu süreçte döviz kurundaki aşırı artışın beraberinde getirdiği ödeme güçlüğü ile finans kesiminde çöküşün gerçekleşmesi şeklindeydi. Oysa 2008 krizi bankacılık kesiminden ziyade, Türkiye’nin 2003 yılından itibaren uluslararası ilişkilerinde hâkim olan reel kesimde kendini göstermektedir. Ayrıca, 2008 krizinin Türkiye’deki etkisi 1994 ve 2001 krizleri gibi ani bir çöküş şeklinde değil, zamana yayılmış bir durgunluk şeklinde gerçekleşmektedir⁶⁵. Bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, Türk sanayii bu krizden derin darbeler almış; dünya genelinde yaşanan durgunluğun ihraç mallarına olan talebi düşürmesinin yanında yurtiçinde de durgunluk sebebiyle yaşanan iç talep daralması sanayi üretiminin ciddi azalışlarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

⁶⁴ Şahin, a.g.e., s.355.

⁶⁵ Mustafa Sönmez, **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**, Alan Yayıncılık, 1.bs., Nisan 2009, s.99,100.

TCMB verilerinden⁶⁶ hesaplanan değerlere göre, imalat sanayinde 2008'in son çeyreğinde bir önceki senenin aynı çeyreğine göre %10.8, inşaat sektöründe 2008'in son çeyreğinde bir önceki senenin aynı çeyreğine göre %13.4 ve GSYİH'de 2008'in son çeyreğinde bir önceki senenin aynı çeyreğine göre %6.2 azalış meydana gelmiştir. Tarım sektöründe ise aynı dönemler için %4.6'lık bir artış söz konusudur.

TÜİK verilerinden⁶⁷ yapılan hesaplamalara göre, 2009 yılının Ocak ayında 2008'in aynı ayına göre yatırım malları ihracatında %35.3; aramaları ihracatında %22.9; tüketim malları ihracatında %27.7; toplam ihracatta ise % 26 azalış meydana gelmiştir. 2009 yılının Şubat ayında da bir önceki yılın aynı ayına göre yatırım malları ihracatında %50.4; aramaları ihracatında %13.4; tüketim malları ihracatında %31.5; toplam ihracatta da %24.9 azalış yaşanmıştır.

Türkiye'nin ithalatında da küresel krizin etkisiyle özellikle 2008'in son çeyreğinde ciddi azalışlar söz konusu olmuştur. Bu azalışlar iç talepte meydana gelen azalmanın etkisiyle düşen yurtiçi üretimin girdi talebindeki azalmayla açıklanabilir. Bununla birlikte yine TÜİK verileriyle yapılan hesaplamalara göre, 2009'un Ocak ayında bir önceki senenin aynı ayına göre yatırım malları ithalatında %45.1; aramalı ithalatında %44.5; tüketim malı ithalatında %32.1; toplam ithalatta da %43.3 azalış meydana gelmiştir. Yine 2009'un Şubat ayında bir önceki senenin aynı ayına göre yatırım malları ithalatında %40.5; aramalı ithalatında %50.4; tüketim malı ithalatında %38.2 ve toplam ithalatta da %47.6 azalış meydana gelmiştir.

2.2.2. Yapısal Sonuçlar

Türkiye ekonomisinde planlı olarak 1960'ların başından 1980'e kadar uygulanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin ve 1980'lerden günümüze uygulanan serbestleşmeye dayalı ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemler itibariyle ortaya çıkardığı yapısal sonuçlar da dış ticaretin

⁶⁶ TCMB Resmi web sitesi, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 17 Mayıs 2009.

⁶⁷ TÜİK resmi web sitesi, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 17 Mayıs 2009.

yapısında ve sanayinin yapısında meydana gelen değişiklikler olarak iki kısımda incelenecektir. Burada amaç, literatürde dış ticaret teorileri kapsamında ele alınan bu stratejilerin uygulandığı dönem kapsamında dış ticaret göstergelerinde nasıl bir etki yarattığını; gelişmekte olan ülkelerin temel amacı olan sanayileşme hedefine dönük olan bu stratejilerin sanayi sektörünün yapısını nasıl etkilediğini ortaya koyabilmektir.

2.2.2.1. İthal İkameci Dönemde Yapısal Sonuçlar

İthalatın kısılarak veya tamamen kesilerek üretimin yurtiçinde sağlanması mantığına dayanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin, Türkiye’de uygulandığı planlı dönem boyunca amacına ulaşmadaki başarısını ve ekonomide gerek sanayinin gerekse dış ticaretin yapısında ne tür değişimler meydana getirdiğini incelemek amacıyla, kalkınma planları dönemlerinde uygulanan politikaların bu dönemlerde meydana getirdiği değişiklikler aşağıda incelenmektedir.

2.2.2.1.1. Dış Ticaretin Yapısı

Birinci BYKP dönemine ait olan ithalat, ihracat rakamları ve dış ticaret dengesinin yer aldığı Tablo 2.10 incelendiğinde, bu dönemde ithalatta dönem içinde dalgalanmalar söz konusu olmakla birlikte dönem başı ve dönem sonu değerleri arasında ciddi bir fark gerçekleştirilemediği görülmektedir. İhracatta ise dönem boyu artış gözlenmiştir. Dış ticaret açığı ise azalan bir seyir izlemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki artış da birinci planın dış ticaret üzerinde olumlu etkisinin bir göstergesidir.

Tablo 2.10: Birinci BYKP Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1963	368 087	-3.4	687 616	11.0	- 319 529	1 055 703	53.5
1964	410 771	11.6	537 229	-21.9	- 126 458	948 000	76.5
1965	463 738	12.9	571 953	6.5	- 108 215	1 035 691	81.1
1966	490 508	5.8	718 269	25.6	- 227 761	1 208 777	68.3
1967	522 334	6.5	684 669	-4.7	- 162 335	1 207 003	76.3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (Çevrimiçi)
http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 22 Mayıs 2009.

Birinci BYKP döneminde mal grupları itibariyle gerçekleştirilen ithalat değerlerinin yer aldığı Tablo 2.11’de de görüldüğü gibi, İthal ikamesinin uygulama dönemi olan bu dönemde hammadde ithalatında dönem sonu itibariyle çok düşük miktarda bir azalış gerçekleştirilmiş, yatırım malları ithalatı ise artış göstermiştir. Hammadde ithalatının toplam ithalattaki payı % 48.9’dan %47.8’e düşerken; yatırım malları ithalatının toplam ithalattaki payı % 45.8’den % 47.2’ye yükselmiştir. Tüketim mallarının ve basit sanayi mallarının ithal ikamesinin gerçekleştirildiği bu dönemde, tüketim malları ithalatının toplam ithalattaki payı ise az da olsa azalma göstermiştir.

Tablo 2.11: Birinci BYKP Dönemi İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Yatırım Malları İthalatı (Milyon \$)	Yatırım Malları İthalatı/ Toplam İthalat (%)	Hammadde İthalatı (Milyon \$)	Hammadde İthalatı/ Toplam İthalat (%)	Tüketim Malları İthalatı (Milyon \$)	Tüketim Malları İthalatı/ Toplam İthalat (%)	TOPLAM (Milyon \$)
1963	314.8	45.8	335.9	48.9	36.9	5.4	687.6
1964	245.5	45.7	265.7	49.4	26.2	4.9	537.4
1965	241.2	42.2	305.9	53.5	24.8	4.3	572
1966	341.2	47.5	341.2	47.5	35.8	5.0	718.3
1967	323.5	47.2	327.6	47.8	33.5	4.9	684.7

Kaynak : Memduh Yaşa vd., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, **a.g.e.**, s.354.

Not: Tablodaki oranlar kaynaktaki değerler üzerinden yapılan kendi hesaplamamızdır.

Birinci BYKP döneminde hedefler ile gerçekleştirmeler arasındaki fark büyük olmuştur. Hedef yatırımların gerçekleşme oranının da düşük olmasının etkisiyle yatırım malları ithalatı zaman zaman tahminlerin gerisinde kalırken, hammadde ithalatı tahminleri aşmıştır⁶⁸.

Birinci BYKP dönemi ihracat bileşimi yer alan Tablo 2.12 incelendiğinde tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Madencilikte de üretimin son yıllarda hızla yükselmesine paralel olarak planın ilk yıllarında hedeflerin altında ihracat gerçekleşmiştir. İhracatta yapısal bir değişiklikten söz edilebilmesi için gerekli olan sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payında bu dönemde önemli bir değişiklik görülmemektedir. Yüksek

⁶⁸ Memduh Yaşa ve Diğerleri, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s.353.

maliyetler, kalite düşüklüğü, yeterli pazarlama bilgisinin olmayışı ve üretim kapasitesinin ihracata imkan verecek şekilde yükseltilemeyişi sanayi ihracatının istenilen düzeyde gerçekleşmemesinin sebepleri olmuştur⁶⁹.

Tablo 2.12: Birinci BYKP Dönemi İhracatın Ürün Grupları İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Tarım Ürünleri (Milyon \$)	Tarım Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat (%)	Madencilik ve Taşocakçılığı (Milyon \$)	Maden Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat (%)	Sanayi Ürünleri (Milyon \$)	Sanayi Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat (%)	Toplam (Milyon \$)
1963	284.2	77.2	10.5	2.9	73.3	19.9	368
1964	311.5	75.8	15	3.7	84.3	20.5	410.8
1965	351.9	75.9	21	4.5	90.8	19.6	463.7
1966	379	77.3	23.2	4.7	88.3	18.0	490.5

Kaynak : Memduh Yaşa vd., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s.354.

Not: Tablodaki oranlar kaynaktaki değerler üzerinden yapılan kendi hesaplamamızdır.

İkinci BYKP dönemine ait dış ticaret göstergelerinin yer aldığı Tablo 2.13'te de görüleceği gibi, bu dönemde genel olarak her sene ithalattaki artışın yanında ihracatta da artış söz konusu olmuştur. Ancak ithalattaki artış ihracattaki artıştan daha fazla olmuş, dış ticaret açığı daha da büyümüştür. Buna paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranında da düşüş yaşanmıştır.

Tablo 2.13: İkinci BYKP Döneminde Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1968	496 419	-5.0	763 659	11.5	- 267 240	1 260 078	65.0
1969	536 834	8.1	801 236	4.9	- 264 403	1 338 070	67.0
1970	588 476	9.6	947 604	18.3	- 359 128	1 536 081	62.1
1971	676 602	15.0	1 170 840	23.6	- 494 239	1 847 442	57.8
1972	884 969	30.8	1 562 550	33.5	- 677 581	2 447 519	56.6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 22 Mayıs 2009.

İkinci BYKP döneminde mal grupları itibariyle gerçekleştirilen ithalat değerlerinin yer aldığı Tablo 2.14 incelendiğinde yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki oranının plan dönemi boyunca artış ve azalışlar gösterdiği, dönem sonu itibariyle % 50.1'e yükseldiği görülmektedir. Hammadde ithalatının toplam

⁶⁹ DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s.27.

ithalattaki payı da dönem sonu itibariyle düşüş göstermiş olsa da dönem içerisinde artış kaydetmiştir. Tüketim malları ithalatında önemli bir değişim yaşanmamıştır.

Tablo 2.14: İkinci BYKP Döneminde İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Yatırım Malları İthalatı (Milyon\$)	Yatırım Malları İthalatı/ Toplam İthalat (%)	Hammadde İthalatı (Milyon \$)	Hammadde İthalatı/ Toplam İthalat (%)	Tüketim Malları İthalatı (Milyon \$)	Tüketim Malları İthalatı/ Toplam İthalat (%)	TOPLAM (Milyon \$)
1968	366.6	48.0	360.7	47.2	36.3	4.8	763.7
1969	350.9	43.8	395.6	49.4	54.7	6.8	801.2
1970	445.9	47.1	454.3	47.9	47.3	5.0	947.6
1971	511.2	43.7	600.7	51.3	58.9	5.0	1170.8
1972	782.7	50.1	707.2	45.3	72.8	4.7	1562.7

Kaynak: Memduh Yaşa vd., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, **a.g.e.**, s.362.

Buna karşılık mal grupları itibariyle ihracatın dağılımını gösteren Tablo 2.15'te de görüldüğü üzere, ihracatta önemli bir artış gerçekleştirilememiştir. Tarım ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı azalırken, sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı artış göstermiştir. 1968 yılında % 19 olan bu oran 1972 yılında % 30.7'ye yükselmiştir.

Tablo 2.15: İkinci BYKP Döneminde İhracatın Ürün Grupları İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Tarım Ürünleri (Milyon \$)	Tarım Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat	Madencilik ve Taşocakçılığı Ürünleri (Milyon \$)	Maden Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat	Sanayi Ürünleri (Milyon \$)	Sanayi Ürünleri İhracatı/ Toplam İhracat	Toplam (Milyon \$)
1968	388.2	78.2	13.9	2.8	94.2	19.0	496.4
1969	385	71.7	17.8	3.3	135	25.1	536.8
1970	429	73.0	20	3.4	139.3	23.7	588
1971	480.1	71.0	21.3	3.1	175.2	25.9	676.6
1972	579.2	65.4	16.4	1.9	271.4	30.7	885

Kaynak: Memduh Yaşa vd., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, **a.g.e.**, s.363.

Tablo 2.16'da da görüldüğü üzere Üçüncü BYKP döneminde ihracatta inişli-çıkışlı bir görünüm söz konusu iken, ithalat sürekli artmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği kuşkusuz ki 1973 petrol krizi olmuştur. Üretimin her aşamasında ve günlük kullanımda büyük bir öneme sahip bir mal olan petrolün fiyatında bu dönemde meydana gelen aşırı artışlar ithalatın yüksek değerlerde seyretmesinde etkili

olmuştur. Artan ithalatın büyük ölçüde işçi dövizleriyle karşılandığı bu dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 63.1'den % 30.2'ye düşmüştür.

Tablo 2.16: Üçüncü BYKP Dönemi Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1973	1 317 083	48.8	2 086 216	33.5	- 769 133	3 403 299	63.1
1974	1 532 182	16.3	3 777 501	81.1	-2 245 319	5 309 683	40.6
1975	1 401 075	-8.6	4 738 558	25.4	-3 337 483	6 139 633	29.6
1876	1 960 214	39.9	5 128 647	8.2	-3 168 433	7 088 862	38.2
1977	1 753 026	-10.6	5 796 278	13.0	-4 043 252	7 549 304	30.2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 22 Mayıs 2009.

Üçüncü BYKP döneminde ihracatın ürün grupları itibariyle dağılımı incelendiğinde tarımsal ürün ve hammadde ihracatında görece artışlar söz konusuysen, sanayi ürünleri ihracatında genelde düşüşlerin yaşandığı istikrarsız bir durumun söz konusu olduğu Tablo 2.17'de de görülmektedir. Tarım ve sanayi ürünleri ihracatında, 1976 yılı dışında döneme ait bütün yıllarda bir önceki yıla oranla azalış söz konusudur. 1976 yılında tarım ürünleri ihracatı bir önceki yıla göre % 53.7; sanayi ürünleri ihracatı ise bir önceki yıla göre % 15 artış göstermiştir. Madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ihracatı ise her sene bir önceki seneye göre azalma göstermiştir.

Tablo 2.17: Üçüncü BYKP Döneminde İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (1976 fiyatlarıyla, Milyon \$)

Yıllar	Tarımsal Ürünler	Madencilik ve Taşocakçılığı Ürünleri	Sanayi Ürünleri
1973	1132	56.7	603.3
1974	880.2	82.4	620.2
1975	816.3	108.7	517.9
1976	1254.4	110	595.8
1977	976	117.9	549

Kaynak: DPT; Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı; s.64.

Üçüncü BYKP döneminde ithalatın sektörel dağılımının gösterildiği Tablo 2.18'de de 1973 Petrol krizinin etkilerini görmek mümkündür. Madencilik sektörü ithalatında 1975 yılı hariç sürekli bir artış söz konusudur.

Tablo 2.18: Üçüncü BYKP Döneminde İthalatın Sektörel Dağılımı (1976 fiyatlarıyla, Milyon \$)

Yıllar	Tarım	Madencilik	Sanayi
1973	102.3	716	2880.6
1974	312.5	965.6	2766.4
1975	189.8	848.5	3504.9
1976	78.7	1090.3	3959.6
1977	99.3	1120.6	3896

Kaynak: DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.66.

Bununla birlikte tarım ithalatı azalan bir seyir izlerken, sanayi ithalatında, 1973 petrol krizinin arttırdığı petrol fiyatlarının maliyetlerde yarattığı artışın da etkisiyle, bir artış söz konusu olmuştur. 1977 yılında sanayi ihracatı 1973 yılına göre % 35.2 artış göstermiştir.

2.2.2.1.2. Sanayinin Yapısı

Sanayi sektöründeki gelişmeleri takip etmedeki en önemli göstergelerden biri sanayi sektörünün milli gelir yaratmadaki payının izlenmesidir. Bu sebeple, aşağıda ithal ikamesi sanayileşme stratejisi uygulanan planlı kalkınma döneminde her bir plan dönemine ait olan ve ana sektörlerin GSMH yaratmadaki paylarını gösteren tablolar ile durum analizi yapılmaktadır.

Tablo 2.19: Birinci BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları (%)

Yıllar	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1963	34.6	17.1	48.3
1964	33.1	18.2	48.6
1965	30.9	19.4	49.8
1966	30.5	19.9	49.6
1967	29.3	20.7	50.0

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.645.

*Tablodaki değerler kaynaktaki belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Planlı kalkınma döneminin ilk plan dönemi olan Birinci BYKP dönemi basit tüketim mallarının ve ileri teknoloji ve yüksek sermaye gerektirmeyen hafif sanayi ürünlerinin ithal ikamesini amaçlamaktaydı. Tablo 2.19'da da tarım sektörünün dönem içerisinde GSMH'deki payının giderek azalmasına karşın sanayi ihracatının az miktarlarda da olsa artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle 1964 ve 1965 yılında

görelî olarak daha olumlu etkiler söz konusudur. Bu da planın sanayi sektörüne olumlu etkisinin olduğu yönünde bir fikir oluşturmaktadır.

Tablo 2.20: Birinci BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı

Yıllar	1963	1964	1965	1966	1967
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat (%)	19.8	20.4	19.6	17.9	15.5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.440.

Not: Tablodaki değerler kaynakta belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Sanayi ihracatının toplam ihracattaki payını gösteren Tablo 2.20’de de görüldüğü üzere, birinci plan döneminin ilk üç yılı sanayi ihracatının toplam ihracattaki payı yaklaşık % 20 civarında seyretmiştir. Dönemin son iki yılı olan 1966 ve 1967 yıllarında ise bu orandan azalma yönünde bir uzaklaşma gerçekleşmiş, dönem sonu itibariyle de % 15.5 seviyelerine inmiştir.

Birinci BYKP’nin uygulama sonuçlarına bakıldığında sanayileşmenin bu dönemde istihdamın yapısını değiştirdiği görülmektedir. Sanayi kesiminde çalışanların oranı 1963’te % 8.8 iken, 1967’de 10.4’e yükselmiştir. Tarım kesiminde ise bu oran 1963’te % 76.8 iken 1967’de % 72.3’e düşmüştür⁷⁰.

İkinci BYKP döneminde GSMH’de tarım sektörünün payı azalmaya devam etmiş, ancak sanayi sektörünün GSMH’deki payında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Planın ilk yılı olan 1968’de sanayi sektörünün GSMH yaratmadaki payı önceki plan dönemindeki % 20.7 olan değerinden % 17.1’e düşmüş; plan döneminin son yılı olan 1972 yılında da önemli bir gelişme gösterememiş ve % 18.1 olarak gerçekleşmiştir.

⁷⁰ Erdinç Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, 7.bs., Ankara, 2004, s.177.

Tablo 2.21: İkinci BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları (%)

Yıllar	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1968	33.0	17.1	49.8
1969	31.2	18.4	50.4
1970	30.7	17.5	51.7
1971	30.2	17.8	52.0
1972	27.9	18.1	54.0

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.645.

Not: Tablodaki değerler kaynakta belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Buna karşın Tablo 2.22'de de görüldüğü üzere, ikinci plan döneminde sanayi sektörünün toplam ihracattan aldığı payda ciddi artışlar gerçekleşmiştir. 1968 yılında % 12.9 olan bu oran 1969 yılında % 21.2'ye çıkmış, dönem sonu itibariyle de % 29.4 olarak gerçekleşmiştir. İkinci plan dönemi Türkiye'nin dayanıklı tüketim malları ve basit sanayi ürünleri üretiminde ithal ikamesini tamamladığı, artık ara ve yatırım mallarının ithal ikamesine geçmesi gerektiği bir dönemdir. Yani bu dönemde ithal ikamesinin birinci aşamasının sonuna gelinmiştir. (Hüseyin şahin'den dipnot ekle)

Tablo 2.22: İkinci BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı

Yıllar	1968	1969	1970	1971	1972
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat (%)	12.9	21.2	20.1	23.6	29.4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.440.

Not: Tablodaki değerler kaynakta belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Petrol krizini içeren Üçüncü BYKP döneminde ana sektörlerin GSMH'deki paylarına bakıldığında, tarım sektörünün payında azalma olduğu, hizmetler sektörünün payında dalgalanmalar olmakla birlikte dönem sonu itibariyle bir değişiklik olmadığı, sanayi sektörünün payında ise ufak bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Planın ilk yılı olan 1973 yılında % 19.3 olan bu pay dönemin sonunda % 21.3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.23: Üçüncü BYKP Döneminde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları (%)

Yıllar	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1973	24.5	19.3	56.2
1974	25.2	20.0	54.8
1975	24.5	20.6	55.0
1976	24.0	20.5	55.5
1977	22.8	21.3	56.0

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.645.

Not: Tablodaki değerler kaynakta belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Bu dönemde toplam ihracatta sanayi ihracatının payı ise dönem içinde dalgalı bir seyir izlemiş, 1974 yılı dışında dönem başlangıcındaki değerin üzerine çıkamamış, dönem sonu itibariyle de azalış gerçekleşmiştir.

Tablo 2.24: Üçüncü BYKP Döneminde Toplam İhracatta Sanayi İhracatının Payı (%)

Yıllar	1973	1974	1975	1976	1977
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat	35.0	40.0	36.2	30.7	33.9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.440.

Not: Tablodaki değerler kaynakta belirtilen veriler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

Toplam istihdam içerisinde sanayi istihdamının payındaki değişim de sanayideki yapısal değişim hakkında fikir vermektedir.

Tablo 2.25: Üçüncü BYKP Dönemi İstihdam Göstergeleri

Yıllar	Tarım (Bin kişi)	Madencilik (Bin kişi)	İmalat (Bin kişi)	Toplam (Bin kişi)	Tarım İstihdamı/ Toplam İstihdam	Madencilik İstihdamı/ Toplam İstihdam	İmalat Sanayi İstihdamı/ Toplam İstihdam
1973	9017	171	1699	14679	61.4	1.2	11.6
1974	9009	184	1846	14985	60.1	1.2	12.3
1975	9001	189	1865	15169	59.3	1.2	12.3
1976	8917	193	1909	15380	58.0	1.3	12.4
1977	8984	205	2089	15873	56.6	1.3	13.2

Kaynak: TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 27 Mayıs 2009.

Üçüncü BYKP döneminde tarım sektörü istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı dönem boyunca azalan bir yapı sergilemiştir. Madencilik ve taşocakçılığı sektöründe önemli bir değişim olmamış; imalat sanayi istihdamının toplam istihdamdaki payında ise artış gerçekleşmiş, ancak bu artış da düşük oranda olmuştur. 1973 yılında % 11.6 olan bu oran, 1977 yılında % 13.2'ye yükselmiştir.

2.2.2.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Döneminde Yapısal Sonuçlar

Türkiye’de dışa kapalı ve kendi içinde kalkınmaya çalışan ekonominin tıkanması sonucunda 1980’de serbestleşme hareketleriyle uygulama alanı bulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, aslında yapısal dönüşümün başlangıç noktası

niteliğindedir. Bu kısımda, dışa kapalı ekonomiden dışa açık ekonomiye geçişin sağlandığı bu stratejinin, uygulandığı dönem boyunca Türkiye'nin dış ticaret ve sanayi alanında yarattığı yapısal değişimler incelenmektedir.

2.2.2.2.1. Dış Ticaretin Yapısı

1980-1989 döneminde ithalatı 1980–1983 ve 1984–1988 olarak iki dönemde incelemekte fayda vardır. Buna göre ithalatı 1980–1983 döneminde yaklaşık % 16 oranında, 1984–1988 döneminde ise yaklaşık olarak % 33 oranında bir artış söz konusudur. Bu da ithalatın giderek artan bir hızda büyüdüğünü göstermektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı da dönem sonlarına doğru % 80 seviyesine yaklaşmıştır. Daha önceki açıklamalarda değinilen, 1984 yılında ithalatı uygulanan liberasyon politikaları ile ithalatı artışı açıklamak anlamsız olmayacaktır. Çünkü bu dönemde kur ithalatı özendirerek değerde seyretmemiştir. Ancak 1987'den sonraki artışlarda büyük ölçüde kur değeri ile ithalat artışı üzerinde etkili olduğu söylenmektedir⁷¹.

Tablo 2.26: 1980–1989 Dönemi Dış ticaret Göstergeleri

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1980	2 910 122	28.7	7 909 364	56.0	-4 999 242	10 819 486	36.8
1981	4 702 934	61.6	8 933 374	12.9	-4 230 439	13 636 308	52.6
1982	5 745 973	22.2	8 842 665	-1.0	-3 096 692	14 588 639	65.0
1983	5 727 834	-0.3	9 235 002	4.4	-3 507 168	14 962 836	62.0
1984	7 133 604	24.5	10 757 032	16.5	-3 623 429	17 890 636	66.3
1985	7 958 010	11.6	11 343 376	5.5	-3 385 367	19 301 386	70.2
1986	7 456 726	-6.3	11 104 771	-2.1	-3 648 046	18 561 497	67.1
1987	10 190 049	36.7	14 157 807	27.5	-3 967 757	24 347 856	72.0
1988	11 662 024	14.4	14 335 398	1.3	-2 673 374	25 997 422	81.4
1989	11 624 692	-0.3	15 792 143	10.2	-4 167 451	27 416 835	73.6

Kaynak : TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 8 Mayıs 2008.

Bu dönemde ihracattaki artışın sebeplerinden biri 24 Ocak istikrar tedbirleriyle geçilen serbest faiz uygulamasının ucuz ihracat kredilerinin teminini

⁷¹ Berksoy, a.g.e., s.32,33.

sağlamış olmasıdır. Bir diğer sebep ise uygulanan sıkı para politikası ile daraltılan iç talebin sebep olduğu fazlanın ihracata yönlendirilmesi olmuştur⁷².

1989 – 1994 dönemine ait dış ticaret değerlerini gösteren Tablo 2.27 genel olarak incelendiğinde, ithalatın ihracattan daha hızlı artış göstermesinin sonucu olarak dış ticaret açığının da artış gösterdiği söylenebilir. 1994 yılı hariç, ihracatın ithalatı karşılama oranı da dönem içerisinde düşüş göstermektedir.

Tablo 2.27: 1989–1994 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1989	11 624 692	-0.3	15 792 143	10.2	-4 167 451	27 416 835	73.6
1990	12 959 288	11.5	22 302 126	41.2	-9 342 838	35 261 413	58.1
1991	13 593 462	4.9	21 047 014	-5.6	-7 453 552	34 640 476	64.6
1992	14 714 629	8.2	22 871 055	8.7	-8 156 426	37 585 684	64.3
1993	15 345 067	4.3	29 428 370	28.7	-14 083 303	44 773 436	52.1
1994	18 105 872	18.0	23 270 019	-20.9	-5 164 147	41 375 891	77.8

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4 , 8 Mayıs 2008.

Tablo 2.28'deki 1994–1999 dönemi dış ticaret göstergelerine bakarak, bu dönemde ihracat için gerekli ara ve yatırım mallarının ithalat yoluyla karşılanması sebebiyle ithalatın ihracattan daha hızlı artmasının dış ticaret açığını 1998 yılı dışında sürekli arttırdığı söylenebilir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın Türkiye'de ihracatın gelişimini incelediği çalışmasına göre⁷³ ihracatta 1994 yılındaki %18'lik ve 1995 yılındaki %19,5'lik artışın sebebi, 1994 yılında yapılan yüksek oranlı devalüasyondur. Bununla birlikte 1996 yılında ihracatın artış hızının yavaşlayarak %7,3'e düşmesinin sebebi de 1996 yılında dünya ticaret hacminin 1995 yılına göre düşük olmasıdır. 1997 yılında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan krize rağmen dış ticaret haddimizin artmasının sebebi de, dünya konjonktürünün yarattığı dış talebe bağlanmaktadır. Bununla birlikte, Güneydoğu Asya krizi dünya geneline yansımış ve 1998'de dünya ekonomisi %2,2'lik bir büyüme artışı gerçekleştirmiştir. Ayrıca krizin

⁷² Uludağ ve Arıcan, **a.g.e.**, s.256.

⁷³ Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), **Türkiye'de İhracatın Gelişimi**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc> , 9 Mayıs 2008.

Rusya'ya da yayılması ihracatımızı azaltarak artış oranının %2,7'ye düşmesine sebep olmuştur.

Tablo 2.28: 1994-1999 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)			
1994	18 105 872	18	23 270 019	-20.9	-5 164 147	41 375 891	77.8
1995	21 637 041	19.5	35 709 011	53.5	-14 071 970	57 346 052	60.6
1996	23 224 465	7.3	43 626 642	22.2	-20 402 178	66 851 107	53.2
1997	26 261 072	13.1	48 558 721	11.3	-22 297 649	74 819 792	54.1
1998	26 973 952	2.7	45 921 392	-5.4	-18 947 440	72 895 344	58.7
1999	26 587 225	-1.4	40 671 272	-11.4	-14 084 047	67 258 497	65.4

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 22 Mayıs 2009.

Gümrük Birliği'ne girmeden önce ve girdikten sonra iktisatçı, siyaset bilimci ve hukukçular arasında birliğe geçişin kısa ve uzun dönemdeki muhtemel etkileri üzerine olumlu ve olumsuz pek çok tartışma yaşanmıştır.

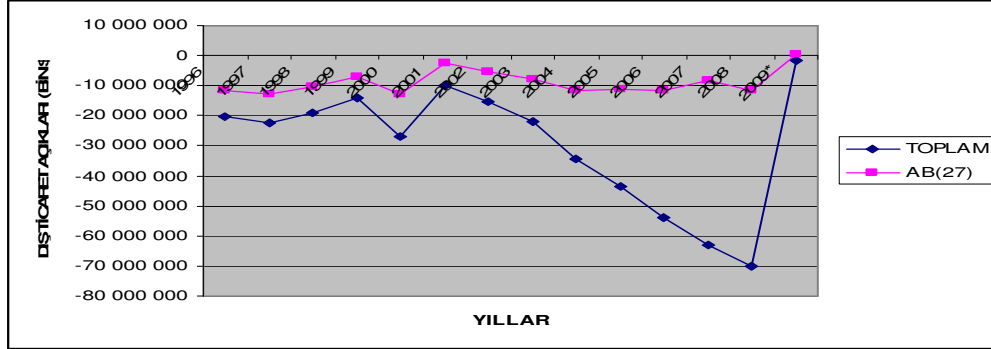
DPT'nin Ön Ulusal Kalkınma Planı'nda Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'de gözlenen bazı olumlu gelişmelerden bahsedilmiştir. Bunlar⁷⁴:

- AB ile 1995 yılında 27.9 milyar dolar olan dış ticaret hacminin 2002 yılında 41.6 milyar dolara yükselmesi,
- Sanayinin rekabet edebilirliğinin gelişmesi ve Türk firmalarının kalite belgelendirme sistemlerine başvurularında artış gözlenmesi,
- Sübvansiyon sisteminin basitleştirilerek AB ve DTÖ gibi uluslar arası kuruluşların yükümlülükleriyle uyumlaştırılması,
- Rekabetçi piyasa düzeninin iyi işlemesi için gerekli kurumların oluşturulmasıdır.

1996 yılı itibariyle uygulanmaya başlayan Gümrük Birliği'nin Türk dış ticareti üzerindeki etkilerini görmek için, TÜİK'ten alınan veriler yardımıyla oluşturulan Grafik 2.3 yardımcı olacaktır. Kullanılan veriler 1996–2009 yılları arasında Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı ile 27 AB ülkesi ile gerçekleştirilen ticaret sonucu ortaya çıkan dış ticaret açığıdır.

⁷⁴ DPT, **Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, Ankara, Aralık 2003, s.20.

Grafik 2.3: Toplam ve AB(27) Ülkeleriyle Yapılan Ticaret Sonucu Oluşan Dış Ticaret Açığı

Not: TÜİK web sayfasından alınan ve Tablo 2.27’de yer alan dış ticaret istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.3’te de görüldüğü üzere, Gümrük Birliği anlaşmasının imzalandığı 1996 yılından 2004 yılına kadar toplam ticaretteki dış ticaret açığımız ile AB ülkeleri ile gerçekleştirdiğimiz ticaret sonucu oluşan dış ticaret açığı arasında bir paralellik söz konusudur. 2004 yılından sonra ise toplam dış ticaret açığımız ciddi bir sapma ile AB ülkeleri ile gerçekleştirilen ticaret sonucu ortaya çıkan dış ticaret açığının üzerine çıkmaktadır. Bu da 1996’dan 2004 yılına kadar geçen dönemde Gümrük Birliği’nin dış ticaret açığımız üzerinde etkisi olduğunu, 2004 yılı sonrasında ise dış ticaret açığının artmasında Gümrük Birliği dışında başka faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.29: Toplam ve AB(27) Ülkeleriyle Gerçekleştirilen Ticaret Sonucu Oluşan Dış Ticaret Açığı (1996-2009)

Yıllar	DIŞ TİCARET AÇIKLARI (BİN \$)		AB(27) / TOPLAM DIŞ TİCARET AÇIĞI
	TOPLAM	AB(27)	
1996	-20 402 178	-11 752 099	0.58
1997	-22 297 649	-12 684 243	0.57
1998	-18 947 440	-10 469 062	0.55
1999	-14 084 047	-7 105 700	0.50
2000	-26 727 914	-12 862 481	0.48
2001	-10 064 867	-2 277 890	0.22
2002	-15 494 708	-5 273 800	0.34
2003	-22 086 856	-7 746 377	0.35
2004	-34 372 613	-11 521 885	0.34
2005	-43 297 743	-11 330 831	0.26
2006	-54 041 499	-11 466 176	0.21
2007	-62 790 965	-8 213 060	0.13
2008	-69 994 575	-11 433 051	0.16
2009*	-1 482 589	256 818	0.17

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 23 Nisan 2009.

*Ocak-Şubat dönemi itibarıyla.

Tablo 2.29’da yer alan değerlere bakıldığında, toplam dış ticaret açığı içinde AB ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret sonucu oluşan dış ticaret açığı payının giderek azaldığı görülmektedir. Grafikteki sonucu destekler nitelikte Tablo 2.29’da da özellikle 2004 yılından sonra bu payın ciddi anlamda düştüğü görülmektedir.

Tablo 2.30: 2000 Sonrası Dönemde Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer (Bin \$)	Değişim (%)	Değer (Bin \$)	Değişim (%)		
2000	27 774 906	4.5	54 502 821	34.0	-26 727 914	51.0
2001	31 334 216	12.8	41 399 083	-24.0	-10 064 867	75.7
2002	36 059 089	15.1	51 553 797	24.5	-15 494 708	69.9
2003	47 252 836	31.0	69 339 692	34.5	-22 086 856	68.1
2004	63 167 153	33.7	97 539 766	40.7	-34 372 613	64.8
2005	73 476 408	16.3	116 774 151	19.7	-43 297 743	62.9
2006	85 534 676	16.4	139 576 174	19.5	-54 041 498	61.3
2007	107 271 750	25.4	170 062 715	21.8	-62 790 965	63.1
2008*	132 002 599	23.1	201 960 779	18.8	-69 958 181	65.4

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 22 Mayıs 2009.

*Geçici veriler

2000 sonrası dış ticaret göstergelerinin yer aldığı Tablo 2.30’daki rakamlar incelendiğinde, finansal kesimde başlayıp ekonominin reel kesiminde de ciddi hasara sebep olan krizin etkilerini görmek mümkündür. Kasım 2000 krizinin etkilerinin geçtiği düşünülen dönemde patlak veren ve devamında da dalgalı döviz kuru uygulamasına geçilen Şubat 2001 krizinin etkisiyle döviz kurunun aşırı yükselmesi ve TL’nin aşırı değer kaybıyla ihracatta artış yaşanmıştır. Yine bu dönemde likidite sıkıntısı ve ülkenin yaşadığı döviz sıkıntısı ithalatın azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 75.7’ye yükselmiştir. Devam eden dönemde 2007 yılına kadar ihracatın ithalatı karşılama oranında kademeli bir düşüş yaşanmıştır.

2001–2005 döneminde ihracatta önemli artışlar gerçekleşmesine karşın, YTL’deki değerlenme ve Çin’den ucuz mal ithalatının artması ve petrol fiyatlarında yaşanan artışlar dış ticaret açığının 43.3 milyar dolar düzeyine çıkmasına sebep olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise makroekonomik göstergelerdeki

istikrar ve AB'ye üyelik yolunda sağlanan gelişmeler dolayısıyla artış göstermiş ve 2005 yılında 9.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir⁷⁵.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yaptığı çalışmalar sonucunda, 2001 krizinin ardından serbest dalgalanan döviz kuru uygulamasına geçilmesi ile Türk Lirasında gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyon ve krizin iç talepte yaratmış olduğu daralmanın firmaları ihracata yönelttiği sonucuna varılmıştır. Bu dönemde ihracat 2001 yılında 2000 yılına göre %12.8 artmış ve 31.3 milyar dolar olmuştur⁷⁶.

Tablo 2.31: 2000 Sonrası Döneme Ait İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (%)

Yıllar	(%)		
	Yatırım Malları İhracatı / Toplam İhracat	Aramaları İhracatı/ Toplam İhracat	Tüketim Malları İhracatı/ Toplam İhracat
2000	7.8	4.2	50.4
2001	8.5	4.3	48.7
2002	7.7	4.1	51.2
2003	9.2	3.9	51.1
2004	10.3	4.1	48.3
2005	10.9	4.1	47.4
2006	11.0	4.4	44.2
2007	12.8	4.6	40.7
2008	12.7	5.1	35.7
2009*	9.8	5.5	35.2

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 22 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki rakamlar TÜİK web sitesinden edinilen veriler üzerinden yapılan kendi hesaplamalarımızdır.

* 2009 verileri Mart ayı itibariyle.

2000 sonrasında toplam ihracatın mal grupları itibariyle dağılımını gösteren Tablo 2.31'e göre, tüketim malları ihracatının toplam ihracattaki payında bir azalma söz konusudur. 2000'de % 50.4 olan bu pay 2008'de % 35.7'ye düşmüştür. Aramaları ihracatının payında ciddi olmamakla birlikte bir artış gerçekleşirken, yatırım malları ihracatının toplam ihracattaki payı % 7.8'den 2008 itibariyle % 12.7'ye yükselmiştir. Yatırım malları ihracatında 2007 yılına göre 2008 yılında ufak da olsa gerçekleşen azalma 2008 yılında etkilerini göstermeye başlayan global ekonomik krizin yansıması olarak düşünülebilir.

⁷⁵ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, s.26.

⁷⁶ DTM, **Türkiye İhracatının Gelişimi**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc> , 9 Mayıs 2008.

Tablo 2.32: 2000 Sonrası Döneme Ait İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

Yıllar	(%)		
	Yatırım Malları İthalatı/ Toplm İthalat	Aramaları İthalatı/ Toplam İthalat	Tüketim Malları İthalatı/ Toplam İthalat
2000	20.9	66.1	12.7
2001	16.8	73.2	9.2
2002	16.3	73.0	9.5
2003	16.3	71.7	11.3
2004	17.8	69.3	12.4
2005	17.4	70.1	12.0
2006	16.7	71.4	11.5
2007	15.9	72.7	11.0
2008	13.9	75.1	10.6
2009*	15.0	71.5	12.7

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 22 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki rakamlar TÜİK web sitesinden edinilen veriler üzerinden yapılan kendi hesaplamalarımızdır.

* 2009 verileri Mart ayı itibariyle.

İthalatın 2000 sonrasında mal grupları itibariyle dağılımına bakıldığında, tüketim malları ithalatının toplam ithalattaki payının ciddi bir artış ya da azalış seyri izlemediği, % 12 civarında dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. Yatırım malları ithalatının toplam ithalattaki payı azalma gösterirken, aramaları ithalatı bakımından dışa bağımlık devam etmektedir. Zira, 2000 yılında aramaları ithalatının toplam ithalattaki payı %66.1 iken dönem içinde bir artış trendi içine girerek 2008 yılında bu oran % 75.1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.33: 2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin Toplam İhracattaki Payları

Yıllar	(%)		
	Tarım ve Ormancılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat
2000	6.0	1.4	91.9
2001	6.3	1.1	92.0
2002	4.9	1.1	93.5
2003	4.5	1.0	93.9
2004	4.0	1.0	94.3
2005	4.5	1.1	93.7
2006	4.1	1.3	93.8
2007	3.5	1.5	94.2
2008	3.0	1.6	94.8
2009*	4.1	1.0	94.3

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 21 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki rakamlar TÜİK web sitesinden edinilen veriler üzerinden yapılan kendi hesaplamalarımızdır.

* 2009 verileri Mart ayı itibariyle.

Ana sektörlerin toplam ihracattaki paylarına bakıldığında, tarım sektörünün payının 2000 sonrası dönemde azaldığı, madencilik sektörünün ciddi bir değişim yaşamadığı, imalat sanayinin ise artan bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2000 yılında % 91.9 olan bu pay 2008 yılında % 94.3'e yükselmiştir.

Tablo 2.34: 2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin Toplam İthalattaki Payları

Yıllar	(%)		
	Tarım ve Ormancılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat
2000	3.9	13.0	81.1
2001	3.4	15.9	79.0
2002	3.3	14.0	80.3
2003	3.7	13.0	80.3
2004	2.8	11.3	82.5
2005	2.4	14.0	80.7
2006	2.1	15.8	79.1
2007	2.7	14.9	78.8
2008	3.2	17.7	74.4
2009*	3.7	19.4	74.0

Kaynak: TÜİK,(Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 21 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki rakamlar TÜİK web sitesinden edinilen veriler üzerinden yapılan kendi hesaplamalarımızdır.

* 2009 verileri Mart ayı itibarıyla.

Toplam ithalatta ana sektörlerin payına bakıldığında ise imalat sanayinin payının azaldığı görülmektedir. Tablo 2.34'te de görüldüğü üzere, 2000 yılında % 81.1 olan bu pay 2008 yılında % 74'e inmiştir. Madencilik sektörünün ithalattaki artan payı gerek sanayide gerek günlük kullanımda vazgeçilmez olan enerji ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Tarım ürünleri ithalatı da dalgalanma göstermekle birlikte çok değişiklik göstermemektedir. Tarım sektöründeki bu dalgalanmalar mevsimsel değişikliklerin etkisiyle açıklanabilir.

2.2.2.2.2. Sanayinin Yapısı

1980–1989 döneminde uygulanan politika değişikliklerini inceledikten sonra bu değişikliklerin sanayi sektörü üzerinde yarattığı etkileri incelemekte de fayda görülmektedir.

Tablo 2.35: 1980-1989 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH’ deki payları

Yıllar	1987 Fiyatlarıyla (Milyon TL)				(%)		
	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1980	50 869 915	12 287 951	10 424 178	28 157 787	24.16	20.49	55.35
1981	53 316 849	12 066 633	11 453 641	29 796 576	22.63	21.48	55.89
1982	54 963 216	12 463 165	12 032 940	30 467 110	22.68	21.89	55.43
1983	57 279 000	12 359 289	12 837 433	32 082 278	21.58	22.41	56.01
1984	61 349 830	12 438 263	14 187 937	34 723 630	20.27	23.13	56.60
1985	63 989 099	12 396 028	15 116 141	36 476 930	19.37	23.62	57.00
1986	68 314 878	12 836 768	17 099 707	38 378 403	18.79	25.03	56.18
1987	75 019 388	12 882 700	18 679 589	43 457 099	17.17	24.90	57.93
1988	76 108 143	13 911 021	19 073 840	43 123 282	18.28	25.06	56.66
1989	77 347 305	12 845 404	20 007 946	44 493 955	16.61	25.87	57.52

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, s.645.

Not: Ana sektörlerin GSMH’deki payları tablodaki veriler üzerinden gerçekleştirdiğimiz kendi hesaplamalarımızdır.

Tablo 2.35’te 1980–1989 döneminde tarımın GSMH’ deki payının azalmasına karşın, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH’ den aldıkları payın giderek arttığı görülmektedir. Bu dönemde sanayi sektörünün GSMH’ deki payı 1980 yılında %20.49 iken bu oran 1989 yılında %25.87’ye yükselmiştir.

Tablo 2.36: 1980–1989 Döneminde Sanayi İhracatının Toplam İhracattaki Payı

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat	36.0	48.7	59.7	63.9	72.1	75.3	71.4	79.1	76.7	78.2

Kaynak: İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi, 1.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.374.

Tablo 2.36 da anılan dönemde sanayi ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının giderek arttığını göstermektedir. Bu oran 1980 yılında %36 iken 1989 yılına gelindiğinde %78.2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.37: 1980-1989 Dönemi İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Kamu	59.6	60.6	67.2	67.5	79.3	73.8	72.5	80.7	77.5	72.4
Özel	54.3	55.7	58	59.3	73.3	69.3	69.1	76.8	73.5	72.8
Toplam	55.2	56.7	59.4	60.3	74.3	70.3	70	78.2	74.8	72.8

Kaynak: (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/istatistik/imal_san.html, 6 Haziran 2008.

Not: 1988’den sonra yeni kapasite serileri kullanılmıştır.

Tablo 2.37’de imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve bunların kamu kesimi ve özel kesimdeki oranları yer almaktadır. Kapasite kullanım oranlarında, zaman zaman gerçekleşen küçük düşüşlerin dışında genel olarak bir artış söz konusudur. 1980 yılında imalat sanayi toplam kapasite kullanım oranı %55.2 iken bu oran 1989 yılında %72.8 seviyesine yükselmiştir. Bu dönemde, Tablo 2.14’te de yer alan sanayi ihracatının toplam ihracattaki artan payını imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki artışla açıklamak mümkündür.

Tablo 2.38: 1980–1989 Döneminde Sanayi İthalatının GSMH’ deki Payı (%)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Sanayi İthalatı/ GSMH	8.2	11.7	9.3	11.3	13.7	14.0	14.7	15.4	15.4	14.9

Kaynak: İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi*, 1.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.375.

1980 sonrası dönemde sanayi malları ithalatının GSMH’ deki payında artış görülmektedir. Tablo 2.38’de de görüleceği gibi bu oran 1980 yılında %8.2 iken 1989 yılına gelindiğinde % 14.9’a yükselmiştir. Bu da Türkiye’nin anılan dönemde yurtiçi üretim ve ihracat gerçekleştirebilmek için ara-yatırım malı ithalatına gereksinim duyduğunun göstergesidir.

Tablo 2.39: 1989–1994 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH’ deki Payları

Yıllar	1987 Fiyatlarıyla (Milyon TL)				(%)		
	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1989	77 347 305	12 845 404	20 007 946	44 493 955	16.61	25.87	57.52
1990	84 591 717	13 746 287	21 872 603	48 972 828	16.25	25.86	57.89
1991	84 887 074	13 662 907	22 504 221	48 719 946	16.10	26.51	57.39
1992	90 322 516	14 248 581	23 910 622	52 163 313	15.78	26.47	57.75
1993	97 676 586	14 129 023	25 897 718	57 649 845	14.47	26.51	59.02
1994	91 733 010	14 044 544	24 432 971	53 255 495	15.31	26.63	58.05

Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, s.645.

Not: Ana sektörlerin GSMH’deki payları tablodaki veriler üzerinden gerçekleştirdiğimiz kendi hesaplamalarımızdır.

Ele alınan dönemin kısa bir aralığı içermesi sebebiyle ciddi bir artış ortaya koyulamamakla beraber, Tablo 2.39’dan bu dönemde de tarımın GSMH içindeki payının azalmasına karşın sanayi ve hizmetler sektörlerinde artış gerçekleştiği

görülmektedir. Sanayi sektöründe 1989 yılında %25.87 olan bu oran 1994 yılına gelindiğinde %26.63 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.40: 1989-1994 Dönemi Sanayi Sektörüne İlişkin Bazı Göstergeler

Yıllar	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat (%)	79.9	81.1	79.7	84.5	84.4	86.6
Sanayi Üretim İndeksi (1997=100)	61.9	67.8	69.6	73.0	78.9	74.0

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.440; TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 22 Mayıs 2009.

Yine bu dönemde sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki oranı dönem içindeki iniş-çıkışlara rağmen dönem sonu itibariyle artış göstermiştir. Sanayi sektörü için önemli göstergelerden biri olan sanayi üretim indeksinde de bu dönemde artış söz konusudur. 1989’da 61.9 olan sanayi üretim indeksi 1994 yılında 74’e yükselmiştir.

Tablo 2.41: 1989-1994 Döneminde Ana Sektörlerin İstihdamdaki Payları (%)

Yıllar	Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi
1989	47.4	0.8	14.5
1990	46.9	0.9	14.2
1991	47.9	0.9	14.2
1992	44.8	0.8	15.2
1993	42.5	1.0	14.6
1994	44.0	0.7	15.1

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?isgucu&report=ist_web_tur_top_yil_x.RDF&desformat=html&p_tur=1&p_kod=1&p_yas=15&p_yas1=999&p_x=kod_faaliyet&p_x1=1&p_x2=2&p_x3=3&p_x4=4&p_x5=5&p_x6=6&p_x7=7&p_x8=8&p_x9=9&p_x10=10&p_x11=11&p_x12=12&p_x13=13&p_x14=14&p_YIL1E=999999&ENVID=isgucuEnv , 22 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki değerler kaynaktaki verilerden oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

Tarım sektörünün istihdamdaki payının azaldığı dönemde sanayi sektörünün istihdam içindeki payında önemli bir artış gerçekleşmemiştir.

Tablo 2.42: 1994-1999 Döneminde Ana Sektörlerin GSMH’ deki Payları

Yıllar	(%)		
	Tarım/ GSMH	Sanayi/ GSMH	Hizmetler/ GSMH
1994	15.3	26.6	58.1
1995	14.4	27.8	57.9
1996	14.0	27.7	58.3
1997	12.7	28.2	59.2
1998	13.4	27.6	59.0
1999	13.4	27.9	58.7

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.645.

Not: Ana sektörlerin GSMH’deki payları belirtilen kaynaktaki veriler üzerinden gerçekleştirdiğimiz kendi hesaplamalarımızdır.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de tarımın payının GSMH’deki payının azalışıyla birlikte, diğer temel sektörler olan sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH’deki payı artış göstermiştir. Dönemin başında % 26.6 olan sanayi sektörünün GSMH’deki payı dönem içerisinde % 28.2 seviyesine kadar yükselmiş, 1999 yılı itibarıyla % 27.9 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.43: 1994-1999 Dönemi Sanayi Sektörüne İlişkin Bazı Göstergeler

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat	86.6	89.0	88.4	88.8	89.2	90.1
Sanayi Üretim İndeksi	74.0	83.5	89.7	100.1	101.3	97.5

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, s.440; TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 22 Mayıs 2009.

Sanayi ihracatının toplam ihracattaki payı artış gösterirken; sanayi üretim indeksi 1999 yılına kadar artış göstermiş, bu senede meydana gelen depremin sanayi bölgesini vurması sebebiyle 1998’deki 101.3 olan değerinden 97.5’e düşmüştür.

Tablo 2.44: 1994-1999 Döneminde Ana Sektörlerin İstihdamdaki Payları (%)

Yıllar	Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi
1994	44.0	0.7	15.1
1995	44.1	0.8	14.7
1996	43.7	0.8	15.3
1997	41.7	0.9	16.2
1998	41.5	0.8	15.9
1999	40.2	1.0	16.1

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?isgucu&report=ist_web_tur_top_yil_x.RDF&desformat=html&p_tur=1&p_kod=1&p_yas=15&p_yas1=999&p_x=kod_faaliyet&p_x1=1&p_x2=2&p_x3=3&p_x4=4&p_x5=5&p_x6=6&p_x7=7&p_x8=8&p_x9=9&p_x10=10&p_x11=11&p_x12=12&p_x13=13&p_x14=14&p_YIL1E=999999&ENVID=isgucuEnv, 22 Mayıs 2009.

Not: Tablodaki değerler kaynaktaki verilerden oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

Tablo 2.44'deki 1994-1999 döneminde istihdam yapısı incelendiğinde tarım sektörünün istihdamdaki payının azalmaya devam ettiği, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinde önemli değişimler yaşanmadığı görülmektedir.

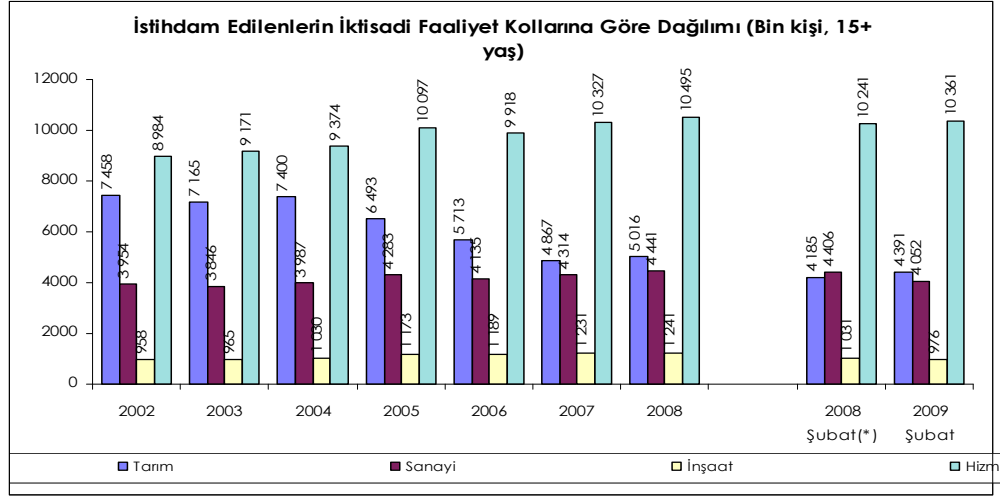
Tablo 2.45: 2000 Sonrası Dönemde Ana Sektörlerin GSMH'deki Payları

Yıllar	(%)		
	Tarım ve Ormancılık	Madencilik ve Taşocakçılığı	İmalat
2000	11.9	0.9	23.5
2001	11.6	0.9	23.0
2002	11.9	0.8	22.3
2003	11.1	0.8	23.0
2004	10.4	0.7	23.5
2005	10.2	0.7	23.5
2006	9.7	0.7	23.8
2007	8.6	0.8	24.0
2008	8.9	0.8	24.0

Kaynak: TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/>, 21 Mayıs 2009.

Güncel ekonomik gelişmeler hakkında bilgi edinebilmek açısından büyük önem taşıyan 2000 sonrası dönemde, Tablo 2.45'de de görüldüğü gibi tarım sektörünün GSMH'deki payı azalmış; madencilik sektörünün payı büyük değişiklik göstermemiş; imalat sanayinin payında ise önemli bir artış gerçekleşmemiştir. 2000 yılından 2002 yılına kadar imalat sanayinin GSMH'deki payı Kasım 2000 – Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle azalmış; 2002 yılından 2007 yılına kadar az miktarlarda artışlar gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise 2007'deki değerini korumuş ve % 24 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2.4: 2000 Sonrası Dönemde İstihdamın Ana Sektörler İtibariyle Dağılımı

Kaynak: (Çevrimiçi) <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/%C4%B0stihdam/Tablo%20III-3%20%C4%B0stihdam%20Edilenlerin%20Ekonomik%20Faaliyet%20Kollar%C4%B1.xls>, 21 Mayıs 2009.

2000 sonrası istihdamın sektörlere dağılımını gösteren Grafik 2.4'te de görülmektedir ki; tarım sektörü istihdamında ciddi bir azalış söz konusuyken, hizmetler sektörü istihdamında seneden seneye artış gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründe de büyük miktarlarda olmamakla birlikte artış gerçekleşmiştir.

Buna karşın, 2009 yılının Şubat ayı itibariyle sanayi istihdamında bir önceki yılın aynı ayına göre global ekonomik krizin etkisiyle gözle görülür bir azalış söz konusudur. Hizmet ve inşaat sektörlerinde önemli değişiklikler olmamakla birlikte, tarım kesiminin istihdamında da artış söz konusudur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN TÜRK İMALAT SANAYİİ KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ

Ekonomik hayata hâkim olan üç temel sektörden (tarım, sanayi ve hizmet) her biri ekonomik anlamda ayrı bir önem arz etmekle birlikte sanayi sektörü üretim, ihracat, istihdam ve teknoloji açısından kilit rol oynamaktadır. Sanayi sektörü de kendi içerisinde bazı alt dallara ayrılmaktadır: gıda, enerji ve imalat sanayi. Sanayi alt dalları içerisinde, gerçekleştirilen üretim ve ihracat, sağlanan istihdam ve teknolojik gelişmelere olan açıklığı ile imalat sanayi daha büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple de çalışmanın bu bölümünde 1980 sonrası serbestleşme hareketleri bağlamında imalat sanayinin nasıl etkilendiğini incelenecektir. İmalat sanayii öncelikle üretim ve yarattığı katma değer, gerçekleştirilen yatırımlar ve istihdama katkısı, ihracat ve teknolojik gelişme ve verimlilik açısından incelenecektir.

Çalışmanın sonraki kısmında ise 1980 sonrası politikaların imalat sanayii üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemlerle analiz edilecektir. Ancak öncelikle imalat sanayiinin gelişimini ve mevcut durumunu ortaya koymak gerekmektedir.

3.1.TÜRK İMALAT SANAYİİ: YAPISI VE GELİŞİMİ

Türkiye’de 1980 kararlarının alınmasından bu yana sanayileşme yolunda uygulanan politikalar, özünde sanayi sektörü içerisinde imalat sanayiinin payının arttırılmasına yöneliktir. Zira imalat sanayii, sanayi sektörünün alt dalları içerisinde GSYİH’deki payı en yüksek sektör olmasının yanında, ekonomideki diğer makro göstergelerde de etkili hale gelir olmuştur. Dünya Bankası’nın yaptığı ve ülkelerin gelişmişlik ve sanayileşme düzeylerini gösteren sınıflandırma Tablo 3.1’de yer

almaktadır. Bu sıralamada ‘orta gelişmiş ülkeler’ grubunda yer alan Türkiye, yeni sanayileşen ülke sayılmaktadır¹.

Tablo 3.1:Türkiye’de, Seçilmiş Bazı Ülkelerde ve Ülke Gruplarında GSYİH İçinde Sanayi Sektörünün ve İmalat Sanayiinin Payı (%)

	1980		1997		2003	
	Sanayi	İmalat Sanayi	Sanayi	İmalat Sanayi	Sanayi	İmalat Sanayi
Türkiye	22	14	29.1	24.7	29.3	24.7
Fransa	34	24	26	19	24	18
İtalya	39	28	31	20	28	20
Yunanistan	25	16	18	10	24	12
Meksika	33	22	26	20	26	18
ABD	33	22	27	18	23	15
Dünya	38	25	32	21	28	18
DGÜ (Düşük Gelişmiş Ülkeler)	25	16	28	17	27	14
OGÜ(Orta Gelişmiş Ülkeler)	42	27	37	24	36	22
Alt OGÜ	41	28	41	29	37	25
Üst OGÜ	43	26	34	21	35	18
YGÜ (Yüksek Gelişmiş Ülkeler)	37	25	31	21	27	18

Kaynak: Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 9.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2007, s.341.

Not: Türkiye dışındaki ülkeler için sanayi sektörüne inşaat sanayi dahildir.

Tablo 3.1’e bakılarak ayrıca, 1980 sonrası dönemden günümüze, imalat sanayiinin GSYİH’ deki payının sanayi sektörünün payındaki artışa paralel olarak arttığı söylenebilir.

Sanayi sektörü alt dalları arasında yer alan ve en büyük öneme sahip olan imalat sanayii kendi içerisinde de bazı ayrımlar içermektedir. Bu ayrımlardan biri ağır sanayi (demir-çelik, petrokimya vb.) – hafif sanayi (gıda, tekstil vb.) ayrımıdır². Bunun yanı sıra imalat sanayii üç alt sektör başlığı altında da ifade edilmektedir³: tüketim malları, ara malları ve yatırım malları sanayi.

¹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 9.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2007, s.339.

² Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No.: 384, 1976, s.134.

³ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s.324.

Sanayi sektörünün büyüklüğü ve gelişmişliği bir takım kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin yüzeysel olarak karşılaştırılması için incelenebilecek oranlar şu şekilde sıralanabilir⁴:

- İmalat sanayiinde üretilen gelirin GSYİH içindeki payı
- İmalat sanayiinde istihdam edilen nüfusun toplam aktif nüfusa oranı
- Sanayi ürünleri ihracat gelirlerinin toplam ihracat gelirleri içindeki payı.

Türkiye’de de imalat sanayiinin gelişimini incelemek açısından, imalat sanayiinin GSYİH’ deki payının gelişimini, istihdam yapısındaki gelişimi ve ihracat içerisindeki payı ve bu payın gelişimini gözden geçirmekte fayda görülmektedir.

3.1.1.İmalat Sanayiinde Üretim ve Katma Değer

Bir ekonomide, bir yıl içerisinde yurtiçinde gerçekleştirilen nihai malların piyasa değeri olarak tanımlanan GSYİH içerisinde ana sektörler olan tarım, sanayi ve hizmetler açısından bakıldığında, tarım sektörünün payı azalırken sanayi ve hizmet sektörlerinin payının artması o ülkenin gelişmekte olduğunun göstergesidir. Özellikle sanayileşme çabasında olan Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler açısından en önemli gösterge, sanayi sektörünün GSYİH içerisinde zaman içerisinde aldığı paydır. Bu anlamda Tablo 3.2 Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulduğu 1980 sonrasında ana sektörler itibariyle yurt içi üretim açısından meydana gelen değişiklikleri gözler önüne sermektedir.

⁴ Şahin, a.g.e., s.338.

Tablo 3.2: Ana sektörler itibariyle üretim değerleri (1980-2006)

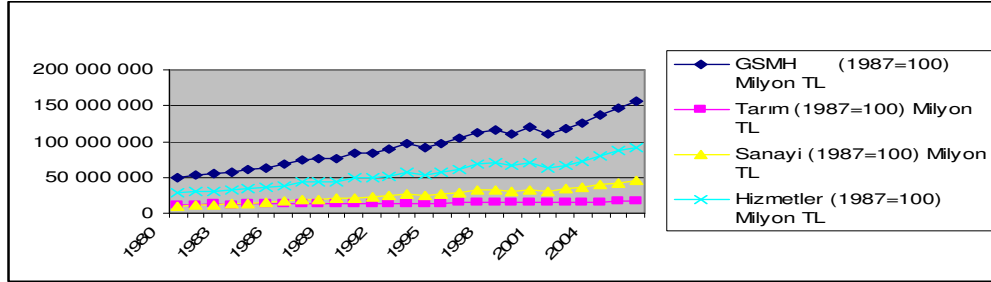
Yıllar	GSMH (1987=100) Milyon TL	Tarım (1987=100) Milyon TL	Sanayi (1987=100) Milyon TL	Hizmetler (1987=100) Milyon TL
1980	50 295 991	12 287 951	10 424 178	28 157 787
1981	52 738 671	12 066 633	11 453 641	29 796 576
1982	54 617 937	12 463 165	12 032 940	30 467 110
1983	57 332 996	12 359 289	12 837 433	32 082 278
1984	61 181 163	12 438 263	14 187 937	34 723 630
1985	63 776 133	12 396 028	15 116 141	36 476 930
1986	68 248 100	12 836 768	17 099 707	38 378 403
1987	74 416 097	12 882 700	18 679 589	43 457 099
1988	76 143 294	13 911 021	19 073 840	43 123 282
1989	76 364 109	12 845 404	20 007 946	44 493 955
1990	83 370 708	13 746 287	21 872 603	48 972 828
1991	84 271 019	13 662 907	22 504 221	48 719 946
1992	88 892 781	14 248 581	23 910 622	52 163 313
1993	96 390 529	14 129 023	25 897 718	57 649 845
1994	91 599 730	14 044 544	24 432 971	53 255 495
1995	97 728 752	14 230 305	27 475 756	57 322 180
1996	104 939 938	14 878 622	29 335 160	61 865 995
1997	112 892 073	14 549 630	32 336 972	67 987 596
1998	116 541 203	15 952 685	32 922 163	70 428 269
1999	111 082 911	15 064 386	31 247 893	65 731 551
2000	119 146 716	15 641 800	33 170 615	70 332 057
2001	110 266 804	14 710 538	30 721 579	62 350 947
2002	118 922 803	15 808 470	33 502 214	67 026 940
2003	125 778 039	15 422 217	36 100 528	71 642 245
2004	137 109 791	15 733 558	39 488 536	80 085 929
2005	147 200 061	16 625 493	42 107 627	86 917 483
2006	156 249 301	17 109 108	45 289 495	91 944 116

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No.:3114, 2007, s.645.

Not: 2005 ve 2006 yılı verileri YTL'dir.

Tablo 3.2'de de görüldüğü üzere, tarım sektöründe 1980 yılından bu yana önemli bir artış söz konusu olmazken, sanayi ve hizmetler sektörlerinde ciddi artışlar gerçekleşmiştir. Tablo 3.2 verileri kullanılarak hazırlanan Grafik 3.1'de de tarım sektörünün düşük bir hızla artış gösterdiği, buna karşın sanayi ve özellikle hizmetler sektörünün artan bir hızla büyüdüğü görülmektedir.

Grafik 3.1: Ana Sektörler İtibariyle Üretim Değerleri (1980-2006)

Tablo 3.2'deki gelişmeleri daha iyi anlayabilmek açısından her bir sektörün üretim değerlerinin toplam GSMH içerisindeki payına bakmakta yarar vardır. Bu bağlamda Tablo 3.3 tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH içerisindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 3.3: Ana sektörlerin GSMH içindeki payları (1980-2006)

Yıllar	Tarım/GSMH	Sanayi/GSMH	Hizmetler/GSMH
1980	0.24	0.21	0.56
1981	0.23	0.22	0.57
1982	0.23	0.22	0.56
1983	0.22	0.22	0.56
1984	0.20	0.23	0.57
1985	0.19	0.24	0.57
1986	0.19	0.25	0.56
1987	0.17	0.25	0.58
1988	0.18	0.25	0.57
1989	0.17	0.26	0.58
1990	0.17	0.26	0.59
1991	0.16	0.27	0.58
1992	0.16	0.27	0.59
1993	0.15	0.27	0.60
1994	0.15	0.27	0.58
1995	0.15	0.28	0.59
1996	0.14	0.28	0.59
1997	0.13	0.29	0.60
1998	0.14	0.28	0.60
1999	0.14	0.28	0.59
2000	0.13	0.28	0.59
2001	0.13	0.28	0.57
2002	0.13	0.28	0.56
2003	0.12	0.29	0.57
2004	0.12	0.29	0.58
2005	0.11	0.29	0.59
2006	0.11	0.29	0.59

Kaynak: DPT İstatistik Göstergeler, (Çevrimiçi) www.dpt.gov.tr , 12 Mayıs 2008.

Tablo 3.3'teki değerlere bakıldığında, tarım sektörünün GSMH içindeki payının 1980 yılında % 24.4 iken 2006 yılında % 10.9'a düştüğü görülmektedir. Sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payı 1980 yılında %20.7 iken 2006 yılında % 29'a yükselmiştir. Bunun yanında hizmetler sektöründe bu değerler 1980 yılında % 56 iken 2006 yılında % 58.8'e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı sanayi sektörüne göre yüksek olmakla birlikte, sanayi sektörünün 1980 yılından bu yana gerçekleştirdiği artış daha yüksektir.

Kuşkusuz ki, sanayi sektörünün GSMH' deki payının 1980 sonrası dönemde artması imalat sanayi üretimindeki gelişmeye bağlıdır. Tablo 3.4'te yer alan imalat sanayi üretim endeksi değerleri bu dönemde imalat sanayinin gelişimini takip edebilmemize imkan vermesi açısından önemli bir göstergedir.

Tablo 3.4: İmalat Sanayii Üretim Endeksi (1980-2007)

Yıllar	İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100)	Yıllar	İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100)
1980	32.71	1994	73.11
1981	35.92	1995	83.05
1982	39.05	1996	89.20
1983	42.89	1997	100.06
1984	47.71	1998	100.15
1985	49.76	1999	95.91
1986	55.19	2000	102.08
1987	61.12	2001	92.42
1988	61.78	2002	102.55
1989	63.08	2003	112.09
1990	69.08	2004	123.71
1991	70.37	2005	129.62
1992	73.27	2006	136.81
1993	79.76	2007	143.3

Kaynak: TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> ; (Çevrimiçi) http://www.kariyerhaber.com/V1/Pg/NewsCityDetail/NewID/63494/CatID/14/CityCode/79/CityName/Kilis/CountryID//Header/tuik_sanayi_uretim_endeksi_sonuc.html, 12 Mayıs 2008.

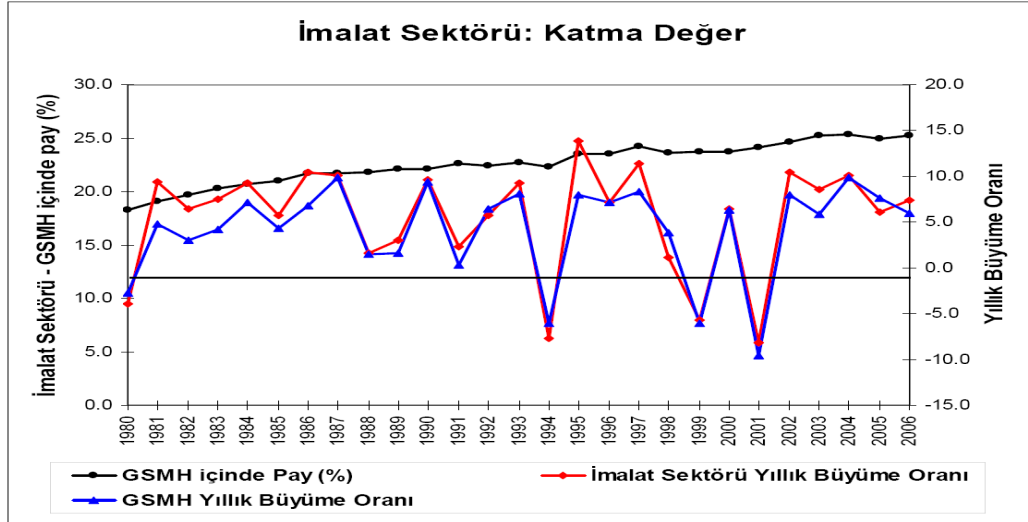
Not: 2006 yılına kadar olan istatistikler TCMB veritabanından, 2007 yılı istatistiği diğer çevrimiçi kaynaktan elde edilmiştir.

Tablo 3.4'te yer alan imalat sanayii üretim endeksi değerleri yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte, 1980 yılında 32.71 iken 2007 yılında endeks değeri 143.3'e yükselmiştir. Endeks değeri 1994, 1999 ve 2001 yılları dışında sürekli artış göstermektedir. Bu yıllardaki düşüşlerin 1994 ve 2001'de patlak veren

ekonomik krizler ile 1999 yılında meydana gelen 17 Ağustos depremi sebebiyle gerçekleştiği söylenebilir.

İmalat sanayiinin GSMH içindeki gelişimini görmek de imalat sanayiinin ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönem içerisinde vardığı noktayı göstermek açısından faydalı olacaktır. Grafik 3.2 1980–2006 dönemini kapsayacak biçimde, imalat sanayiinin ve GSMH’nin büyüme oranlarıyla birlikte, GSMH içinde imalat sanayiinin payının seneden seneye değişimini göstermektedir.

Grafik 3.2:İmalat Sanayii Sektörü Katma Değer (1980-2006)

Kaynak:A.Suut Doğruel, “Türkiye Sanayi Stratejisi Hazırlık Projesi Ön Değerlendirme”, Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, İstanbul, 25 Aralık 2007, (Çevrimiçi) http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/s.dogruel_25122007.pdf , 14 Mayıs 2008.

Grafikte dikkat çeken husus imalat sektörünün büyüme oranındaki dalgalanmalarla GSMH büyüme oranındaki dalgalanmaların 1980 sonrası dönemde aynı doğrultuda seyrediyor olmasıdır. Ayrıca GSMH içinde imalat sanayiinin payı da belirli senelerde düşüş göstermekle birlikte artan bir trende sahiptir.

3.1.2.İmalat Sanayiinde İstihdam

Gelişmekte olan ülkelerin temel hedeflerinin sanayileşmeyi gerçekleştirmek yolunda ekonomide sanayi ve hizmet sektörünün ağırlığını arttırmak, diğer sektörlerin payını ise görece olarak azaltmak olduğuna daha önceki açıklamalarda yer verilmişti. Gelişmiş ülkeler verimlilik artışı sağlamak için inovasyon, AR-GE ve teknolojik yenilenme yollarını seçmekteyken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler verimliliğin sektör bazında artırılmasından ziyade, kaynakların düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörlerle aktarılması yoluyla bu gelişimi sağlarlar. Bu da kayıt dışı istihdamın ve tarım istihdamının sanayi sektörüne kaydırılması ile mümkündür⁵. Yani, sanayi sektörü istihdamının toplam istihdam içerisindeki payının artırılması gelişmekte olan ülkelerin temel hedeflerinden bir diğeridir. Sanayi sektörünün alt dalları olan gıda, imalat ve enerji sektörleri içerisinde en çok istihdam yaratma özelliğine sahip olan dal imalat sanayi alt dalıdır.

⁵ Dani Rodrik, “Türkiye İçin Sanayi Politikaları”, **TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu**, 25 Aralık 2007, (Çevrimiçi) <http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/danirodrik.pdf> , 21 Haziran 2008.

Tablo 3.5: Sanayinin İstihdam Yapısı (1970–1988)

SEKTÖRLER	1970	1980	1988
Gıda ve İçki	17.4	17.1	14.9
Dokuma ve Giyim	26.9	22.7	26.9
Tüketim Malları Sanayi	51.2	46.4	45.4
Orman Ürünleri ve Mobilya	2.3	2.2	2.1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.4	2.3	2.4
Basın ve Yayın	2.1	1.3	1.4
Kürk ve Deri Ürünleri	0.6	0.5	0.5
Kimya	6.1	5.5	5.8
Petrol ve Kömür Ürünleri	0.5	1.3	1.2
Kauçuk Ürünleri	1.6	2.7	2.6
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	7.3	7.4	8.1
Metal İşleme	6.2	9.3	8.2
Ara Malları Sanayileri	29.1	32.5	32.3
Madeni Eşya	4.7	4.6	5.1
Makine İmalat	5.9	6.1	6.2
Elektrik Makineleri	2.1	3.7	4.3
Taşıt Araç ve Gereçleri	6.4	6.1	5.9
Diğer İmalat Sanayi	0.6	0.6	0.8
Yatırım Malları Sanayileri	19.7	21.1	22.3
TOPLAM	100	100	100

Kaynak: Korkut Boratav ve Ergun Türkcan, **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.21.

1970’lerden 1980’lerin sonlarına kadar istihdamın sanayi alt dallarına göre dağılımını gösteren Tablo 3.5’e bakarak, istihdamın tüketim malları sanayi içindeki payının 1970’lerden itibaren azalmakla birlikte, hala önemini koruduğunu söylemek mümkündür. Zira 1988 yılı itibariyle, sanayi istihdamının %45.4’ü tüketim malları sanayinde yer almaktadır. Anılan dönem içerisinde, ara ve yatırım malları sanayinin istihdam oranında da bir artış gerçekleşmiş, ancak önemli bir artış söz konusu olamamıştır. Ara malları sanayinde istihdam oranı 1970 yılında %29.1’den 1988 yılında %32.3’e yükselirken; yatırım malları sanayinde 1970 yılında %19.7 olan istihdam oranı 1988 yılında %22.3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.6:İstihdamın Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (15 ve daha yukarı yaştaki nüfus)

Sayım Yılı	Toplam	Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş ocakçılığı	İmalat Sanayi	İnşaat
1980	17 219 571	9 972 361	131 522	1 888 743	753 257
1990	22 085 711	11 506 708	130 294	2 649 267	1 167 561
2000	25 527 737	12 204 401	95 877	3 227 365	1 189 904

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.20,21.

Çalışan nüfusun ekonomik faaliyetlere göre dağılımını gösteren Tablo 3.6’da da görüleceği gibi, 10’ar yıllık periyotlar biçiminde imalat sanayii istihdamına bakıldığı zaman önemli bir gelişme ve artış olmadığı anlaşılmaktadır. 1980 yılında toplam istihdamdaki payı % 10.97 olan imalat sanayiinin bu payı 1990 yılında % 12’ye, 2000 yılında % 12.64’e yükselmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda⁶ da temel amacın tarım istihdamında meydana gelen azalışın modern sektörler tarafından massedilmesi olduğu ve bunun için de mesleki eğitime önem verilerek teorik derslerden çok uygulama derslerine ağırlık verilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

⁶ DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, DPT Yayını, Yayın No.:DPT:2709-ÖİK:662, 2007, s.98,100.

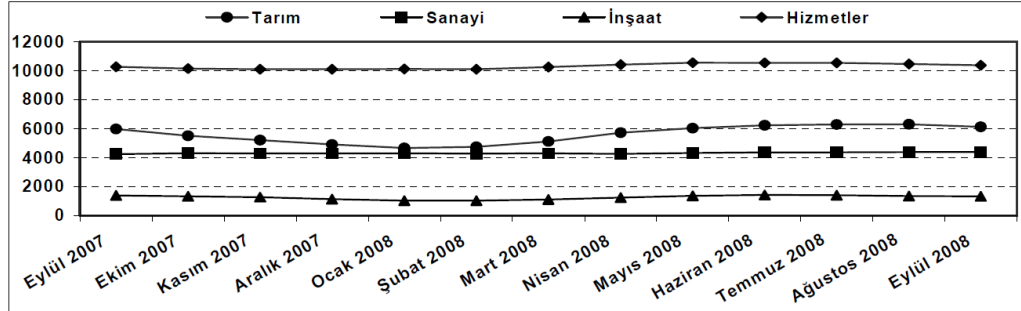
Tablo 3.7: İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2006)

Yıllar	Toplam İstihdam (Bin)	Tarım, Ormancılık, Balıkçılık, Avcılık (Bin)	Tarım/Toplam İstihdam (%)	Madencilik ve Taş ocakçılığı (Bin)	Madencilik/Toplam İstihdam (%)	İmalat Sanayi (Bin)	İmalat Sanayi/Toplam İstihdam (%)
1980	16 523	8 360	50.6	196	1.2	2 060	12.5
1981	16 664	8 353	50.1	191	1.1	2 073	12.4
1982	16 837	8 326	49.5	194	1.2	2 136	12.7
1983	17 004	8 300	48.8	195	1.1	2 208	13.0
1984	17 260	8 272	47.9	199	1.2	2 258	13.1
1985	17 547	8 246	47.0	222	1.3	2 329	13.3
1986	17 865	8 223	46.0	229	1.3	2 373	13.3
1987	18 268	8 197	44.9	230	1.3	2 445	13.4
1988	17 755	8 249	46.5	229	1.3	2 550	14.4
1989	18 222	8 639	47.4	184	1.0	2 635	14.5
1990	18 539	8 691	46.9	194	1.0	2 625	14.2
1991	19 288	9 212	47.8	176	0.9	2 736	14.2
1992	19 459	8 718	44.8	159	0.8	2 949	15.2
1993	18 500	7 862	42.5	135	0.7	2 706	14.6
1994	20 006	8 813	44.1	180	0.9	3 013	15.1
1995	20 586	9 080	44.1	154	0.7	3 027	14.7
1996	21 194	9 259	43.7	164	0.8	3 237	15.3
1997	21 204	8 837	41.7	159	0.7	3 445	16.2
1998	21 779	9 039	41.5	148	0.7	3 463	15.9
1999	22 048	8 856	40.2	134	0.6	3 555	16.1
2000	21 580	7 769	36.0	81	0.4	3 638	16.9
2001	21 524	8 089	37.6	98	0.5	3 581	16.6
2002	21 354	7 458	34.9	120	0.6	3 731	17.5
2003	21 147	7 165	33.9	83	0.4	3 663	17.3
2004	21 791	7 400	34.0	104	0.5	3 801	17.4
2005	22 046	6 493	29.5	118	0.5	4 083	18.5
2006	22 330	6 088	27.3	128	0.6	4 186	18.7

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, s.163.

İstihdamın yıllar itibariyle sektörel dağılımını ve sektörlerin istihdam yaratmada toplam istihdam içindeki paylarını gösteren Tablo 3.7 incelendiği zaman, tarım ve madencilik sektörlerinin istihdam oranlarının 1980 sonrasında düşmesine karşın imalat sanayi istihdam oranının arttığı görülmektedir. Tarım sektörünün istihdam oranı % 50.6'dan % 27.3'e inerken, imalat sektörünün toplam istihdam içindeki payı % 12.5'ten % 18.7'ye yükselmiştir. Ancak yine de imalat sektörünün istihdamdaki payının yeteri kadar arttığı söylenemez. Ayrıca tabloya bakarak Türkiye'nin hala tarımın hâkim sektör olduğu bir ülke olduğunu söylemek de mümkündür. Zira 2006 yılı itibariyle tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı %27.3 iken, imalat sanayinin payı % 18.7'dir.

Grafik 3.3 : İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (Eylül 2007-Eylül 2008, Bin Kişi)

Kaynak: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, **Ekonomik Gelişmeler**, Ekonomik Rapor - Aralık 2008, (Çevrimiçi) <http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/soneko/0812.pdf> ,23 Nisan 2009.

Eylül 2007- Eylül 2008 dönemi istihdamının sektörel dağılımını gösteren Grafik 3.3'te de görüldüğü gibi, anılan dönemde hizmet sektörü istihdamda ağırlığa sahipken tarım sektörü sanayi sektöründen daha fazla istihdam sağlamaktadır.

Tablo 3.8: İstihdam Göstergeleri (%)

İstihdamın Sektörel Dağılımı	2006	2013	2007-2013 Ortalaması
- Tarım	28.0	18.9	22.7
- Sanayi	19.7	19.4	19.8
- Hizmetler	52.4	61.7	57.5
İstihdam Oranı	43.6	46.8	45.1
İşsizlik Oranı	10.4	7.7	9.6

Kaynak: DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı, s.70.

Tablo 3.8'de 9. Kalkınma Planı uygulanmaya başlamadan önceki göstergeler ile plan dönemi sonunda ulaşılması hedeflenen değerler yer almaktadır. Buna göre tarım istihdamının toplam istihdamdaki payının ciddi anlamda azaltılması, sanayi istihdamında önemli bir değişiklik gerçekleşmemekle birlikte hizmet sektöründe istihdamın artırılması öngörülmektedir.

3.1.3.İmalat Sanayiinde İhracat ve İthalat

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi olan sanayileşme yolunda nerede olduklarının belirlenmesindeki en önemli göstergelerden biri de ihracat yapısındaki gelişmelerdir. Ülkenin toplam ihracat değerlerinin içinde sanayi

sektörünün payı büyüdükçe, ülkenin sanayileşme yolunda o kadar ilerlemiş olduğu söylenebilir.

Tablo 3.9: Sektörler İtibariyle İhracat (1980-2009)

Yıllar	İhracat (Milyon \$)				Sektörlerin Toplam İhracattaki Payları (%)		
	Toplam	Tarım	Madencilik	Sanayi	Tarım	Madencilik	Sanayi
1980	2 910	1 629	191	1 065	56	6.6	36.6
1981	4 703	2 173	193	2 297	46.2	4.1	48.8
1982	5 746	2 083	174	3 449	36.2	3	60
1983	5 728	1 837	188	3 666	32.1	3.3	64
1984	7 134	1 694	239	5 151	23.7	3.4	72.2
1985	7 958	1 653	242	6 049	20.8	3	76
1986	7 457	1 785	243	5 393	23.9	3.3	72.3
1987	10 190	1 788	272	8 085	17.5	2.7	79.3
1988	11 662	2 289	359	8 970	19.6	3.1	76.9
1989	11 625	1 833	411	9 288	15.8	3.5	79.9
1990	12 959	2 025	326	10 504	15.6	2.5	81.1
1991	13 593	2 369	285	10 830	17.4	2.1	79.7
1992	14 715	1 923	267	12 429	13.1	1.8	84.5
1993	15 345	2 072	233	12 945	13.5	1.5	84.4
1994	18 106	2 033	263	15 674	11.2	1.5	86.6
1995	21 637	1 840	391	19 260	8.5	1.8	89
1996	23 224	2 153	369	20 526	9.3	1.6	88.4
1997	26 261	2 354	404	23 313	9	1.5	88.8
1998	26 974	2 357	364	24 065	8.7	1.3	89.2
1999	26 587	2 058	385	23 958	7.7	1.4	90.1
2000	27 775	1 659	400	25 518	6	1.4	91.9
2001	31 334	1 976	349	28 826	6.3	1.1	92
2002	36 059	1 754	387	33 702	4.9	1.1	93.5
2003	47 253	2 121	469	44 378	4.5	1	93.9
2004	63 167	2 645	649	59 579	4.2	1	94.3
2005	73 476	3 468	810	68 813	4.7	1.1	93.7
2006	85 535	3 481	1 146	80 246	4.1	1.3	93.8
2007	107 272	3 725	1 661	101 082	3.5	1.5	94.2
2008	131 966	3 930	2 155	125 134	3.0	1.6	94.8
2009*	16 186	715	152	15 210	4.4	0.9	94.0

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler**, s.440. (1980-2005 yılları arasındaki veriler için)

TÜİK,(Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 23 Nisan 2009. (2006-2009 yılları arasındaki veriler için)

*Şubat ayı itibariyle

Tablo 3.9 ana sektörler itibariyle 1980 sonrası dönemde gerçekleşen ihracat değerlerini ve toplam ihracat içindeki paylarını göstermektedir. Sektörlerin toplam ihracattaki paylarına bakıldığında tarımın ihracattaki payının giderek azaldığı, madencilik sektöründe azalma gerçekleşmekle birlikte bunun tarım sektöründeki gibi

ciddi bir azalış olmadığı; buna karşılık sanayinin payının ciddi anlamda artış gösterdiği söylenebilir. Tarım sektörünün toplam ihracattaki payı 1980’de %56 iken 2008 itibariyle %3 olarak gerçekleşmiş; buna karşılık sanayi sektörünün toplam ihracattaki payı 1980’de %36.6 iken 2006 yılında %94.8’e yükselmiştir.

İhracatta sektörler arasında görece olarak sanayi sektöründe gelişme olmakla birlikte, bu gelişmenin madde grupları bazında incelenmesi ihracattaki gelişmeleri daha somut olarak ortaya koyma şansı vermektedir. Bunun için öncelikle imalat sanayi alt dallarının teknolojik bakımdan hangi özelliğe sahip olduklarını incelenmelidir.

Tablo 3.10:İmalat Sanayi Alt Dallarının Teknolojik Özellikleri

YÜKSEK TEKNOLOJİ
Hava ve uzay taşıtları imalatı
Eczacılık ve tıpta kullanılan kimyasal ve bitkisel kaynaklı ürünlerin imalatı
büro, muhasebe ve bilgi işleme makinaları imalatı
Radyo, televizyo, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı
Tıbbi aletler, hassas ve optik aletler ile saat imalatı
ORTA ÜST TEKNOLOJİ
Elektrikli makine ve cihazların imalatı
Motorlu kara taşıtı, römork veya yan-römork imalatı
Kimyasal madde ve ürünlerinin imalatı
Demiryolu ve tramvay lokomotifleri ile vagonların imalatı
Makine ve teçhizat imalatı
ORTA ALT ETKNOLOJİ
Deniz taşıtlarının yapımı ve onarımı
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı
Ana metal sanayi
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerinin imalatı
Metal eşya (makine ve teçhizatı hariç) sanayi
DÜŞÜK TEKNOLOJİ
Mobilya ve diğer imalat
Ağaç ve mantar ürünleri
Kağıt ve kağıt ürünleri
Basım ve yayım
Gıda ürünleri ve içecek
Tütün ürünleri
Tekstil Ürünleri
Giyim eşyası
Deri ve ayakkabı

Kaynak: TÜSİAD, Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış, TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/2008-05/466, Mayıs 2008, s.53.

Bu bağlamda Tablo 3.10 imalat sanayii alt dallarının üretim aşamasında gereksinim duydukları teknolojik gelişmişlik seviyelerini ifade etmektedir. Bu tablodan hareketle imalat sanayiinde son on yıllık süreçte gerçekleşen gelişimi ve sağlanan teknolojik ilerlemeyi görmek mümkün olacaktır.

Tablo 3.11: 1997 Yılında İhracatta Yer Alan İlk 20 Madde

1997 yılında ihracatta ilk 20 madde	Toplam İhracattaki Payı(%)
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	15.09
Örülmemiş giyim eşyası	8.84
Demir ve çelik	7.63
Elektrikli makina ve cihazlar	5.52
Meyvalar	4.98
Makinalar, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	3.74
Dokumaya elverişli madde diğer hazır	3.07
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş	2.6
Kara taşıtları	2.57
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu	2.57
Sentetik ve suni devamsız lifler	2.53
Sebzeler ve meyvelerin müstahzarları	2.35
Demir veya çelikten eşya	2.33
Sebzeler	1.87
Tuz, kükürt, toprak, alçı, kireç ve	1.64
Plastikler ve mamulleri	1.64
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı	1.52
Halı ve diğer yer kaplamaları	1.33
Cam ve cam eşya	1.3
Sentetik ve suni flamentler	1.28

Kaynak:TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 23 Nisan 2009.

Not: Tablodaki değerler TÜİK veritabanından edinilen istatistiklerle oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

1997 yılında ihracatta ilk 20 madde grubunu gösteren Tablo 3.11 incelendiğinde, ilk sıralarda nadiren orta üst teknoloji grubuna dahil maddeler görülmekle birlikte genel olarak üretimi emek-yoğun ve düşük teknoloji ile gerçekleştirilen tekstil grubu mallar ve tarımsal ürünler ilk sıralarda yer almaktadır. Örme giyim eşyası, örülmemiş giyim eşyası, dokumaya elverişli maddeler, tütün, pamuk ve pamuklu maddeler, meyveler 1997 yılında ihracatta ilk sıralarda yer alan tarım ve tekstil ürünleridir.

Tablo 3.12: 2008 Yılında İhracatta Yer Alan İlk 20 Madde

2008 yılında ihracatta ilk 20 madde	Toplam İhracattaki Payı(%)
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	13.86
Demir ve çelik	11.33
Makinalar, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	7.77
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	6.04
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	5.93
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	5.71
Demir veya çelikten eşya	4.35
İnciler,kıymetli taş ve metal mamulleri,medenî paralar	4.08
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	4.04
Plastik ve plastikten mamul eşya	2.7
Yenilen meyvalar,kabuklu yemişler,turuncgil ve kavun kabuğu	2.16
Gemiler,suda yüzen taşıt ve araçlar	2.01
Tuz,kükürt,toprak ve taşlar,alçılar ve çimento	1.73
Mensucattan mamul diğer eşya,kullanılmış eşya,paçavralar	1.59
Mobilyalar,aydınlatma,reklam lambaları,prefabrik yapılar	1.43
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.37
Aluminyum ve aluminyum eşya	1.35
Pamuk,pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.24
Sebze,meyva,bitki parçaları,sert kabuklu yemiş konserveleeri	1.09
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	1.01

Kaynak:TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 23 Nisan 2009.

Not: Tablodaki değerler TÜİK veritabanından edinilen istatistiklerle oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

İhracatta 11 yıllık süreçteki gelişimi ortaya koymak için hazırlanan Tablo 3.12’de de 2008 yılında ihracatta ilk 20 sırada yer alan mal grupları yer almaktadır. Tablo 3.11 ile kıyaslama yaparak incelendiğinde, 2008 yılında ihracatta ilk sıralarda yer alan madde gruplarının daha çok orta üst teknoloji grubu maddelerden oluştuğu, 1997 yılında üst sıralarda yer alan tarım ve tekstil grubu maddelerin alt sıralara doğru hareket ettiği gözlenmektedir. 1997’de %15.09’luk oran ile ilk sırada yer alan örme giyim eşyası ve aksesuarları 2008’de %5.93 ile dördüncü sıraya inmiştir. Bununla birlikte 2004 yılından bu yana motorlu kara taşıtları ihracatı ilk sırada yer alan Türkiye’de, 1997 yılında %3.74 oranla altıncı sırada yer alan makine, mekanik cihaz ve parçalar 2008 yılında %7.77 ile üçüncü sıraya yükselmiştir.

Tablo 3.13: 1997 Yılında İthalatta Yer Alan İlk 20 Madde

1997 yılında ithalatta ilk 20 madde	Toplam İthalattaki Payı(%)
Makinalar, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	18.86
Mineral yakıtlar ve yağlar	12.5
Kara taşıtları	8.45
Elektrikli makina ve cihazlar	7.93
Demir ve çelik	6.1
Plastikler ve mamulleri	3.97
Organik kimyasal ürünler	3.51
Optik alet ve cihazlar	2.22
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu	2.15
Hava taşıtları	2.01
Ham postlar, deriler ve köseleler	1.62
Demir veya çelikten eşya	1.57
Sentetik ve suni filamentler	1.46
Kağıt ve karton;	1.46
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan	1.45
Hububat	1.44
Sentetik ve suni devamsız lifler	1.39
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı	1.16
Eczacılık ürünleri	1.13
Muhtelif kimyasal maddeler	1.11

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 23 Nisan 2009.

Not: Tablodaki değerler TÜİK veritabanından edinilen istatistiklerle oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

Tablo 3.13'te 1997 yılında ve Tablo 3.14'te 2008 yılında Türkiye'de ithalatta ilk 20 sırada yer alan maddeleri göstermektedir. Oranlar değişik olmakla beraber, her iki yıla ait tabloda yer alan maddelerin de imalat sanayiinde girdi olarak kullanılan hammadde ve ara malları oldukları görülmektedir. Bu on yıllık süreçte ithalatta ilk sıralarda yer alan bu mal gruplarının teknolojik karakterlerine bakıldığında orta üst ve yüksek teknoloji mal gruplarının ithalatının önemli bir gerileme göstermediği görülmektedir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin temel amacı olan ihracat artışının sağlanması, imalat sanayinin üretiminin arttırılması ile mümkündür. Ancak üretimin arttırılması ve ihracata yönelik üretim gerçekleştirilmesi için ara ve yatırım malları ithal edilmesi, bir anlamda ithalata bağımlı oluşu ifade etmektedir. Bu on yıllık süreçte ithalatın büyük kısmının hala ara ve yatırım mallarından oluşması imalat sanayinin gereken gelişmeyi gösteremediğinin göstergesidir.

Tablo 3.14: 2008 Yılında İthalatta Yer Alan İlk 20 Madde

2008 yılında ithalatta ilk 20 madde	Toplam İthalattaki Payı(%)
Mineral yakıtlar,mineral yağlar ve müstahsalları,mumlar	23.91
Demir ve çelik	11.47
Makinalar, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	11.16
Elektrikli makina ve cihazlar,aksam ve parçaları	6.88
Motorlu kara taşıtları,traktör,bisiklet,motosiklet ve diğer	6.33
Plastik ve plastikten mamul eşya	4.65
İnciler,kıymetli taş ve metal mamulleri,madeni paralar	2.8
Organik kimyasal müstahsallar	2.19
Eczacılık ürünleri	2.16
Optik,fotoğraf,sinema,ölçü,kontrol,ayar cihazları,tıbbi alet.	1.71
Bakır ve bakırdan eşya	1.62
Kağıt ve karton:kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	1.29
Aluminyum ve aluminyum eşya	1.26
Pamuk,pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.15
Demir veya çelikten eşya	1.1
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.1
Hububat	1.06
Muhtelif kimyasal maddeler	0.86
Sentetik ve suni devamsız lifler	0.84
İnorganik kimyasal müstahsallar,organik,inorganik bileşikler	0.83

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 23 Nisan 2009.

Not: Tablodaki değerler TÜİK veritabanından edinilen istatistiklerle oluşturulan kendi hesaplamalarımızdır.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak imalat sanayiinde üretilen mallar arasındaki tüketim, yatırım ve ara malları ayırımından hareketle bu malların zaman içerisinde değişen ağırlıklarının değerlendirilmesi de imalat sanayiinin yapısı hakkında bilgi verebilir⁷. Zira, ara ve yatırım malları sanayiinde zaman içerisinde meydana gelecek gelişmeler teknolojik sanayileşmenin ve dolayısıyla sanayi yapısının değişiminin göstergesi olarak kabul edilmektedir⁸.

Bu bağlamda, aşağıdaki tablolarda tüketim malları, ara malları ve yatırım malları ayırımından hareketle ihracatın ve ithalatın gelişimi verilmektedir.

⁷ Şahin, a.g.e., s.287.

⁸ Korkut Boratav ve Ergun Türkcan, **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.20.

Tablo 3.15: Mal Grupları İtibariyle İhracatın Gelişimi (1989-2009)

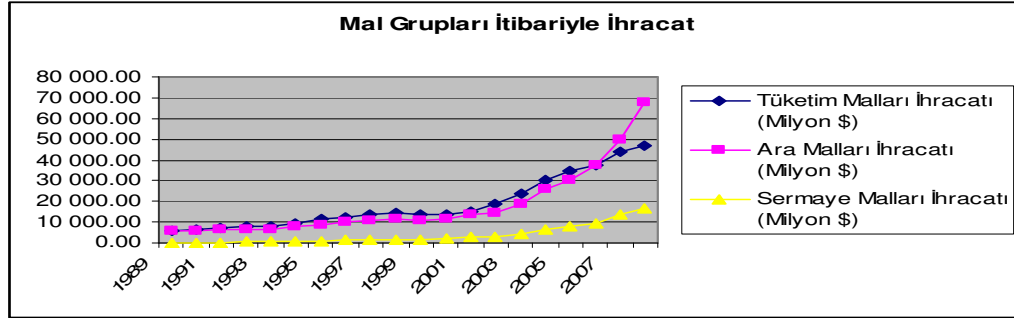
Yıllar	Tüketim Malları İhracatı (Milyon \$)	Ara Malları İhracatı (Milyon \$)	Sermaye Malları İhracatı (Milyon \$)
1989	5 444.02	5 971.78	205.31
1990	6 622.59	6 051.61	284.26
1991	6 882.94	6 369.03	340.31
1992	7 835.29	6 388.65	486.68
1993	8 213.19	6 585.35	542.25
1994	9 153.30	8 225.49	721.73
1995	11 840.38	8 960.41	830.22
1996	12 317.87	9 767.01	1 120.13
1997	13 860.75	11 048.76	1 327.06
1998	14 365.07	11 182.70	1 411.11
1999	13 892.28	10 840.88	1 796.39
2000	13 986.73	11 565.08	2 175.70
2001	15 261.53	13 368.64	2 658.24
2002	18 464.85	14 657.33	2 790.18
2003	24 125.34	18 494.47	4 344.03
2004	30 501.89	25 945.61	6 530.84
2005	34 835.40	30 289.78	7 997.69
2006	37 790.48	37 788.25	9 423.37
2007	43 695.86	49 402.98	13 754.54
2008	47 071.29	67 706.64	16 696.63
2009*	5 614.09	8 947.25	1 554.72

Kaynak: TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 23 Nisan 2009.

*Veriye erişim tarihi itibarıyla

Tablo 3.15'te de görüleceği üzere, Türkiye'nin tüketim ve ara malları ihracatında önemli bir gelişme söz konusu olmuştur. 1989 yılında 5.444 milyon dolar olan tüketim malları ihracatı 2008 yılında 47.071 milyon dolara yükselirken; 1989 yılında 5.971 milyon dolar olan ara malları ihracatı 2008 yılında 67.706 milyon dolara yükselmiştir. Buna karşılık anılan dönemde Türkiye sermaye malları ihracatında önemli bir gelişme sağlayamamıştır. 1989 yılında 205 milyon dolar olan sermaye malları ihracat değeri 2008 yılında 16.696 milyon dolarla tüketim ve ara malları ihracatına göre düşük bir değerde gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye'nin ileri teknoloji üretim gerçekleştirmede gerekli ilerlemeyi gösteremediğinin kanıtıdır.

Grafik 3.4: Mal Grupları İtibariyle İhracat (1989-2008)

Tablo 3.15'teki veriler kullanılarak ihracatta mal grupları açısından gelişimi görsel açıdan sunmak için hazırlanan Grafik 3.4'te de görüleceği gibi, aramalları ihracatının 2006 yılından sonra tüketim malları ihracatının üzerinde gerçekleşmesine rağmen, 2006'ya kadar tüketim malları ihracatı üstünlüğünü korumuştur. Sermaye malları ihracatı ise son üç yılda artış gerçekleştirmekle birlikte, önemli bir gelişme gösterememiştir.

Tablo 3.16: Mal Grupları İtibariyle İthalatın Gelişimi (1989-2009)

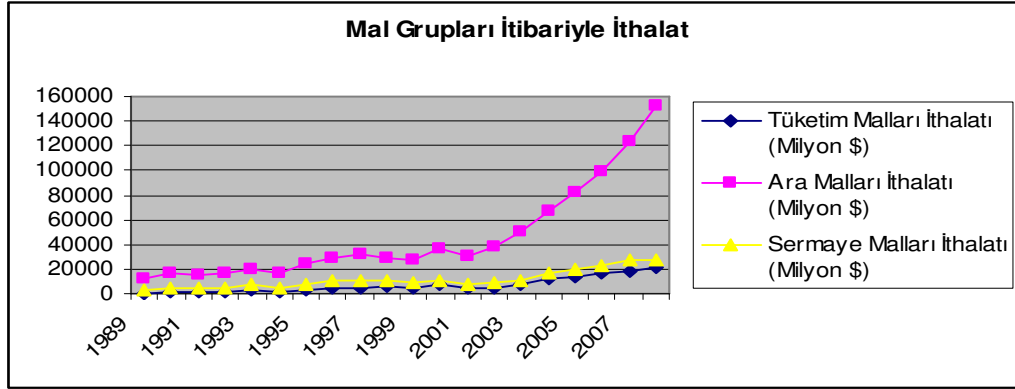
Yıllar	Tüketim Malları İthalatı (Milyon \$)	Ara Malları İthalatı (Milyon \$)	Sermaye Malları İthalatı (Milyon \$)
1989	737.60	12 499.67	2 548.00
1990	2 075.58	16 154.04	4 040.72
1991	1 575.04	15 053.36	4 295.53
1992	1 772.17	16 184.61	4 825.50
1993	2 525.72	19 402.84	7 357.69
1994	1 381.30	16 565.37	5 220.36
1995	2 416.49	25 077.66	8 119.48
1996	4 424.29	28 736.72	10 336.16
1997	5 051.94	32 118.87	11 108.87
1998	5 363.56	29 562.22	10 624.12
1999	4 820.41	26 854.20	8 727.01
2000	6 928.48	36 009.56	11 365.34
2001	3 813.41	30 300.84	6 940.43
2002	4 898.33	37 655.83	8 399.57
2003	7 813.33	49 734.76	11 325.91
2004	12 100.28	67 549.44	17 397.44
2005	13 975.30	81 868.28	20 363.22
2006	16 116.32	99 604.66	23 347.55
2007	18 694.05	123 639.60	27 054.43
2008	21 489.11	151 744.39	28 020.17
2009*	2 185.74	12 814.60	2 557.93

Kaynak:TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/> , 23 Nisan 2009.

*Veriye erişim tarihi itibarıyla.

Tablo 3.16 da mal grupları itibariyle 1989'dan günümüze ithalatın seyrini göstermektedir. Tablo incelendiğinde Türkiye'nin sanayileşme yolunda hala ara ve sermaye malları bakımından dışa bağımlı olduğunu görmek mümkündür. Zira tüketim malları ithalatında anılan dönemde önemli bir artış gerçekleşmemiş; ancak sermaye ve özellikle de ara malları ithalatında ciddi artışlar söz konusu olmuştur. 1989 yılında ara malları ithalatı 12.499 milyon dolar iken 2008 yılında 151.744 milyon dolara yükselmiş; sermaye malları ithalatı da 1989 yılında 2.548 milyon dolardan 2008 yılında 28.020 milyon dolara yükselmiştir.

Grafik 3.5: Mal Grupları İtibariyle İthalat (1989-2008)

Tablo 3.16'daki değerler ile oluşturulan Grafik 3.5'te de yukarıdaki açıklamaları destekler bir görünüm söz konusudur. Türkiye'nin sermaye ve tüketim malları ithalatında artış olmakla beraber ciddi bir sıçrama görülmemesine karşın, aramaları ithalatı özellikle 2001'den sonra sıçrama göstermiştir.

3.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN TÜRK İMALAT SANAYİİ KAPSAMINDA ETKİNLİĞİ: NEDENSELLİK ANALİZİ

1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile ülkenin dışa açılarak büyümesi hedeflenmekteydi. Böylelikle planlı dönemin tersine ihracat teşvik edilecek, ithalat serbest bırakılacak, ülkenin dışa açıklığı arttırılacak ve dünya ekonomisiyle entegrasyonu sağlanacaktı.

İthalatın serbestleştirilmesi ile üretimde ihtiyaç duyulan ara ve yatırım malları ithalatı kolaylıkla gerçekleştirilebilecek, finansal serbestlik ile de ülke içine doğrudan yabancı yatırım şeklinde giriş yapan yabancı sermayenin yatırım, istihdam, üretim artışı yoluyla büyümeye katkı sağlanacaktı. Ancak kuşkusuz ki ekonomide bu politikaların yanında, teknolojinin geliştirilmesi adına uygulanacak politikalar ile dışa bağımlılığının önlenmesi gerekmekteydi. İthal edilen ara ve yatırım mallarının üretimlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan teknolojik bilgi donanımına sahip olunmadığı sürece, bu durum bir süre sonra dışa bağımlılık olarak kendini gösterecektir.

Çalışmanın bu bölümünde imalat sanayii kapsamında, 1980 sonrası uygulanan serbestleştirici politikaların etkinliği incelenecektir. Bu amaçla kullanılan değişkenler imalat sanayi ihracatı, ara-yatırım malları ithalatı, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH'dir. Veriler 1995:Q1-2007:Q3 dönemini içermektedir. Çalışmanın Türkiye'de 1980 sonrası uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin etkinliğini ele almasına karşın verilerin 1995 yılı ve sonrasına ait olmasının sebebi, tüm seriler için ulaşılabilir verilerin bu dönem kapsamında olması ve uygulanan stratejinin 1994 krizi sonrasındaki etkinliğinin Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile incelenmek istenmesidir. Analizde kullanılan veriler TCMB veritabanından elde edilmiştir.

3.2.1.Literatür Araştırması

İthalat ikamesi sanayileşme stratejisinin uygulandığı pek çok ülkede bu uygulamanın krizlerle sonlanması alternatif olarak ihracata dayalı büyümeyi hedefleyen ihracata dayalı sanayileşme stratejisini ortaya çıkarmıştır. İktisat literatüründe ihracat ve büyüme arasında 3 yönlü nedensellik ilişkisinden söz edilmektedir. Bunlardan ilki ihracatın büyümeye öncülük etmesiyle oluşan ilişki,

ikincisi büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi ve üçüncüsü de ihracat ile büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğe dayanan ilişkidir⁹.

Buna ek olarak, daha önce de değinildiği gibi, Neo-klasik iktisatçıların öne sürdüğü yurt içi tasarruf açığının yurt dışı tasarruflarla kapatılması da ihracat ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratabilmektedir. Bu konularda yapılmış ampirik çalışmalara göz atmakta fayda vardır.

Yavuz'un 1982–2002 dönemini kapsayan VAR model çerçevesinde uygulanan Granger nedensellik testi sonucunda ihracat ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır¹⁰. Şimşek'in 1960–2002 dönemini kapsayan analizinde de ihracattan GSMH'ye doğru nedensellik bulunmamış, ancak büyümeden ihracata doğru nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur¹¹. Hatemi ve Irandoust'ın Türkiye, İrlanda, Portekiz, Meksika ve Yunanistan'a ait 1960–1997 dönemini kapsayan reel üretim ve reel ihracat verilerini kullanarak ve Toda – Yamamoto yöntemini kullanarak gerçekleştirdiği nedensellik analizi sonucunda, Türkiye için bu değişkenler arasında nedensellik ilişkisine bulunmamıştır¹².

Erdoğan'ın yaptığı 1923–2004 dönemini kapsayan ve ithalat, ihracat, GSMH serilerini kullandığı nedensellik analizi sonucuna göre ihracattan ithalata 0.05 anlamlılık seviyesinde nedensellik vardır. 1980–2004 yıllarını kapsayan döneme ilişkin analizde ise ithalatın GSMH üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve aynı dönemde 0.01 ve 0.05 anlamlılık seviyelerinde GSMH'den ihracata doğru nedensellik vardır. Aynı çalışmada %10 anlamlılık seviyesinde ihracat ve GSMH arasında çift yönlü nedenselliğe rastlanmış, ithalattan da büyümeye doğru bir

⁹ Fransisco F. Riberio Ramos, "Exports, Imports and Economic Growth in Portugal:Evidence From Causality and Cointegration Analysis", **Economic Modelling**, 18, 2001, p.615.

¹⁰ Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi", **Prof.Dr.Turan Yazgan'a Armağan**, 25 July 2006, (Çevrimiçi) <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/38.pdf> , 23 Ocak 2008, s.970.

¹¹ Muammer Şimşek, "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi 1960-2002", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.18, S.2, 2003, s.57.

¹² Abdunnasser Hatemi-J ve Manuchehr Irandoust, "Time-series Evidence for Balassa's Export-Led Growth Hypothesis", **The Journal of International Trade&Economic Development**, 9:3, 2000, p.359.

nedensellik ortaya konmuştur¹³. Gerni, Emsen ve Değer'in 1980–2006 dönemini kapsayan çalışmalarında ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Hem yıllık hem aylık verilere dayanılarak yapılan analiz Türkiye’de ithalata dayalı büyümeyi ve ihracatın ithalata bağımlılığını ortaya koymuştur¹⁴. Kösekahyaoğlu ve Şentürk’ün Türkiye’de ihracata dayalı büyümeyi analiz ettiği 1980–2005 dönemini kapsayan çalışmasında ise ihracattan gelire ve ithalata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur¹⁵. Tuncer’in Toda-Yamamoto tekniğini kullanarak yaptıkları nedensellik analizinde 1980-2000 dönemini kapsayan çeyrek veriler kullanılmıştır. Toda-Yamamoto tekniği ile yapılan nedensellik analizi sonucunda ihracattan GSYİH’ye doğru bir nedenselliğe rastlanmazken GSYİH’den ihracata doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Bunun yanında ithalattan GSYİH ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır¹⁶. Yapraklı’nın 1970–2005 dönemini kapsayan reel GSMH, toplam ve ana sektörlerle ait ihracat ve ihracat fiyat endeksi verileriyle yaptığı ve Granger nedensellik testi teknikleriyle ulaştığı sonuçlar, toplam ihracat ve sanayi ihracatından GSMH’ye doğru pozitif ve tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur¹⁷.

Alagöz, Erdoğan ve Topalı’nın yaptığı bir başka çalışmada 1992:1–2007:3 dönemine ait doğrudan yabancı sermaye ve reel GSYİH serileri kullanılarak nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır¹⁸. Açıkalin, Gül ve

¹³ Savaş Erdoğan, “Türkiye’de İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, S.10, 2006, s.35,37.

¹⁴ Cevat Gerni, Ö.Selçuk Emsen ve M.Kemal Değer, “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980–2006 Türkiye Deneyimi”, DEÜ İİBF 2.Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, (Çevrimiçi) http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf , 6 Haziran 2008, s.16.

¹⁵ Levent Kösekahyaoğlu ve Canan Şentürk, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.2, S.4, 2006, s.39.

¹⁶ İsmail Tuncer, “Türkiye’de İhracat,İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.9, S.9, 2002(Çevrimiçi) <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/dergi/dosyalar/2002.9.9.56.pdf> , 28 Mayıs 2008, s.101.

¹⁷ Sevda Yapraklı, “İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S.34, 2007, s.108.

¹⁸ Mehmet Alagöz, Savaş Erdoğan ve Nurgün Topallı, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, 2008, s.86.

Yaşar ise GSMH'den doğrudan yabancı yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur¹⁹. Karagöz'ün yaptığı bir çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat arasındaki nedensellik incelenmiştir. 1980–2002 dönemini kapsayan verilerle gerçekleştirilen analiz sonucunda bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır²⁰.

3.2.2.Kavramlar ve Metodoloji

Çalışmada kullanılacak yöntem olan nedensellik analizine Toda-Yamamoto yaklaşımını açıklamadan ve analize geçmeden evvel, zaman serisi literatüründe yer alan durağanlık ve nedensellik kavramlarına açıklama getirilecektir.

3.2.2.1.Durağanlık

Durağanlık bir zaman serisinin ortalama, varyans ve kovaryansının zamana bağlı olarak değişmemesi, sabit kalması durumunu yani seriye ait değerlerin zamanın bir fonksiyonu olmaması durumunu ifade etmektedir²¹. Durağan olmayan serilerle yapılan ekonometrik analizlerde t ve F testlerinin kullanılamıyor olması²², belirginlik katsayısı (R^2) değerinin yanı sıra sonuçlar vermesi ve sahte regresyon durumuna yol açması²³ sebebiyle durağanlık kavramı zaman serisi analizlerinde oldukça önem taşımaktadır. Ancak serileri durağan hale getirirken uygulanan fark alma işlemi uzun dönemli bilgi kaybına sebep olmaktadır. Burada da koentegrasyon analizi sayesinde durağan olmayan serileri fark alma işlemi ile durağan hale getirmeye gerek kalmadan ve uzun dönemli bilgi kaybı yaşamadan analizden etkin ve tutarlı sonuçlar alınabilmektedir. Koentegrasyon analizi sayesinde iktisadi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınanabilmekte, uzun dönemli katsayılar tahmin edilebilmekte ve

¹⁹ Sezgin Açıkalın, Ekrem Gül ve Ercan Yaşar, “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.16, 2006, s.279.

²⁰ Murat Karagöz ve Kadir Karagöz, “Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.1, 2006, s.124.

²¹ Işıl Akgül, **Zaman Serilerinin Analizi ve Arima Modelleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2003, s.5.

²² Walter Enders, *Applied Econometric Time Series*, 2nd ed., John Wiley International Edition, t.y., p.215.

²³ Chris Brooks, **Introductory Econometrics For Finance**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pp.367,368.

bu katsayılar Hata Düzeltme Modelinde (ECM-Error Correction Model) kullanılarak kısa dönemde dinamik denge ilişkisi elde edilebilmektedir²⁴.

$$Y_t = \alpha + \beta t + \phi Y_{t-1} + e_t \quad \alpha \neq 0$$

Yukarıdaki model iki farklı duruma göre iki trend türünü göstermektedir²⁵:

1- $\phi \neq 0$ ve $\beta = 0$ durumunda denklem şu hale dönüşecektir:

$$Y_t = \alpha + Y_{t-1} + e_t \quad \alpha \neq 0$$

$$\Delta Y_t = \alpha + e_t$$

Bu durumda Y_t α 'nın işaretine bağlı olarak aşağıya ve yukarıya doğru eğilim gösterir ve buna stokastik trend denir.

2- $\beta \neq 0$ ve $\phi = 0$ durumunda da denklemi aşağıdaki biçime dönüşecektir.

$$Y_t = \alpha + \beta t + e_t \quad \alpha \neq 0$$

Burada da Y_t β 'nin işaretine bağlı olarak aşağı veya yukarı yönde eğilim gösterecektir. Buna da deterministik trend denir.

Bu iki durumun haricinde $\beta \neq 0$ ve $\phi = 1$ durumu da söz konusu olabilmektedir.

$$Y_t = \alpha + \beta t + Y_{t-1} + e_t \quad \alpha \neq 0$$

Burada da α ve β 'nin ortak etkisinin Y 'yi etkileyeceği söylenir ve bileşik stokastik ve deterministik trend olarak adlandırılır.

²⁴Özlem Göktaş, **Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2005, s.116.

²⁵ Mustafa Sevüktekin ve Mehmet Nargeleçekenler, **Zaman Serileri Analizi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s.58.

Stokastik trend Y_t zaman serisinin birinci farkının alınmasıyla ortadan kaldırılır ve fark durağan süreç olarak ifade edilir. Deterministik trendin söz konusu olduğu durumlarda ise fark alma işlemi trendi t zaman değişkenini süreç dışında bırakmamakta ve ortadan kaldırmamaktadır²⁶.

Aşağıda AR(1) otoregresif, yani bağımlı değişkenin bir dönem önceki değerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı model görülmektedir.

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + e_t$$

Bu denklemde α katsayısı için üç durum söz konusudur:

- $|\alpha| < 1$ ise kararlı kök vardır ve seri durağandır.
- $|\alpha| = 1$ ise birim kök vardır ve seri durağan değildir.
- $|\alpha| > 1$ ise kararsız kök vardır ve seri durağan değildir.

α parametresinin istatistiksel anlamda 1'e eşit olması şok etkisinin devamlı olduğunu, 1'den küçük olması ise şok etkisinin devamsız olduğunu göstermektedir²⁷.

Yukarıdaki denklemde her iki tarafta da fark alma işlemi gerçekleştirildiğinde aşağıdaki biçime gelmektedir:

$$Y_t - Y_{t-1} = \alpha Y_{t-1} - Y_{t-1} + e_t$$

$$\Delta Y_t = (\alpha - 1) Y_{t-1} + e_t$$

$$\Delta Y_t = \Upsilon Y_{t-1} + e_t$$

Son denklemde $\Upsilon = \alpha - 1$ 'dir.

²⁶ Göktaş, a.g.e., s.9.

²⁷ Karun Nemlioğlu, **Birim Kök Analizinin Temelleri**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2005, s.4.

$\Upsilon = 0 \rightarrow \alpha - 1 = 0 \rightarrow \alpha = 1 \rightarrow$ Birim kök vardır ve seri durağan değildir. Buna göre serinin durağan olması için Υ 'nin istatistikî olarak anlamlı olması, yani sıfırdan farklı olması gerekmektedir.

3.2.2.2.Nedensellik Analizi

C. J. Granger tarafından 1969 yılında ortaya çıkarılan nedensellik analizine göre, eğer X 'in geçmiş değerleri Y 'nin öngörüsünde Y 'nin geçmiş değerlerinden daha başarılı oluyorsa X , Y 'nin granger nedenidir²⁸. Nedensellik analizi, geçmişe ve bugüne ait değerlerinin gelecek üzerindeki şekillendiriciliğinden hareket etmekte ve değişik süreçler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır²⁹.

Granger nedensellik testi düzeyde, yani farkı alınmadan durağan zaman serilerine uygulanabilmektedir³⁰. Durağan olmayan ve eş-bütünleşme ilişkisi olmayan değişkenler arasındaki nedenselliğin tespiti için Vektör Otoregresif Model (VAR), durağan olmayan fakat eş-bütünleşme ilişkisi var olan değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi için de Vektör Hata Düzeltme Modelinin (VEC) kullanılması daha uygun görülmektedir³¹. Bu modeller kullanılarak yapılan Granger nedensellik analizlerinde modeldeki parametrelerin aynı anda sıfıra eşit olup olmadığının test edilmesi gerektiği için F testi kullanılmaktadır. Ancak serilerin eş-bütünleşik olması durumunda bu test değerleri standart dağılım göstermediği için gerçekte var olmayan bir nedensellik ilişkisi bulunabileceği gibi, var olan bir nedensellik ilişkisi de bulunmayabilir³².

²⁸ Brad Comincioli ve Illinois Wesleyan, "The Stock Market As A Leading Indicator:An Application of Granger Causality", **The University Avenue Undergraduate Journal of Economics**, Sample Issue, 1996, p.5.

²⁹ Odd O. Aalen ve Arnoldo Frigessi, "What Can Statistics Contribute to a Causal Understanding?", **Board of the Foundation of the Scandinavian Journal of Statistics**, Vol.34, 2007, p.159.

³⁰ Timothy J. Mosedale, David B. Stephenson, Matthew Collins, Terence C. Mills, "Granger Causality of Coupled Climate Processes:Ocean Feedback on the North Atlantic Oscillation", **Journal of Climate**, Vol. 19, 2006, p.1185.

³¹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 964.

³² Tuncer, **a.g.e.**, s.94.

Toda ve Yamamoto tarafından 1995 yılında geliştirilen yöntemde ise, seriler arasındaki nedensellik ilişkisinde durağanlık ve eş-bütünleşme özellikleri aranmamaktadır³³. Toda ve Yamamoto, seriler durağan olmasa bile, serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilerek Wald testinin uygulanabileceğini ortaya koymuşlardır³⁴.

Tado – Yamamoto prosedürü iki aşamada gerçekleşmektedir³⁵:

- İlk aşamada serilerin maksimum eş-bütünleşme derecesi $d_{\max}$ ile k gecikme uzunluğu belirlenir. VAR'ın uygun gecikme sayısının (k) belirlenmesi için Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Criterion (SC), Hannan-Quin (HQ) ve Akaike'nin minimum Final Prediction Error (FPE) ölçütleri kullanılabilir. k gecikme uzunluğunun seçilmesinden ve maksimum eş-bütünleşme derecesinin seçilmesinden sonra $p = k + d_{\max}$ gecikmeleri toplamı ile seviyesinde bir VAR tahmin edilebilir.
- İkinci aşama ise Granger nedensellik üzerine sonuç çıkarmaya yönelik standart Wald testi uygulanmasıdır.

Toda ve Yamamoto, durağanlık ve eş-bütünleşik kavramlarını sağlamayan serilerden oluşan sistemde, k gecikmeli VAR modelinin parametreleri üzerindeki kısıtlamalar için yapılan Wald testinin $VAR(p = k + d_{\max})$ tahmini için χ^2 dağılımına sahip olduğunu kanıtlamışlardır³⁶.

3.2.3.Ekonometrik Uygulama ve Bulgular

Çalışmada Türkiye'de 1995:1 – 2007:3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak imalat sanayi ihracatı, ara-sermaye malları ithalatı, doğrudan yabancı

³³ Abdur Chowdhury ve George Mavrotas, “FDI and Growth: A Causal Relationship”, **World Institute for Development Economics Research**, Research Paper No.:2005/25, June 2005, p.4.

³⁴ Nilgün Çil Yavuz, “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2), 2006, s.169.

³⁵ İhsan Günaydın, “Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 5 (2), 2004, s.177.

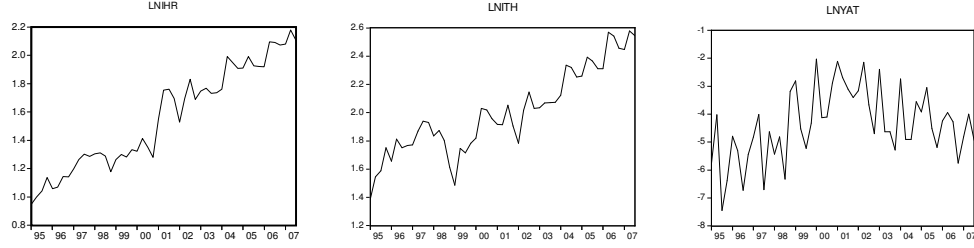
³⁶ Evan Lau ve Chan Tze Haw, “Transmission Mechanism of Twin Deficits Hypothesis: Evidence From Two Neighbouring Countries”, **INTI Journal**, Vol.1, No.3, 2003, p.161.

yatırımlar ve GSYİH değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmektedir. Burada amaç, küreselleşmenin hızla yayıldığı ve sınırların yavaş yavaş ortadan kalktığı dünyada, dışa kapalı düzenin sürdürülemeyeceğinin anlaşılması ile dışa açılmacı politikaların izlenmeye başlandığı 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya konulan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi kapsamında, 1994 krizi sonrasında sağlanan gelişmenin ortaya koyulmasıdır. Daha önceki açıklamalarda da değinildiği gibi, sanayi sektörünün gerek ihracata, gerek istihdama gerekse de GSYİH'nin oluşumuna katkısı bakımından imalat sanayii büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan ihracat değişkeni imalat sanayi ihracatı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde sanayi üretimi için gerekli olan ara ve yatırım mallarının analizde kullanılmasının sebebi, ihracat ve büyüme için bu malların ithalatına gereksinim duyulup duyulmadığının ortaya koyulmak istenmesidir. Kısacası burada amaç, serbestleşme hareketlerinin Türkiye'nin ara ve yatırım malları bakımından dışa bağımlı olup olmadığının incelenmesidir. Bununla birlikte, serbestleşme süreci içerisinde sermayenin serbestleşmesi kapsamında sınır ötesi uzun vadeli yatırımlar gerçekleştiren doğrudan yabancı yatırımlar da, anılan dönemde GSYİH oluşumu ile ilişkisi bağlamında analize dahil edilmiştir. Kısacası bu değişkenler arasında yapılacak nedensellik analizi ile, söz konusu dönemde 1980 sonrası uygulanan liberal politikaların etkinliğinin incelenmesi esas amaçtır.

Kullanılan değişkenlere ait seriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası resmi web sitesinden edinilmiş, birimleri eşitlenen seriler 1987 fiyatlarıyla GSMH deflatörü kullanılarak deflete edilmiştir. Çalışmada E-views 6.0 paket programı kullanılmıştır.

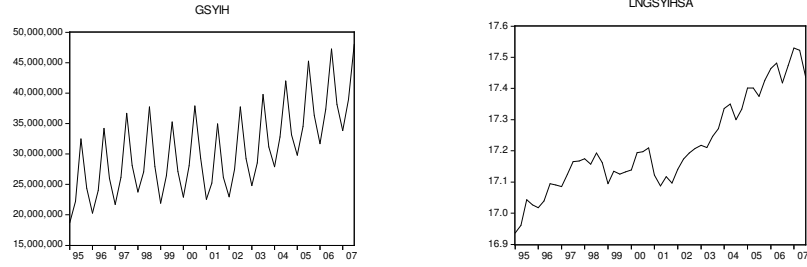
Metodoloji kısmında, Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımında birim kök ve eş-bütünleşme analizlerine gerek duyulmadığından söz edilmişti. Ancak maksimum bütünleşme derecesini belirlemek açısından birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Ancak daha öncesinde, verilerin grafiklerine bakarak seriler hakkında bilgi edinmek ve gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Grafik3.6: İhracat, İthalat ve Yatırım Serilerinin Doğal Logaritmik Grafikleri

Yukarıda imalat sanayi ihracatı, ara-yatırım malları ithalatı ve doğrudan yabancı yatırım serilerinin doğal logaritmik değerlerine ait grafikler yer almaktadır.

Grafik 3.7: GSYİH ve LNGSYİHSA Serilerinin Grafikleri

Yukarıdaki grafiklerde de açıkça görüldüğü gibi, dalgalanmalar gösteren GSYİH serisinde mevsimsellik etkisi bulunmaktadır. Hareketli ortalamalar yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılan GSYİH serisinin doğal logaritmik değerleri ile oluşturulan grafik de yukarıda yer almaktadır.

Analizde kullanılan değişkenler ithalat (LNITH), ihracat (LNIHR) ve doğrudan yatırım (LNYAT) serilerinin logaritmik değerleri ile GSYİH serisinin mevsimsellikten arındırılmış halinin logaritmik değeri LNGSYİHSA'dır.

Analizde sırasıyla birim kök testleri uygulanarak maksimum bütünleşme derecesi belirlenecek, sonra uygun VAR gecikme uzunluğu belirlenecek ve bu iki değer toplamı kadar gecikmeyle oluşturulan modelde Wald testiyle katsayılar getirilen kısıtlamalar test edilecektir.

Toda – Yamamoto nedensellik yaklaşımında, seriler durağan olmasa da, aralarındaki nedensellik ilişkisi incelenebilmektedir. Ancak bu yöntemde VAR modelin gecikmesinin belirlenmesi açısından değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini belirlemek amacıyla durağanlık analizleri yapılacaktır. Zaman serileri literatüründe serilerin durağanlıklarını analiz etmek amacıyla geliştirilen çok sayıda birim kök testi bulunmaktadır. Bu çalışmada bu birim kök testlerinden ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips – Peron) birim kök testleri kullanılacaktır.

Dickey-Fuller (DF) birim kök testi için üç farklı regresyon denklemi kullanılmaktadır³⁷:

$$\Delta Y_t = \Upsilon.Y_{t-1} + e_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \Upsilon.Y_{t-1} + e_t$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \Upsilon.Y_{t-1} + \beta.t + e_t$$

Rassal yürüyüş süreci olan ilk denkleme ek olarak ikinci denklemde sabit terim, üçüncü denklemde ise sabit terim ve doğrusal trend bulunmaktadır³⁸.

Yukarıdaki son denklem EKKY ile tahmin edilir ve Υ katsayısının anlamlılığı test edilir. Ancak bu testte karşılaştırılacak kritik değerler t-dağılım tablosundaki anlamlılık düzeyine denk gelen değerler değildir. Çünkü t-dağılım tablosu serilerin durağanlık varsayımı altında oluşturulmuştur ve durağan olmayan serilerde kullanılması güvenli sonuçlar ortaya koymayacaktır. Bu sebeple Dickey-Fuller tarafından geliştirilen τ (tau) test istatistikleri kullanılmaktadır³⁹.

Hipotezler:

$$H_0 : \Upsilon = 0$$

$$H_1 : \Upsilon \neq 0$$

³⁷ Göktaş, **a.g.e.**, s.31.

³⁸ Enders, **a.g.e.**, s. 221.

³⁹ Sevüktekin ve Nargeleçekenler, **a.g.e.**, s.281,282.

Sıfır hipotezi serinin durağan olmama durumunu, alternatif hipotez ise serinin durağanlığını ifade etmektedir.

Hata teriminde otokorelasyon bulunması halinde Dickey – Fuller (DF) testinde zaman serileri birinci mertebeden otoregresif süreçle ifade edilememektedir. Bu durumlarda birim kökün test edilmesini sağlayan ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller testi) geliştirilmiştir. Bu testte gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır. Bunların sayısı da ampirik olarak belirlenmektedir. Amaç hata teriminin otokorelasyon durumunu ortadan kaldıracak kadar terimin modele katılmasıdır⁴⁰.

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Hipotezler:

$$H_0 : \delta = 0$$

$$H_1 : \delta \neq 0$$

Sıfır hipotezi durağan olmama durumunu, alternatif hipotez de durağanlığı ifade etmektedir. ADF testinin kritik değerleri DF testinin kritik değerleriyle aynıdır⁴¹.

Otoregresif süreçlerde uygun gecikme sayısının belirlenmesi için kullanılan çok sayıda yöntem olmakla beraber yaygın olarak kullanılan yöntemler Akaike Bilgi Kriteri ile Schwarz Bilgi Kriteridir⁴².

DF testine dayanan PP testinde de hata terimine ilişkin varsayımlarda daha esnek bir durum söz konusudur. Kalıntıların değişen varyansa sahip oldukları heteroskedasite durumunda Phillips-Perron tarafından geliştirilen parametrik

⁴⁰ Recep Tarı, **Ekonometri**, 3.bs., Kocaeli Üniversitesi Yayını, Yayın No.:172, 2005, s.396.

⁴¹ **A.y..**

⁴² Gökteş, **a.g.e.**, s.36.

olmayan Z istatistikleri kullanılmaktadır. PP testi durağan ve trend etkisi içeren zaman serileri ile tek değişkenli zaman serilerinde basit bir yaklaşım vermektedir⁴³.

Tablo 3.17: Birim Kök Testi Sonuçları

SERİ	DÜZEY				BİRİNCİ FARKLAR			
	ADF	5%	PP	5%	ADF	5%	PP	5%
LNİHR	-4.14244	-3.50237	-4.05500	-3.50237	-7.49209	-3.50637	-14.8250	-3.50433
LNİTH	-3.51907	-3.50237	-3.59537	-3.50237	-4.20786	-3.51809	-15.5241	-3.50433
LNİYAT	-1.03706	-3.50851	-5.17745	-3.50237	-11.0148	-3.50851	-18.5493	-3.50433
LNGSYİHSA	-2.36601	-3.50237	-2.29590	-3.50237	-6.81970	-3.50637	-6.23244	-3.50433

Tablo 3.17’de değişkenlere ait ADF ve PP birim kök testi sonucunda bulunan kritik değerler ile tablo değerleri yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi, ihracat ve ithalat değişkenleri düzey değerinde hem ADF hem de PP testi sonucunda durağan çıkmıştır. Yatırım değişkeni ADF testine göre birinci farkında, PP testine göre düzey değerinde durağan çıkarken; GSYİH değişkeni hem ADF hem PP testleri sonucunda birinci farkında durağan çıkmıştır. Böylelikle yapılan birim kök testleri sonucunda maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak belirlenmektedir.

Kurulacak modelin gecikme sayısının belirlenmesi için gerekli ikinci adım ise VAR modeli oluşturularak uygun gecikme sayısının belirlenmesidir.

Tablo 3.18: Uygun VAR Gecikmesinin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	24.18071	NA	4.98e-06	-0.858754	-0.701294	-0.799501
1	141.2613	209.2504*	6.77e-08	-5.160054	-4.372757*	-4.863789*
2	156.3603	24.41549	7.15e-08	-5.121716	-3.704581	-4.588439
3	172.6904	23.62646	7.33e-08	-5.13576	-3.088789	-4.365471
4	192.9653	25.88292	6.61e-08*	-5.317673*	-2.640864	-4.310372

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için kullanılan kriterlerin yer aldığı Tablo 3.18’den de anlaşılacağı üzere, uygun VAR gecikme uzunluğu LR, SC ve HQ kriterlerine göre 1’dir. Böylelikle oluşturulacak VAR modelinin gecikmesi $p = k + d_{\max}$ eşitliğinden hareketle 2 olarak belirlenmiştir. Buna göre modeller aşağıdaki gibi kurulacaktır:

⁴³ Göktaş, **a.g.e.**, s.40, 41.

$$\begin{aligned}
LNIHR_t &= \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{1i} LNIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} LNITH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{1i} LNYAT_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \varphi_{1i} LNYSA_{t-i} + u_{1t} \\
LNITH_t &= \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{2i} LNITH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{2i} LNIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{2i} LNYAT_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \varphi_{2i} LNYSA_{t-i} + u_{2t} \\
LNYAT_t &= \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{3i} LNYAT_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{3i} LNIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{3i} LNITH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \varphi_{3i} LNYSA_{t-i} + u_{3t} \\
LNYSA_t &= \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{4i} LNYSA_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{4i} LNIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{4i} LNITH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \varphi_{4i} LNYAT_{t-i} + u_{4t}
\end{aligned}$$

Wald testinde sıfır hipotezi nedenselliğin olmadığını, alternatif hipotez de değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir.

Gecikmeli olarak SUR yöntemiyle tahmin edilen VAR modelde Wald testi ile katsayılar koyulan kısıtların χ^2 testi ile sınanması sonucunda değişkenler arasında ortaya çıkan nedensellik ilişkileri ve yönleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3.19: Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık	Sonuç
LNİTH→LNİHR	0.006925	1	0.9337	İthalat ihracatın nedeni değildir.
LNYAT→LNİHR	7.032882	1	0.008	Doğrudan yatırımlar ihracatın nedenidir.
LNGSYİHSA→LNİHR	3.627337	1	0.0568	Büyüme ihracatın nedenidir.
LNİHR→LNİTH	1.206867	1	0.272	İhracat ithalatın nedeni değildir.
LNYAT→LNİTH	1.193026	1	0.2747	Doğrudan yatırımlar ithalatın nedeni değildir.
LNGSYİHSA→LNİTH	4.645138	1	0.0311	Büyüme ithalatın nedenidir.
LNİHR→LNYAT	0.370029	1	0.543	İhracat doğrudan yatırımların nedeni değildir.
LNİTH→LNYAT	0.3372	1	0.5614	İthalat doğrudan yatırımların nedeni değildir.
LNGSYİHSA→LNYAT	0.163389	1	0.6861	Büyüme doğrudan yatırımların nedeni değildir.
LNİHR→LNGSYİHSA	2.853629	1	0.0912	İhracat büyümenin nedenidir.
LNİTH→LNGSYİHSA	0.053185	1	0.8176	İthalat büyümenin nedeni değildir.
LNYAT→LNGSYİHSA	0.616657	1	0.4323	Doğrudan yatırımlar büyümenin nedeni değildir.

Nedensellik analizi sonuçlarını gösteren Tablo 3.19'dan da anlaşılacağı gibi, 0.05 anlamlılık seviyesinde doğrudan yatırımlardan ihracata ve GSYİH'den ithalata nedensellik söz konusu iken; 0.10 anlamlılık seviyesinde de GSYİH ile ihracat arasında iki yönlü nedensellik söz konusudur.

Doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru 0.05 anlamlılık seviyesindeki nedensellik, ülkeye giren yabancı sermayenin ihracatçı sektörler yatırım yaptığına göstergesidir. Uzun vadeli yatırımlar olarak çok uluslu şirketler aracılığıyla ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin, yatırım yaptığı ülkedeki avantajlardan yararlanarak gerçekleştirdiği üretimin ihracatını bu ülkeler üzerinden gerçekleştirdiğine teorik açıklamalar kısmında yer verilmişti. Bu nedensellik ilişkisi, aslında tam olarak çok uluslu şirketlerin bu tür faaliyetlerini açıklamaktadır. Türkiye’de özellikle ihracatın öncü sektörü olan otomotiv sektörü düşünüldüğünde durum daha iyi anlaşılmaktadır.

GSYİH’den ithalata 0.05 anlamlılık seviyesindeki nedensellik, Türkiye’nin ithal bağımlılığını açıklayıcı niteliktedir. Büyümeden ithalata doğru da ifade edilebilecek bu ilişki, aslında büyümenin ithalata bağımlı oluşunu ifade etmektedir. Zira, GSYİH’deki olumlu gelişmeler neticesinde yaşanan ekonomik büyüme, yatırımcıların ekonomik kararları üzerinde olumlu etkiye sahip olmak yoluyla yatırımların artmasını sağlamaktadır. Ancak üretim aşamasında gerekli olan ara ve yatırım malları ülke içerisinde gerekli miktar ve nitelikte olmadığı zaman ithalat yolu açılmaktadır. Özellikle yüksek teknoloji yatırım mallarının yurtiçinde üretiminin çok düşük seviyede olduğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, büyümenin ithalatı tetiklemesi de kaçınılmazdır.

Yukarıdaki açıklamalarda, ihracat ile büyüme arasında üç tür nedensellik olduğundan bahsedilmişti. Bunlar; ihracattan büyümeye tek yönlü (ki ihracata dayalı sanayileşmenin en önemli göstergesidir), büyümeden ihracata tek yönlü ve ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellikti. Analiz sonucuna göre 0.10 anlamlılık seviyesinde ihracat ile GSYİH arasında karşılıklı nedensellik vardır. Burada GSYİH’deki gelişmelerin ihracatı etkilediği, ihracattaki gelişmelerin de GSYİH’yi etkilediği bir durum söz konusudur. Burada özellikle ihracattan GSYİH’ye nedensellik, çalışma konusu bakımından önem taşımaktadır. Zira, bu sonuç ihracatın GSYİH’nin beslendiği kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir. Sanayileşmenin kalkınmayla eş-anlamli olduğu gelişmekte olan ülkeler için ihracata dayalı sanayileşme kapsamında, ülkelerin ihracat yoluyla ekonomik gelişmelerini tamamlamaları ve refah seviyelerini yükseltmeleri durumunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Bilgi üretiminin ve bilgiye sahip olmanın son derecede büyük öneme sahip olduğu ve rekabet unsuru teşkil ettiği günümüz bilgi çağında, gelişmiş ülkeler en yeni bilgiye sahip olma hususunda adeta birbirleriyle yarışır vaziyettedirler. Bilgi çağında temel üretim faktörleri olan işgücü, sermaye, toprak ve girişimciye ek olarak bilgi de bu faktörler arasında yer almaya başlamış; hatta en temel unsur haline gelmiştir. Amerika, Japonya ve birçok Avrupa ülkesi günümüzün bilgi toplumu niteliğini taşıyan ülkeleridir.

Bilgi toplumu niteliğindeki ülkeler günümüzün gelişmiş ülkeler grubunu oluşturmakta; Türkiye'nin de aralarında yer aldığı sanayileşme sürecini tamamlama çabası içinde olan ülkeler de 'gelişmekte olan ülkeler' olarak ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için sanayi sektöründeki gelişmeler milli gelirin ve istihdamın artması, refah seviyesinin yükselmesi gibi ekonominin temel hedeflerine yönelik ilerlemeleri de beraberinde getirecektir.

Türkiye, gerek jeo-politik konumu gerekse de sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve verimli topraklar sayesinde pek çok avantaja sahip bir ülkedir. Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtalarının bağlantı noktasını teşkil etmesi çeşitli ticari bağlantılar kurma şansı vermekte ve küreselleşen dünyada birçok açıdan önemini arttırmaktadır. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda ihracatı birkaç tarım ürününden oluşan Türkiye'de daha o günlerde sanayileşmenin önemi vurgulanmış ve gerçekleştirilmesine yönelik politikaların uygulanması temel amaç olarak belirlenmiştir. Sanayi sektörünün GSYİH'deki payı ve sanayi ihracatının toplam ihracattaki payı gibi sanayileşmenin temel göstergeleri de bu anlamda önem taşımaktadır.

Bu amaca yönelik olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar izlenen temel sanayileşme stratejilerinden ilki olan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ile, ithalatın yurtiçi üretimle ikame edilerek yerli sanayinin geliştirilmesi

amaçlanmış; böylelikle aşamalı olarak önce niteliksiz işgücü, az miktarda sermaye ve basit teknoloji ile üretilebilen malların; sonra ise nitelikli işgücü, büyük miktarda sermaye ve ileri teknoloji gerektiren büyük ölçekli yatırımlar yoluyla yatırım malları üretimi gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Ancak 1970’lerin sonlarına doğru ekonomide yaşanan döviz sıkıntısı ve buhranlar içe dönük yapının devam ettirilemeyeceği sinyalini vermiştir.

Bunun üzerine serbestleşme yönünde dışa açılmacı politikalar içeren ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmış; ihracata yönelik üretim gerçekleştirilerek Türkiye’nin küresel rekabet ortamında yerini alması amaçlanmıştır.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin ilk yıllarında ihracatta artış gerçekleşmiş, ancak bu artış destek ve sübvansiyonlar yoluyla sağlanmıştır. Bu destek ve sübvansiyonlar da ekonomide ayrı bir yük oluşturmuş, ihracat yoluyla edinilen dövizin nihai maliyetini arttırmıştır. Devalüasyonlar, ihracatı destekleme politikaları, sübvansiyonlar bu şekilde birbirini takip etmiştir.

1989’dan itibaren yabancı sermayeye tam serbesti tanınması da eklenince ekonominin kırılgan yapısını artmıştır. Bu dönemden sonra, yüksek faiz uygulamasıyla spekülâtif amaçlı hareket eden kısa vadeli yabancı sermayenin odağı haline gelen Türkiye, 1994 ve 2001 yıllarında iki büyük kriz ile karşılaşmıştır.

Bugün için nihai hedefi bilgi ekonomisi niteliği kazanma olan Türkiye ekonomisinin hala aşması gereken ‘sanayileşme’ gibi bir aşama söz konusudur. 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan strateji doğrultusunda Türkiye’de imalat sanayi ihracatı-ekonomik büyüme-yabancı yatırım-ara ve yatırım malları ithalatı ilişkisinin incelenmesi amacını taşıyan çalışmada, 1994 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı bir sanayileşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği, uygulanan stratejinin etkin olup olmadığı incelenmiştir.

1995:Q1–2007:Q3 dönemini kapsayan; imalat sanayi ihracatı, ara-yatırım malları ithalatı, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH değişkenleri ve nedensellik

analizine Toda-Yamamoto yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonucuna göre Türkiye’de anılan dönemde 0.10 anlamlılık seviyesinde ihracata dayalı büyümenin kanıtı olan ihracattan GSMH’ye doğru bir nedensellik ve büyümeden de ihracata doğru bir nedensellik vardır. Söz konusu dönem daha yakından incelendiğinde, 1989 yılından itibaren tamamen serbestlik kazanan kısa vadeli yabancı sermaye giriş-çıkışı ile reel üretim yoluyla kar elde etmekten çok spekülasyon hareketleriyle kar elde etme yatırımcıların rağbet gösterdiği bir faaliyet olmuştur. Hatta bu dönem, kısa vadeli sermaye hareketlerinin sebep olduğu pek çok krizle de anılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, 1995 – 2007 döneminde ekonomik büyümenin temelinde ihracata yönelik reel üretimin yanında sağlam olmayan kısa vadeli sermaye hareketlerinin de yer aldığı da söylenebilir. Dolayısıyla ihracattan büyümeye doğru 0.10 anlamlılık seviyesindeki nedenselliği, sıcak paranın bu dönemde büyümenin kaynağı olması şeklinde açıklamak mümkündür. Yine anılan dönemde GSYİH’den de ihracata 0.10 anlamlılık seviyesinde nedensellik vardır. Bunun da anılan dönem içerisinde GSYİH’deki gelişmelerin yarattığı istikrar ortamının gerek yabancı sermaye çekmek suretiyle gerekse de yerli yatırımları teşvik ederek ihracata yönelik yatırımları arttırdığı söylenebilir.

Nedensellik analizinin sonuçlarından biri de doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata 0.05 anlamlılık seviyesinde nedenselliklidir. Bu sonuç 1995-2007 döneminde ülkeye giriş yapan uzun vadeli yabancı sermayenin Türkiye’nin ihraç sektörlerine yatırım yaptığını ve bu vasıta ile ihracatı arttırdığını göstermektedir. Türkiye’nin ihracatında öncü sektör olan otomotiv sektörü göz önüne alındığında, otomotiv piyasasındaki dev şirketlerin Türkiye’de yatırım yaptıkları görülmektedir.

1995-2007 dönemini kapsayan analiz sonuçlarından bir diğeri 0.05 anlamlılık seviyesinde GSYİH’den ithalata nedensellik ilişkisidir. Bu sonuç bir bakıma Türkiye’nin ithal bağımlılığının göstergesidir. Zira, yukarıda GSYİH ile ihracat arasında karşılıklı nedensellikten bahsedildi. Bu da büyümede ihracatın payı olduğunun göstergesidir. İhracat büyümenin, büyüme de ithalatın nedeni olduğuna göre ihracat dolaylı olarak ithalatı arttıran bir unsur olmaktadır. Yani büyüme ihracat kanalıyla ithalatı etkilemektedir. Çalışmanın son kısmında da tablolarla özetlendiği

gibi, Türkiye'nin ithalatında hala ara ve yatırım mallarının payı oldukça yüksektir. Bunun sebebi büyük ölçüde uygulanan kur politikası ve AR-GE'ye gereken önemin verilmemesidir.

Dışa dönük bir ekonomik yapı sistemli, tutarlı ve koordine edilmiş politikalar bütünü ile mümkündür. Sonuçlar göstermektedir ki, Türkiye'de ihracat endüstrilerinin ciddi boyutlarda sistemli ve güçlü bir biçimde kurulması başılamamıştır. İhracata yönelik verimli, başarılı ve rekabet edebilir düzeyde birkaç büyük sanayinin oluşturulabilmesi ve gerçek başarının sağlanabilmesi, bu büyük sanayiye besleyen, uzmanlaşmış işgücü istihdam eden ve ürün kalitesi yüksek küçük sanayi dalları ile koordinasyonun oluşturulabilmesine bağlıdır. Bunun en güzel örneğini Japonya sergilemiştir.

Sonuç olarak, 1980 sonrası uygulanmaya başlayan ihracata dayalı sanayinin geliştirilmesine yönelik stratejinin geliştirilmesi, Türkiye'nin sanayileşme yolundaki başarısı açısından önem taşımakla birlikte, strateji şu ana kadar başarılı ve etkin bir biçimde uygulanamamıştır. İhracat dış rekabet gücünün belirleyici bir unsuru olması bakımından Türkiye açısından büyük öneme sahiptir. Katma değeri yüksek, kaliteli üretim gerçekleştiren bir sanayi yapısıyla uluslararası dış ticaretteki payını büyütmek, küreselleşen dünyada Türkiye açısından temel hedef konumundadır. Ancak Türkiye'nin sanai üretim yapısı göstermektedir ki, yapılan üretim ağırlıklı olarak tüketim malları üretimidir. Diğer sanayi dallarının üretimde yararlandıkları işlenmiş, yarı işlenmiş aramaları üretilmesi ve söz konusu sanayi dallarına girdi olarak satılması söz konusu değildir. Bunun yanında, Türkiye'nin üstün teknoloji ile makine ve teçhizat üreten sanayi dallarının da az oluşu ülkeyi bu makine ve teçhizatın ithalatına bağımlı kılmaktadır. Ayrıca sanayi sektöründe üretim bilgisinin, verimliliğin, teknolojinin günümüzün sanayileşmiş ülkelerinin gerisinde kalmış olması da Türkiye'de bu problemlerin çözümsüzlüğünün temel sebeplerindendir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar mevcuttur. Türkiye'nin iki tür ihracat politikası ve stratejisi izlemesi gerekliliği söz konusudur. Bunlar kısa vadeli ve uzun vadeli politiklardır. Kısa vadeli politika; sanayi yapısı,

teknoloji seviyesi ve üretim bilgisinin arttırılmasına müsait olmayan bir dönem olduğundan bu dönemde mevcut koşullar dahilinde ihracatın arttırılması temel hedef olmalıdır. Ancak ihracatta sorunun köklü çözümü için sanayide kaliteyi yükseltecek, verimliliği arttıracak, politika ve stratejilerin izlenmesi ile mümkündür. Burada da sanayi sektörünü alt dallarının iyi koordine edildiği rasyonel bir politika izlenmesi gereklidir. Bunun yanında, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere seyirci kalınmamalı, AR-GE harcamaları arttırılmalı, bu tür faaliyetleri teşvik edici politikalar izlenmelidir. Ayrıca, ülke kaynaklarının ekonomiye katılmasını sağlayacak, istihdamı arttıracak, milli geliri arttıracak alanlarda doğru yatırım stratejilerinin uygulanması; ülkeye çekilecek yabancı sermaye için de yatırım yapmaya elverişli istikrarlı ve bürokratik engellerin kaldırıldığı bir ekonomik yapı sunulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abuşoğlu,Ömer: **Türk Lirasının Konvertibilitesi**, İstanbul, Güray Matbaacılık, 1986.
- Adelman, Irma: **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri**, Çev. Vural Savaş, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No.:3, 1972.
- Ağacıkoğlu,Hilal: “Gümrük Birliği ve Dış Ticaret Politikası”, **Gümrük Birliği Sürecinde Politikalar ve Uygulamalar**, 1.bs., Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Yayını, 1998.
- Akgül,Işıl: **Zaman Serilerinin Analizi ve Arima Modelleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Alpar,Cem: **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Genişletilmiş 2.bs., Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yay.No.:124, 1978.
- Başkaya,Fikret: **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, 2.bs., Ankara, Maki Basın Yayın, 2004.
- Bayraktar,Fulya: **Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Türkiye Kalkınma Bankası Genel Araştırmalar, Ankara, 2003.

- Begg,David,Stanley Fischer, **Economics**, 5.ed., England, McGraw-Hill Book
Rudiger Dornbusch: Company, 1997.
- Berksoy,Taner: **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat**
Eğilimi,İstanbul, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını,
Yayın No.:1994-27, 1994.
- Boratav,Korkut,Ergun **Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve**
Türkcan: **KİT’ler**, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
1993.
- Branson,William H.: **Makro İktisat Teori ve Politikası**, Çev. İbrahim
Kanyılmaz, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım,
1995.
- Brooks,Chris: **Introductory Econometrics For Finance**,
Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Carliner,Geoffrey: “Piyasa Ekonomilerinde endüstriyel Kalkınma
Stratejileri”, **TÜSİAD Uluslar arası Semineri**,
İstanbul,TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/90.04.133,
1990.
- Çak,Demet,Murat Çak: **Gümrük Birliği’nin Getirdikleri ve**
Götürdükleri:Dış Ticaret Vergileri ve İhracat
Gelirleri Analizi, İstanbul, İTO Yayını, Yayın
No.:2007-68, 2007.
- Çapraz,İlkay,İpek **Türkiye’den Yurtdışına Doğrudan Sermaye**
Demircioğlu: **Yatırımları ve Türk Yatırımcıları**, İstanbul, İstanbul
Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No.:2003-14, 2003.

- Çarıkçı, Emin: **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**”, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.
- Çeçen,A.Aydın,A.Suut Doğruel,Fatma Doğruel: **Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**, 2.bs.,İstanbul, Egemen Yayınları,1990.
- Çelebi,Işın: **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, 1.bs., 1991.
- DPT: **Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.
- DPT: **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ocak 1963.
- DPT: **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**.
- DPT: **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**.
- DPT: **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Ankara, DPT Yayın No.:1664, 1979.
- DPT: **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2000.
- DPT: **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006.
- DPT: **Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, Ankara, Aralık 2003.

- DPT: **Dokuzuncu Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, DPT Yayını, Yayın No.:DPT:2709-ÖİK:662, 2007.
- Eğilmez,Mahfi,Ercan Kumcu: **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 9.bs., Remzi Kitabevi, 2005.
- Enders,Walter: **Applied Econometric Time Series**, 2nd ed., John Wiley International Edition, t.y..
- Eser,Uğur: **Türkiye’de Sanayileşme**, 1.bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ekim 1993.
- Erkan, Hüsnü: **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4.bs.,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1998.
- Ertürk,Emin: **Uluslar arası İktisat**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2.bs., Alfa Yayınları, 2001.
- Göktaş,Özlem: **Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2005.
- Günsoy,Bülent: **Küreselleşme: Bir Varoluş Çözümlemesi**, Ekin Kitabevi, 2006.
- Han, Ergül: **Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, Eskişehir, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yayın No.:205/134, 1978.
- Han,Ergül,Ayten Ayşen Kaya: **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 5. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

- Hiç,Süreyya: **Türkiye Ekonomisi**, 2.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.
- İlkin,Akın: **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 2.bs., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No.:384, 1976.
- İncekara,Ahmet: **Türkiye’de Teşvik Sistemi**, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No.:1995-10, 1995.
- İSO: **Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye:Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, 1.bs., İstanbul, İSO Yayınları, Yayın No.:2002/1, 2002.
- Karluk,Rıdvan: **Uluslar arası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, 4.bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1998.
- Karluk,Rıdvan: **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, 11.bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2007.
- Karluk,Rıdvan: **Uluslar arası Ekonomi Teori ve Politika**, 7.bs., Beta Yayınları, 2003.
- Karluk,Rıdvan: **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Taştan Matbaası, 1983.
- Kazgan,Gülten: **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, 2.bs., Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.
- Kazgan,Gülten: **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1984.

- Kılıçbay,Ahmet: **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, 1. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.
- Kılıçbay,Ahmet: **Türk Ekonomisi Modeller Politikalar Stratejiler**, 2.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- Kılıçbay, Ahmet: **Türkiye Ekonomisinin Genişleyen Ufukları**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 2002.
- Knoke, William: **Cesur Yeni Dünya,Yirmi birinci Yüzyıl İçin Bir Yol Haritası**, Henkel Yayınları, İstanbul, 1997.
- Korum,Uğur: **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:408, 1977.
- Kurdoğlu,Çelik: **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No.:381, 1975.
- Manisalı, Erol: **Gelişme Ekonomisi** , 2. bs. , İstanbul , İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No.:417, 1978.
- Mumcu,Necati: **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No.:259, 1969.
- Nemlioğlu,Karun: **Birim Kök Analizinin Temelleri**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2005.
- Oyan,Oğuz: **Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye:1980-1989**, 2.bs., V Yayınları, 1989.

- Özbey,Funda Rana: **Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye’de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yay.No.:614, 1999.
- Parasız, İlker: **Kalkınma Ekonomisi**, 1.bs., Ezgi Kitabevi, 2005.
- Parasız,İlker: **Türkiye Ekonomisi**, 1.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003.
- Prebisch,Paul: **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Genel Sekreteri Raporu, Çev. Erden Öney, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yay.No.:344, 1973.
- Root,Franklin R.: **International Trade and Investment**, 7.ed., Ohio, South-Western Publishing,1994.
- Serin,Necdet: **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No.:310, 1971.
- Sevüktekin,Mustafa, Mehmet Nargeleçekenler: **Zaman Serileri Analizi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslar arası İktisat : Teori Politika ve Uygulama**,13. bs., İstanbul, 1999.
- Seyidoğlu,Halil: **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982.

- Sönmez, Mustafa: **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**, Alan Yayıncılık, 1.bs., Nisan 2009.
- Şahin,Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 9.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2007.
- Şanlı, Bahar: **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, İstanbul, 1997.
- Şener,Sefer: **Dünyada ve Türkiye’de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2008.
- Tarı,Recep: **Ekonometri**, 3.bs., Kocaeli Üniversitesi Yayını, Yayın No.:172, 2005.
- Togan,Sübidey: **1980’li Yıllarda ürk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi : I, 1994.
- Tokgöz,Erdinç: **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, 7.bs., Ankara, 2004.
- Toprak, Metin: **Küreselleşme ve Kriz:Türkiye ve Dünya Deneyimi**,Ankara, Siyasal Kitabevi, 2001.
- Toprak,Metin vd.: **Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni**, Siyasal Kitabevi, 2001.
- Tuna, Yusuf: **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990.

- Tunca,Zafer: **Türkiye İmalat Sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975)**, İstanbul, 1981.
- TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Aralık 2007.
- TÜSİAD: **2008 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/2007-12-451, 2007.
- TÜSİAD: **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri**, TÜSİAD Yayın No.: TÜSİAD-T/2003-10-364, 2003.
- TÜSİAD: **Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış**, TÜSİAD Yayın No.:TÜSİAD-T/2008- 05/466, Mayıs 2008.
- Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı: **“Sanayi Stratejisi”, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı II.Sanayi Şurası**, Ankara, 1995.
- Uludağ,İlhan,Erişah Arıcan: **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, İstanbul, DER Yayınları, 2003.
- Williamson,John, Molly Mahar: **Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme**, Çev.Güven Delice, 1. bs., Liberte Yayınları, 2002.
- Yaşa,Memduh vd.: **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.
- Yeldan, Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi :Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 12. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Yörük,Ahmet:

**Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişme Planlı
Dönem (1963-1989), İstanbul, 1990.**

MAKALELER

Aalen,Odd O.,Arnoldo
Frigessi:

“What Can Statistics Contribute to a Causal
Understanding?”, **Board of the Foundation of the
Scandinavian Journal of Statistics**, Vol.34, 2007,
s.155-168.

Açıkalın,Sezgin,Ekrem
Gül, Ercan Yaşar:

“Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar
Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”,
Dumlupınar Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi,
S.16, 2006, s.271-282.

Alagöz,Mehmet,Savaş
Erdoğan,Nurgün Topallı:

“Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik
Büyüme Türkiye Deneyimi 1992-2007”, **Gaziantep
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, 2008, s.79-
89.

Alfaro,Laura,Eliza Hamel:

“Capital Flows and Capital Goods”, **Journal of
International Economics**, S.72, 2007, s.128-150.

Ataman Dönmez,Pelin:

“Türkiye’de 2001 yılındaki Mali Kriz Sonrasında
Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılanma”, **Bankacılar
Dergisi**, S:47, 2003, s.38-55.

Asiedu,Elizabeth,Donald
Lien:

“Capital controls and Foreign Direct Investment”,
World Development, Vol.32, No.3,2004, s.479-490.

- Balassa,Bela: “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma ve Döviz Kuru Politikaları” , Çev.A. Nejat Coşkun, **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Yayın No.:270, 1986, s.149-176.
- Bruton, Henry J.: “Büyüme Modelleri ve Az Gelişmiş Ekonomiler”, Çev. İ.Turan, **İktisadi Büyüme ve Gelişme:Seçme Yazılar**,İstanbul, İ.Ü.İ.F.İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayınları, Yayın No.:4,1966, s.129-152.
- Bruton, Henry J.: “Import Substitution and Productivity Growth”, **Journal of Development Studies**, Vol.4, Is.3, 1968, p. 306-326.
- Comincioli,Brad, Illionis Wesleyan: “The Stock Market As A Leading Indicator:An Application of Granger Causality”, **The University Avenue Undergraduate Journal of Economics**, Sample Issue, 1996.
- Chowdhury,Abdur, George Mavrotas: “FDI and Growth: A Causal Relationship”, **World Institute for Development Economics Research**, Research Paper No.:2005/25, June 2005
- Cömert,Faruk: “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, **Hazine Dergisi** ,S.13, 2000, s.1-27.
- Çil Yavuz,Nilgün: “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2), 2006, s.162-171.

- Çiloğlu,İsmail: “Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi”, **Hazine Dergisi**, S.8, Ekim 1997,s.1-15.
- Duman,Koray: “Finansal Krizlere Karşı Politika Tercihleri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.:8, 2004, s.38-61.
- Duran,Mustafa Sungur: “Kalkınma Stratejileri ve Teşvik Politikalarının Belirlenmesi”, **Hazine Dergisi**, S.5, Ocak 1997, s.27-45.
- Erdoğan,Savaş: “Türkiye’de İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, S.10, 2006, s.30-39.
- Erim,Neşe,Armağan Türk: “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10, 2005, s.21-45.
- Erkan,Hüsnü: “Türkiye’nin Bilgi Toplumuna Geçiş Stratejisi”, **I.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli, 2002, s.221-233.
- Güloğlu,Bülent: “İstikrar Programından İstikrarsızlığa-Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kriz Özel Sayısı:1, Eylül-Ekim 2001, s.1-10.
- Günaydın,İhsan: “Vergi-Harcama Tartışması:Türkiye Örneği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 5 (2), 2004, s.163-181.
- Hancock, William Keith: “The Under-developed Economies”, **The Economic History Review**, Vol.:6, No.:3, 1954, s.310-315.

- Hatemi-J,Abdulnasser,
Manuchehr Irandoust: “Time-series Evidence for Balassa’s Export-Led Growth Hypothesis”, **The Journal of International Trade&Economic Development**, 9:3, 2000, s.355–365.
- Karagöz,Murat,Kadir
Karagöz: “Türk Eknomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.1, 2006, s.117-126.
- Kösekahyaoğlu,Levent,
Canan Şentürk: “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.2, S.4, 2006, s.23-45.
- Krueger,Anne O.: “The Role of Trade in Growth and Development:Theory and Lessons from Experience”, **Sustaining Export-Oriented Development**,1st publish, Cambridge University Press, 1995, s.1-30.
- Kula,Ferit: “Uluslar arası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği:Türkiye Üzerine Gözlemler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.IV, S.2, 2003,s.141-154.
- Lau,Evan,Chan Tze Haw: “Transmission Mechanism of Twin Deficits Hypothesis: Evidence From Two Neighbouring Countries”, **INTI Journal**, Vol.1, No.3, 2003, s.159-166.

- Mosedale, Timothy J. vd.: “Granger Causality of Coupled Climate Processes: Ocean Feedback on the North Atlantic Oscillation”, **Journal of Climate**, Vol. 19, 2006, s.1182-1194.
- Murphy, Kevin M.,
Andrei Shleifer, Robert
W. Vishny : “Industrialization and Big Push”, **The Journal of Economy**, Vol.:97, No.:5, 1989, s.1003-1026.
- Nurkse, Ragnar : “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The American Economic Review**, Vol.:42, No.:2, Mayıs 1952, s.571-583.
- Özdemir, Yasemin : “Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları”, **Bütçe Dünyası**, C.:3, S.:27, 2007, s.72-82.
- Özyıldız, R. Hakan: “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü”, **Hazine Dergisi**, S.11, 1998, s.1-9.
- Riberio Ramos, Fransisco F.: “Exports, Imports and Economic Growth in Portugal: Evidence From Causality and Cointegration Analysis”, **Economic Modelling**, 18, 2001, s.613-623.
- Rosenstein-Rodan, Paul N.: “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”, **The Economic Journal**, Vol.:53, No.:210/211, 1943, s.202-211.
- Şimşek, Muammer: “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi 1960-2002”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.18, S.2, 2003, s.43-63.

- Tandırcıoğlu, Haluk, Ahmet Özen: “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.4, 2003, s.105-129.
- Tuncer, İsmail: “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)”, **Enstitü Dergisi**, C.9, S.9, 2002, s.89-107.
- Yapraklı, Sevdâ: “İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S.34, 2007, s.97-112.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Aktan, C. Can, Hüseyin Şen: “Globalleşme”, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-sen-globallesme.pdf , 10 Kasım 2007.
- Arısoy, İbrahim: “Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi” , (Çevrimiçi) <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/dergi/dosyalar/2005.14.1.196.pdf> , 4 Kasım 2007
- Bahçeci, Ayşe Sema: “Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi”, **DPT Uzmanlık Tezi**, 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahceci/istikrar.html> , 8 Mayıs 2008.

- Çil Yavuz, Nilgün: “Türkiye’de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi”, **Prof.Dr.Turan Yazgan’a Armağan**, 25 July 2006, (Çevrimiçi) <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/38.pdf> , 23 Ocak 2008, s.961-972.
- Doğruel,A.Suut: “Türkiye Sanayi Stratejisi Hazırlık Projesi Ön Değerlendirme”, Uluslar arası Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, İstanbul, 25 Aralık 2007, (Çevrimiçi) http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/s.dogruel_25122007.pdf , 14 Mayıs 2008.
- DPT: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?IcerikRef=1678&WorkArea=ct138> , 22 Mayıs 2009.
- DTM: **Türkiye’de İhracatın Gelişimi**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc> , 9 Mayıs 2008.
- DTM: **Dünya Ticaret Örgütü**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/15.pdf> , 6 Mayıs 2008.
- Egeli,Hüseyin Avni: “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, (Çevrimiçi) <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd2/sbd-2-11.pdf> , 1 Eylül 2007.

- Garanti Bankası Ekonomik AraştırmalarMüdürlüğü: “Dünyada Ekonomi”, **Garanti Dergisi**, (Çevrimiçi) http://download.garanti.com.tr/garanti_derGISI/garanti_derGISI_0409.pdf, 2 Mayıs 2009, Nisan 2009.
- Gerni,Cevat,Ö.Selçuk Emsen,M.Kemal Değer: “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980–2006 Türkiye Deneyimi”, DEÜ İİBF 2.Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008.
- Karaçor,Zeynep: “Öğrenen Ekonomi Türkiye:Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CZeynep%20KARA%C3%87OR%5CKARA%C3%87OR,%20ZEYNEP.pdf , 8 Mayıs 2008.
- Karluk,Rıdvan,Özgür Tonus,Nazım Çatalbaş: “Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye” , (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/tonus.pdf> , 8 Mayıs 2008.
- Karluk,Rıdvan: “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **TCMB İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Eğitim Müdürlüğü**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi) <http://tcmb.gov.tr/> , 9 Mayıs 2008.
- Mangır,Fatih: “Finansal Deregülasyonun (1989-2001)Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri:Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, (Çevrimiçi) http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CFatih%20MANGIR%5CMANGIR,%20Fatih.pdf , 2 Mart 2008.

- Ocakverdi,Eren: “Türkiye’de Özelleştirme Süreci”, **TÜSİAD Gündem**, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/60/11.pdf> , 10 Mayıs 2008.
- Oksay,Suna: “Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi”, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay4.pdf> , 2 Mart 2008.
- Oksay,Suna: **Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi**, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf> , 4 Kasım 2007.
- Pazarlıoğlu,M.Vedat, Emrah Gülay: “Net Portföy Yatırımları İle ReelFaiz Arasındaki İlişki”, **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, Mayıs 2007, (Çevrimiçi) <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/pazarlioglu-gulay.pdf> , 28 Şubat 2008.
- Pazarlıoğlu,M.Vedat: “Net Portföy Yatırımları İle Reel Faiz Arasındaki İlişki:Türkiye Örneği – 1992:1-2005:IV”, **8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, Mayıs 2007, (Çevrimiçi) [http:// eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/pazarlioglu-gulay.pdf](http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/pazarlioglu-gulay.pdf) , 9 Mayıs 2008.
- Rodrik, Dani: “Türkiye İçin Sanayi Politikaları”, **TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu**, 25 Aralık 2007, (Çevrimiçi) <http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/danirodrik.pdf> , 21 Haziran 2008.

- Siverekli Demircan,Esra,
Meliha Ener: “IMF’nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://biibf.comu.edu.tr/edemircanmenerm.pdf> , 8 Mayıs 2008.
- Şamiloğlu,Famil: “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme”, (Çevrimiçi) <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/55malicozum/10%20-%2055%20familsamiloglu.doc> , 8 Mayıs 2008.
- TCMB: (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/>
- TESK: **Ekonomik Gelişmeler**, Ekonomik Rapor - Aralık 2008, (Çevrimiçi) <http://www.tesk.org.tr/tr/guncel/soneko/0812.pdf> ,23 Nisan 2009.
- Turan,Zübeyir: “Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri”, **TÜHİS**, Ağustos 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tuhis.org.tr/dergi/agustos2005/makalezturn.pdf> , 8 Mayıs 2008.
- Turhan,Ali: Dünya Ticaret Örgütü, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/kutup/ticaret/turhana/dto.html> , 6 Haziran 2008.
- TÜİK: (Çevrimiçi) http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 , 8 Mayıs 2008.

Uygur,Ercan:

“Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 2001, (Çevrimiçi) [http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizden krize.pdf](http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizden_krize.pdf) , 8 Mayıs 2008

“Unit Root Tests”, Time Series Econometrics, Notes Section 5, 2003, (Çevrimiçi) <http://fmwww.bc.edu/ec-c/s2003/821/ec821.sect05.nn1.pdf> , 3 Haziran 2008.

EK : Analizde Kullanılan Değişkenler

Dönemler	İmalat Sanayi İhracatı	Ara Malları + Sermaye Malları	Doğrudan Yatırım	GSYİH
1995Q1	2.58621	4.01056	0.00312	18699731.6
1995Q2	2.71810	4.68537	0.01795	22239189.9
1995Q3	2.83167	4.89258	0.00058	32489191.4
1995Q4	3.11909	5.76638	0.00168	24406417.4
1996Q1	2.87760	5.24133	0.00836	20292345.6
1996Q2	2.91031	6.12282	0.00497	24029272.6
1996Q3	3.14080	5.76321	0.00120	34200313.2
1996Q4	3.12963	5.85960	0.00434	26027452.2
1997Q1	3.31522	5.87734	0.00805	21709588.9
1997Q2	3.53895	6.48641	0.01807	26163869.2
1997Q3	3.67280	6.96122	0.00123	36717122.2
1997Q4	3.61993	6.89106	0.00973	28109918.6
1998Q1	3.68625	6.27295	0.00436	23726704.0
1998Q2	3.70495	6.51783	0.00809	27040428.9
1998Q3	3.62607	6.07769	0.00179	37727565.5
1998Q4	3.24703	5.02201	0.04126	27960869.2
1999Q1	3.53734	4.42188	0.06053	21904352.9
1999Q2	3.67064	5.74324	0.01088	26437981.1
1999Q3	3.60654	5.56035	0.00542	35266058.2
1999Q4	3.79198	5.94249	0.01329	27136275.8
2000Q1	3.75357	6.16092	0.13156	22908224.5
2000Q2	4.10897	7.60838	0.01623	28066961.8
2000Q3	3.85891	7.53457	0.01647	37875628.5
2000Q4	3.59578	7.08975	0.05553	29312052.0
2001Q1	4.71959	6.79691	0.12139	22524974.3
2001Q2	5.77530	6.77814	0.06773	25223357.6
2001Q3	5.82071	7.79232	0.04465	34974723.3
2001Q4	5.45087	6.72573	0.03318	26180465.6
2002Q1	4.60312	5.95574	0.04211	22947534.7
2002Q2	5.44500	7.50867	0.11748	27486920.8
2002Q3	6.24543	8.55549	0.02555	37737738.3
2002Q4	5.41121	7.62402	0.00910	29231217.3
2003Q1	5.73927	7.65904	0.09130	24782505.1
2003Q2	5.86469	7.91603	0.00979	28532492.8
2003Q3	5.64991	7.93946	0.00975	39778575.3
2003Q4	5.66967	7.95854	0.00506	31153696.3
2004Q1	5.81399	8.35600	0.06444	27873888.1
2004Q2	7.32634	10.35095	0.00744	32796167.7
2004Q3	7.03736	10.18687	0.00742	41970932.4
2004Q4	6.74645	9.50533	0.02872	33171106.3
2005Q1	6.75692	9.58872	0.01999	29781044.3
2005Q2	7.32751	10.94850	0.04729	34502896.4
2005Q3	6.85773	10.64835	0.01093	45228043.9
2005Q4	6.83824	10.08356	0.00556	36392619.1
2006Q1	6.81628	10.08187	0.01446	31701501.0
2006Q2	8.12991	13.07776	0.01949	37392018.0
2006Q3	8.08813	12.72199	0.01392	47243862.7
2006Q4	7.94057	11.66017	0.00318	38145521.1
2007Q1	8.00668	11.56805	0.00810	33840168.6
2007Q2	8.83507	13.18965	0.01829	38961946.9
2007Q3	8.20298	12.73498	0.00713	48050550.7